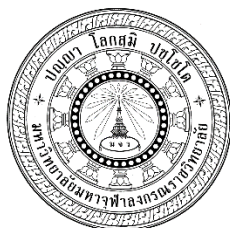

ศึกษามูลเหตุแห่งการบรรลุธรรมที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร
A STUDY OF THE CAUSES OF ENLIGHTENMENT
APPEARING IN VIMUTTĀYATANA SUTTA

พระเทิดพงษ์ สุทธิธำณ (สถิรพัฒน์วงศ์)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

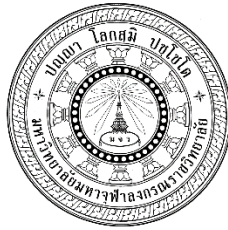
ศึกษามูลเหตุแห่งการบรรลุนิพพานที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร

พระเทพพงษ์ สุทธิธำมโน (สถิตพัฒนวงศ์)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Study of The Causes of Enlightenment

Appearing in Vimuttāyatana Sutta

Phra Thurdpong Suddhiñāṇo (Sathirapattanawong)

A Research Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์
เรื่อง “ศึกษามูลเหตุแห่งการบรรลุนิพพานที่ปรากฏในวิมุตตายนตสูตร” เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระเทพสุวรรณเมธี, ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร.สุวิญ รักษัตย์)

กรรมการ

(พระครูพิพิธกิจจานุการ, ดร.)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

พระครูพิพิธกิจจานุการ, ดร.

ชื่อผู้วิจัย

(พระเทิดพงษ์ สุทธิธำณ)

ชื่อสารนิพนธ์ : ศึกษามูลเหตุแห่งการบรรลุนิพพานที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร
ผู้วิจัย : พระเทพมงคล สุธรรมาโณ (สถิตพัฒนวงศ์)
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ : พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร. ศน.บ. (ศาสนาและปรัชญา), M.A. (Pali & Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)
วันเสร็จสมบูรณ์ : ๑๓ มีนาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในวิมุตตายนสูตร และเพื่อศึกษามูลเหตุแห่งการบรรลุนิพพานที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่นๆ ตลอดจนตำราทางวิชาการ และงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง รวบรวมนำมาเรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา แล้วตรวจสอบความถูกต้องโดยผู้เชี่ยวชาญ

ผลการศึกษาวิจัยพบว่า วิมุตตายนสูตรเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงเหตุแห่งความหลุดพ้นจากกิเลส ๕ ประการ คือ ๑) บรรลุนิพพานขณะฟังธรรม ๒) บรรลุนิพพานขณะแสดงธรรม ๓) บรรลุนิพพานขณะสาธยายธรรม ๔) บรรลุนิพพานขณะพิจารณาธรรม ๕) บรรลุนิพพานเพราะเจริญสมาธินิมิต การหลุดพ้นแต่ละประเภทนั้น ผู้ปฏิบัติต้องมีคุณสมบัติคือ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตตั้งมั่น อุทิศกายใจต่อการปฏิบัติ ซึ่งมีหลักธรรมที่สำคัญ ได้แก่ ปิติสัมโพชฌงค์ และอามณัฏฐกรรมฐานแห่งสมถภาวนา ๓๘ ประการ เว้นอากาศกสิณ และอาโลกกสิณ ปิติสัมโพชฌงค์เองก็มีเหตุที่เกิดจากอามณัฏฐกรรมฐานส่วนหนึ่งด้วย โดยเมื่อฟังธรรม แสดงธรรม สาธยายธรรม ตรัสธรรม หรือมนสิการนิมิตจากสมาธิที่ตนศึกษามาดีแล้ว ทำให้เกิดปิติ และปราโมทย์ขึ้นกับใจ ทำให้กายสงบเกิดความสุข จิตตั้งมั่น เป็นเหตุให้บรรลุนิพพานถึงความหลุดพ้นจากกิเลสได้

ผู้ฟังธรรมต้องทำจิตให้ปราศจากอกุศลธรรม มีความตั้งมั่นต่อการฟังจึงจะเกิดเกิดปิติได้ และปิตินั้นเป็นเครื่องอาศัยในการเจริญวิปัสสนาต่อจนกระทั่งได้บรรลุนิพพาน ส่วนการทำสมาธินิมิตที่เคยศึกษา หรือเคยปฏิบัติสมาธินิมิตมาก่อนนั้น ในอามณัฏฐกรรมฐานที่เป็นอุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิที่องค์ฌานยังมีปิติปรากฏ ก็สามารถพิจารณาปิติตามหลักโพชฌงค์ ๗ ในสติปัฏฐาน ๔ ได้ โดยผู้มีสมาธิถึงฌานพึงออกจากฌาน และพิจารณาฌานจิตเป็นอุปกับหทัยวัตถุเป็นรูปก็จะสามารถเจริญวิปัสสนาภาวนาจนกระทั่งบรรลุนิพพานได้

Research Paper Title : A Study of the Causes of Enlightenment Appearing in Vimuttāyatana Sutta

Researcher : Phra Thurdpong Saddhiñāṇo (Sathirapattanawong)

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Research Paper Supervisor

: Phrakrupipithvarakijjanukan, Dr., B.A., (Religion and Philosophy), M.A. (Pali & Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

Date of Completion : March 13, 2018

Abstract

This research paper had two objectives; to study the essence of the doctrine in Vimuttāyatana Sutta and to study the cause of Enlightenment appearing in Vimuttāyatana Sutta, by studying the data from Theravāda Buddhist Scriptures namely; Tipitaka, its commentaries, Tīga or sub-commentaries and other related scriptures including academic books and research papers then composed, explained in details, corrected and verified by Buddhist scholars.

The study found that Vimuttāyatana Sutta presents five different causes whereby the mind can be cultivated to reach liberation, in terms of occasions are as follows: (1) listening to the Dharma (2) teaching the Dharma (3) reciting the Dharma (4) contemplating on the Dharma (5) cultivating a certain object of concentration. From each liberations, practitioner must have qualifications of dwelling heedful ardent, resolute and devoted mind in practice. This Sutta contains principle of doctrine as follows; Rapture as an Enlightenment factor and 38 objects of tranquility meditation except the Space-Kasina and the light-Kasina. Rapture as an Enlightenment factor itself has occurred from objects of meditation. When listening to the Dharma, teaching the Dharma, reciting the Dharma, contemplating on the Dharma and cultivating a certain object of concentration, Bhikkhu has learned them well, then joys arise in him. Having been joyful, he experiences the rapture. For one with rapturous mind, his body becomes tranquil. One who dwells tranquil feels pleasurable. Having feeling pleasure, his mind becomes concentrated leading to liberation from defilements.

Listener must make his mind liberated from unwholesomeness by dwelling heedful in listening which causes rapture occurs, and following rapture is an object to cultivate insight meditation until attaining Enlightenment. The objects of concentration which one has learned or well-practiced before in access and attainment concentration which is rapture in Jhāna still appears. If so, practitioner is able to dwell contemplating in rapture by the principle of seven Enlightenment factors in the four foundations of mindfulness. When he attained Jhāna, then left that Jhāna and dwells contemplating in Jhāna consciousness as a Formless and heart-base as a Form, this will increase capability to attain Enlightenment.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอประทานอนุญาตกราบขอบพระคุณ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร), ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๙, MA,Ph.D., เจ้าคณะใหญ่หนกลาง, กรรมการมหาเถรสมาคม ประธานศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ, รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างสูงยิ่ง ที่พระเดชพระคุณฯ ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษา และปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา พร้อมทั้งสนับสนุนหาปัจจัยมาเป็นทุนการศึกษาแก่การปฏิบัติวิปัสสนาทั้งภายใน และต่างประเทศ ให้การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ขอขอบพระคุณพระวิปัสสนาจารย์ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรมธรรมโมลี จังหวัดนครราชสีมา ขอขอบพระคุณพระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (นิรันดร์ อภิปัญโญ) พระวิปัสสนาจารย์ผู้สอบอารมณ์ประจำกลุ่ม ขอขอบพระคุณหลวงพ่อกัณฑ์ทันตะवासวมหาเถร มหาสีโหวาทาจริยสยาตอ พระอาจารย์กัณฑ์ทันตะอินทาสักกะ และพระอาจารย์กัณฑ์ทันตะธัมมรักจิตตะ แห่งสำนักมหาสี สาสนเย็กต้า ณ กรุงย่างกุ้ง สหภาพเมียนมาร์ รวมทั้งคณะพระวิปัสสนาจารย์ผู้ให้ความเมตตาถามตอบสอบอารมณ์ และแนะนำการพัฒนาอินทรีย์เพื่อพัฒนาการปฏิบัติให้ยิ่งๆ ขึ้นไป

ขอขอบพระคุณ พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระเดชพระคุณ พระเทพสุวรรณเมธี, ดร. (สุชาติ กิตติปัญโญ ป.ธ.๘) รักษาการผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา ขอขอบพระคุณพระมหาโกมล กมล รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ บาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ขอขอบพระคุณพระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร. (มานิตย์ เขมคุตโต) อาจารย์ที่ปรึกษา ขอขอบพระคุณ พระคันธสาราภิวังค์, ดร. (สมลักษณ์ คนธสาร ป.ธ.๙) ผู้ให้คำแนะนำในส่วนของเนื้อหา ขอขอบพระคุณ พระเดชพระคุณพระโสภณธีรคุณ (ประสิทธิ์ อุกกวนโณ ป.ธ.๕) ขอขอบพระคุณพระครูสุทธิจิตตารักษ์ (สำเร็จ สุทธิจิตโต) ขอขอบพระคุณพระครูปลัดวสันต์ สีลธมโม ผจร.วัดไทรมาใต้ และขอขอบพระคุณ พระครูสมุห์บุญหยด วุฑฒโน จร.วัดโบสถ์ ผู้ให้การอุปถัมภ์สนับสนุนการศึกษาในครั้งนี้

ขอขอบคุณคณาจารย์ และเจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ทุกภาคส่วน เพื่อนสหธรรมิกทั้งบรรพชิต และคฤหัสถ์นิสิตมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนาภาวนา รุ่น ๑๑/๒๕๕๘ ทุกท่าน ขออนุโมทนาบุญต่อคณาจารย์ทุกท่าน ขออ้างอิงอำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย คุณบิดามารดา คุณครูอุปฌาย์อาจารย์ ด้วยกุศลผลบุญนี้ ส่งผลให้ท่านทั้งหลายที่ปรารถนาสิ่งใดอันเป็นไปโดยชอบธรรม ขอสิ่งที่ท่านปรารถนาแล้วตั้งใจแล้วจงสำเร็จโดยพลันทุกประการ เทอญฯ

พระเทิดพงษ์ สุทธิธนาโณ (สธิพัฒน์วงศ์)

๑๓ มีนาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๙
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
บทที่ ๒ หลักธรรมในวิมุตตายนสูตร	๑๐
๒.๑ ความหมายของวิมุตตายนสูตร	๑๐
๒.๑.๑ ความหมายตามหลักสัททนัย	๑๐
๒.๑.๒ ความหมายตามหลักอรรถนัย	๑๑
๒.๒ เนื้อหาของวิมุตตายนสูตร	๑๔
๒.๓ หลักธรรมในวิมุตตายนสูตร	๑๖
๒.๓.๑ ปิติสัมโพชฌงค์	๑๖
๒.๓.๒ สมาธินิमित ๓๘	๒๐
๒.๓.๓ สติปัฏฐาน ๔	๓๖
๒.๔ สรุปท้ายบท	๓๗

บทที่ ๓ เหตุแห่งการบรรลุธรรมที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร	๓๙
๓.๑ การบรรลุธรรมด้วยการฟังธรรม	๓๙
๓.๑.๑ ความหมายของการฟังธรรม	๓๙
๓.๑.๒ ความสำคัญของการฟังธรรม	๔๐
๓.๑.๓ ความมุ่งหมายของการฟังธรรม	๔๑
๓.๑.๔ อานิสงส์ของการฟังธรรมตามกาล	๔๒
๓.๑.๕ ตัวอย่างของผู้บรรลุธรรมด้วยการฟังธรรม	๔๔
๓.๑.๖ กระบวนการเพื่อการหลุดพ้นด้วยการฟังธรรม	๔๕
๓.๒ การบรรลุธรรมด้วยการแสดงธรรมโดยพิสดาร	๕๐
๓.๒.๑ ความหมายของการแสดงธรรม	๕๐
๓.๒.๒ ความสำคัญของการแสดงธรรม	๕๑
๓.๒.๓ ธรรมเทศนา ๒ ประเภท	๕๒
๓.๒.๔ ธรรม ๕ ประการสำหรับผู้แสดงธรรม	๕๓
๓.๒.๕ เหตุที่ผู้แสดงธรรมชื่อว่า ธรรมกถึก	๕๔
๓.๒.๖ พระธรรมกถึก ๔ ประเภท	๕๔
๓.๒.๗ หลักในการแสดงธรรม	๕๔
๓.๒.๘ โทษของการแสดงธรรมด้วยเสียงขบยว	๕๕
๓.๒.๙ ตัวอย่างของผู้บรรลุธรรมด้วยการแสดงธรรม	๕๕
๓.๒.๑๐ กระบวนการเพื่อการบรรลุธรรมด้วยการแสดงธรรม	๕๗
๓.๓ การบรรลุธรรมด้วยการสาธยายธรรม	๕๘
๓.๓.๑ ความหมายของการสาธยายธรรม	๕๘
๓.๓.๒ ความสำคัญของการสวดมนต์	๕๘
๓.๓.๓ ประโยชน์ของการสวดมนต์	๕๙
๓.๓.๔ อานิสงส์ของการสวดมนต์	๕๙
๓.๓.๕ ตัวอย่างของผู้บรรลุธรรมด้วยการสาธยายธรรม	๖๐
๓.๓.๖ กระบวนการเพื่อการหลุดพ้นด้วยการสาธยายธรรม	๖๒
๓.๔ การบรรลุธรรมด้วยการพิจารณาธรรม	๖๓
๓.๔.๑ ความหมายของการพิจารณาธรรม	๖๓
๓.๔.๒ ความสำคัญของการพิจารณาธรรม	๖๔
๓.๔.๓ ตัวอย่างของผู้บรรลุธรรมด้วยการพิจารณาธรรม	๖๕
๓.๔.๔ กระบวนการเพื่อการหลุดพ้นด้วยการพิจารณาธรรม	๖๖

๓.๕ การบรรลุลหกรรมด้วยการเจริญสมาธิินิมติ	๖๘
๓.๕.๑ ความหมายของสมาธิินิมติ	๖๘
๓.๕.๒ ความสำคัญของสมาธิินิมติ	๖๘
๓.๕.๓ ประเภทของสมาธิินิมติ	๖๙
๓.๕.๔ สมาธิินิมติอันเป็นคู่ปรับของนิรณ	๗๐
๓.๕.๕ ตัวอย่างผู้ที่บรรลุลหกรรมด้วยการเจริญสมาธิินิมติ	๗๒
๓.๕.๖ กระบวนการเพื่อการหลุดพ้นด้วยการเจริญสมาธิินิมติ	๗๓
๓.๖ สรุปลัายบท	๗๖
บทที่ ๔ สรุปลัการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๗๗
๔.๑ สรุปลัการวิจัย	๗๗
๔.๑.๑ หลักธรรมในวิมุตตายตนสูตร	๗๗
๔.๑.๒ มูลเหตุแห่งการบรรลุลหกรรมที่ปรากฏในวิมุตตายตนสูตร	๗๘
๔.๒ ข้อเสนอแนะ	๗๘
๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อการนำไปประยุกต์ใช้	๗๘
๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป	๗๘
บรรณานุกรม	๗๙
ภาคผนวก	๘๒
ประวัติผู้วิจัย	๙๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

สารนิพนธ์นี้ ผู้วิจัยได้ใช้ข้อมูลอ้างอิงจากคัมภีร์สารนิพนธ์ฉบับนี้ ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยใช้คำย่อชื่อพระไตรปิฎก เริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บฉบับที่ใช้แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๑. หมายถึง พระสูตรตันตปิฎก ที่มณีกาย ปาฏิภรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๑ ข้อ ๓๐๘ หน้า ๒๘๑.

พระวินัยปิฎกภาษาไทย

เล่ม คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๔-๕ วิ.ม.	(ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสูตรตันตปิฎกภาษาบาลีและไทย

เล่ม คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑๐ ที.ม.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก ที่มณีกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๑ ที.ปา.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก ที่มณีกาย ปาฏิภรรค	(ภาษาไทย)
๑๓ ม.ม.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณาสก	(ภาษาไทย)
๑๔ ม.อุ.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณาสก	(ภาษาไทย)
๑๕ ส.ส.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
๑๖ ส.นิ.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
๑๗ ส.ข.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘ ส.สพ.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)
๑๙ ส.ม.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐ อ.เอกก.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ทุก.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๑ อ.จตุกก.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒ อ.ปญจก.	(บาลี) = สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
อ.ปญจก.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ฉกก.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓ อ.นวก.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต	(ภาษาไทย)

๒๔	อง.ทสก.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
	ขุ.สุ.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เถร.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
๓๑	ขุ.ป.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิตามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎกภาษาไทย

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๓๔	อภ.สง.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
๓๕	อภ.วิ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิมังค์	(ภาษาไทย)
๓๖	อภ.ป.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

สารนิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้คัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิงโดยระบุ ภาค/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๘๑/๓๗๑. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิสาลินี มหาวรรค อรรถกถา ภาษาไทย ภาค ๒ ข้อ ๓๘๑ หน้า ๓๗๑.

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.มหา.อ.	(ไทย) = สมันตปาสาทิกา มหาวิภังคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ม.อ.	(ไทย) = สมันตปาสาทิกา มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ม.อ.	(ไทย) = สุมังคลวิสาลินี มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ.	(ไทย) = สุมังคลวิสาลินี ปาฏิภาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(ไทย) = ปปัญจสูทนี มูลปณณาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อุ.อ.	(ไทย) = ปปัญจสูทนี อุปรปณณาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ส.อ.	(ไทย) = สารัตถปกาสินี สคาถวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.สพา.อ.	(ไทย) = สารัตถปกาสินี สฬายตนวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ.	(ไทย) = มโนรถปุรณี เอกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อง.ทก.อ.	(ไทย)	=	มโนรณปุรณี ทุกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.อ.	(ไทย)	=	มโนรณปุรณี ปัญจกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ข.อ.	(ไทย)	=	ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อุทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อิติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย อรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.อ.	(ไทย)	=	สัทธัมมปัชโชติกา ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.สง.อ.	(ไทย) = อัมมสังคณี อัญญาสาธนีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.อ.	(ไทย) = วิภังค์ สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ค. คำย่อชื่อคัมภีร์ปกรณ์วิเสส

สารนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้ปกรณ์วิเสส วิสุทธิมัคคปกรณ์ ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิงโดยระบุ ภาค/ข้อ/หน้า เช่น วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๖๙๐/๓๕๔. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ภาคที่ ๒ ข้อที่ ๖๙๐ หน้า ๓๕๔.

คัมภีร์ปกรณ์วิเสส

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิสุทธิ.	(ไทย) = วิสุทธิมัคคปกรณ์	(ภาษาไทย)

ง. อธิบาย อักษรย่อเกี่ยวกับภาษาไทย ที่ได้นำมาประกอบ

ม.ป.ท.	(ไทย) = หมายถึง ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์
ม.ป.ป.	(ไทย) = หมายถึง ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หลังจากที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณด้วยพระองค์เองแล้ว ตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจประกาศพระศาสนา เพื่อให้เหล่าเวไนยสัตว์ได้พ้นจากทุกข์อย่างไม่มีข้อสงสัย ด้วยพระเมตตาของพระพุทธองค์นี้เอง ทำให้มีผู้คนศรัทธาเลื่อมใสเป็นจำนวนมาก ยอมสละบ้านเรือน ครอบครัว และทรัพย์สินเงินทองต่างๆ ออกบรรพชาอุปสมบทเป็นพระสาวก ประพฤติปฏิบัติธรรมตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์จนได้ตรัสรู้ตามเห็นแจ้งในอริยสัจ บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันในเบื้องต้น และเป็นพระอรหันต์ผู้ห่างไกลพ้นจากกิเลสในที่สุด พระสาวกหลายท่านที่ได้บรรลุธรรมมีชาติภูมิที่แตกต่างกัน มีพื้นฐานชีวิตที่แตกต่างกัน มาจากทุกชนชั้นวรรณะ ตั้งแต่กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร แต่ทุกท่านก็สามารถเข้าถึงโมกขธรรมได้เสมอเหมือนกันอันเป็นไปตามกำลังของสติปัญญาบารมี และบุรพกรรมของพระสาวก แต่ละท่านที่สั่งสมมาตั้งแต่อดีตชาติจนถึงชาตินั้นๆ พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้บุคคลบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลได้นั้นมีอยู่ ๕ ประการ อันได้แก่ บรรลุธรรมในขณะที่ฟังธรรม ๑ บรรลุธรรมในขณะที่แสดงธรรมโดยพิสดาร ๑ บรรลุธรรมในขณะที่สาธยายธรรมโดยพิสดาร ๑ บรรลุธรรมในขณะที่พิจารณาตรึกตรองธรรม และบรรลุธรรมด้วยการเจริญนิมิตที่ก่อให้เกิดสมาธิ ^๑

ตามความเข้าใจทั่วไป การปฏิบัติธรรมด้วยการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเรียกว่ามรรคสัจ เป็นทางแห่งความหลุดพ้น แต่ในสมัยพุทธกาลก็มีผู้ฟังธรรมเป็นจำนวนมากได้บรรลุธรรมขณะฟังธรรม แต่ในคัมภีร์ไม่ได้มีข้อความระบุอย่างละเอียดว่าท่านเหล่านั้น เคยมีประสบการณ์การปฏิบัติธรรมก่อนหน้านานานเพียงใดจนได้บรรลุธรรม เช่น จิตาของช่างหูกในเมืองอาฬวีได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันด้วยการฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า^๒ พระเขมกะ ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ด้วยการแสดงธรรมแก่ภิกษุ ๖๐ รูป^๓ พระวังคีสะ สาธยายธรรมคืออาการการ ๓๒ แล้วได้บรรลุธรรม

^๑ ดูรายละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๒.

^๒ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๔๒/๑๖๑.

^๓ ดูรายละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๓/๙๐/๑๗๑.

เป็นพระอรหันต์^๔ พระนาคนาสมาเถระ ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์พร้อมกับวิชา ๘ ด้วยการพิจารณาร่างกายของตนว่าเป็นกองกระดูกในขณะที่เห็นหญิงนักฟ้อนเต้นรำอยู่^๕ หรือภิกษุ ๕๐๐ รูปที่ได้บรรลุพระอรหันต์ด้วยการเจริญเมตตาภาวนา แล้วใช้เมตตาภาวนาเป็นพื้นฐานในการเจริญวิปัสสนา^๖

ในวิมุตตายนสูตร กล่าวถึง การฟังธรรม การแสดงธรรม การสาธยายธรรม การพิจารณาธรรม และการเจริญสมาธินิมิต्तก็เป็นเหตุให้บรรลุธรรมได้ แต่ผู้ปฏิบัติธรรมในสมัยปัจจุบันไม่อาจบรรลุธรรมด้วยการ ฟังธรรม แสดงธรรม หรือสาธยายธรรมได้ เพราะผู้ที่ได้บรรลุธรรมได้เร็วในขณะดังที่กล่าวมา ต้องเคยเจริญสมณะด้วยอำนาจมานที่เป็นบาทแห่งวิปัสสนา หรือเจริญวิปัสสนามาก่อนเท่านั้น^๗ จึงทำให้เกิดสมาธิได้เร็วกว่าบุคคลธรรมดา การบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลในแต่ละระดับชั้น ต้องมีการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เช่น การกำหนดรู้ปิติที่เกิดขึ้นในขณะฟังธรรม จึงนับได้ว่า เจริญวิปัสสนาที่รับรู้เท่าทันปัจจุบันคือปิติ แล้วยังเห็นความเกิดดับของปิติของปิติตังกล่าวจนสามารถบรรลุวิปัสสนาญาณชั้นต่างๆ แล้วได้บรรลุมรรคผลนิพพานในที่สุด^๘ ซึ่งมีความสอดคล้องเป็นไปตามที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรเป็นหลักสำคัญว่า การบรรลุธรรม ต้องมีการเจริญวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น เป็นทางสายเดียว หนทางเดียว ไม่มีหนทางอื่น เนื่องจากการเจริญสติที่ระลึก rūpanam อย่างในปัจจุบันขณะทำให้ผู้ปฏิบัติยังเห็นรูปนามตามความเป็นจริง ผู้ที่ไม่ได้เจริญสติปัฏฐานย่อมรับรู้ได้เพียงสมมติบัญญัติเท่านั้น ไม่อาจยังเห็นรูปนามดังกล่าวจนนำไปสู่การดับของรูปนามคือพระนิพพานได้

ด้วยเหตุและผลดังที่กล่าวมาข้างต้นนี้ จึงทำให้ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษามูลเหตุแห่งการบรรลุธรรมที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร เพราะมีความสำคัญทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมได้เข้าใจถึงมูลเหตุของการบรรลุธรรม วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท อันเป็นเครื่องยืนยันแนวทางการปฏิบัติที่เที่ยงตรงที่สุด ทั้งยังเป็นการเสริมสร้างศรัทธาปสาทะให้ผู้ปฏิบัติธรรมเข้าถึงพระสัทธรรมสัมมาปฏิบัติในทางที่ชอบที่ถูกต้อง อันเป็นองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอข้อมูลเป็นสารนิพนธ์ ซึ่งยังไม่มีการศึกษาสรุปไว้เป็นงานวิจัยอย่างเป็นทางการ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจค้นคว้า และนำเสนองานวิจัยในประเด็นดังที่กล่าวมานี้

^๔ คุรุยละเอียดใน อง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒๑๒/๒๘๕.

^๕ คุรุยละเอียดใน ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๖๗-๒๗๐/๓๘๓.

^๖ คุรุยละเอียดใน ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๑๐/๓๖๖.

^๗ คุรุยละเอียดใน อง.ปญจก.อ. (ไทย) ๒๖/๑๒.

^๘ คุรุยละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๓-๓๕.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักธรรมในวิมุตตายนตสูตร
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษามูลเหตุแห่งการบรรลุลหรรณที่ปรากฏในวิมุตตายนตสูตร

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ หลักธรรมในวิมุตตายนตสูตร เป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ มูลเหตุแห่งการบรรลุลหรรณที่ปรากฏในวิมุตตายนตสูตร เป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นงานวิจัยลักษณะเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเน้นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) กล่าวคือ เป็นงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา โดยผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตไว้ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ขอบเขตเนื้อหาสาระเน้นไปในประเด็นเรื่องมูลเหตุของการบรรลุลหรรณ ๕ ประการ อันได้แก่ การฟังธรรม การแสดงธรรม การสาธยายธรรม การพิจารณาธรรม และการเจริญสมาธิมนิต และเนื้อหาหลักธรรมที่ปรากฏในวิมุตตายนตสูตร

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

ศึกษาข้อมูลที่มีปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยศึกษาจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Resource) อันได้แก่ พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, คัมภีร์ฎีกา, คัมภีร์ปกรณ์วิเสส มีคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น และศึกษาข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Resource) อันได้แก่ เอกสารของปราชญ์ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา รวมไปถึงผลงานนิพนธ์ วรรณกรรม งานวิจัย เอกสารวิชาการ และบทความต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกักับเนื้อหาองงานวิจัยชั้นนี้ ซึ่งจะได้บรรยายในเชิงพรรณนาต่อไป

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ มूलเหตุแห่งการบรรลुरुธรรม หมายถึง สิ่งที่เป็นเหตุทำให้บุคคลหลุดพ้น ๕ ประการ อันได้แก่ การฟังธรรม การแสดงธรรม การสาธยายธรรม การพิจารณาธรรม และการเจริญสมาธิ

๑.๕.๒ การบรรลुरुธรรม หมายถึง การที่จิตเกิดปัญญาเห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง คือบุคคลผู้ที่สามารถกำจัดกิเลสคือสังโยชน์ตามลำดับขั้นได้อย่างสิ้นเชิง สำเร็จมรรคผลเป็นพระอริยบุคคล อันได้แก่ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์

๑.๕.๓ การฟังธรรม หมายถึง การรับฟังพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หรือฟังธรรมจากพระสาวก อันเป็นไปเพื่อการพัฒนาจิตให้ผ่องใส มีสมาธิ เกิดปัญญา ที่เรียกว่า สุตตามยปัญญา

๑.๕.๔ การแสดงธรรม หมายถึง การเทศนาธรรม การแสดง การชี้แจง แนะนำหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเพื่อให้ผู้ฟังเกิดความรู้ เกิดความเข้าใจ เป็นการเผยแผ่หลักปฏิบัติทางศาสนาที่ถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน

๑.๕.๕ การสาธยายธรรม หมายถึง การสวดมนต์ การนำพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์มาสวดทบทวน ตามที่ได้ฟังมา ตามที่ได้เล่าเรียนมา

๑.๕.๖ การพิจารณาธรรม หมายถึง การคิดพิจารณาหลักธรรมไว้ในใจด้วยอุบายอันแยบคายโดยใช้โยนิโสมนสิการ เป็นการคิดพิจารณาที่ต้องมีสติปัญญาเป็นตัวกำกับ สืบสาวจากเหตุไปสู่ผลอันนำไปสู่สัมมาปฏิบัติ

๑.๕.๗ การเจริญสมาธิ หมายถึง การเจริญสมาธิในอารมณ์ ๓๘ อย่างใดอย่างหนึ่ง อันได้แก่ กสิณ ๘ อนุสสติ ๑๐ อสุภะ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อรูปฌาน ๔ จตุราตวัตถาน ๑ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑

๑.๕.๘ การเจริญสติปัฏฐาน หมายถึง การเจริญสติกำหนดพิจารณาที่ตั้งแห่งฐานทั้ง ๔ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษามูลเหตุแห่งการบรรลुरुธรรมที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตรในครั้งนี้ มีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ได้แสดงข้อความกล่าวถึงมูลเหตุของการบรรลुธรรม มีเนื้อความว่า ภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการนี้ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลु^๙

๒) คัมภีร์อรรถกถา อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ได้แสดงข้อความอธิบายถึงวิมุตตายนตสูตร มีเนื้อความว่า สมาธินิमितเป็นอันภิกษุเมื่อเรียนกัมมัญฐานในสำนักของอาจารย์เรียนเอาแล้วด้วยดี มนสิการแล้วด้วยดี ทรงจำไว้แล้วด้วยดี คำว่า แทงตลอดดีด้วยปัญญา (สุปปิวิทุธ ปญญา) ได้แก่ ทำให้ประจักษ์ด้วยดีแล้วด้วยปัญญา คำว่า ในธรรมนั้น (ตสมิ ธมเม) ได้แก่ ในธรรมตามพระบาลีเป็นที่มาแห่งกัมมัญฐานนั้น ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเหตุแห่งวิมุตติแม้ทั้ง ๕ ประการให้ถึงอรรถัตถผลไว้แล้ว ด้วยประการฉะนี้แล^{๑๐}

๓) คัมภีร์เนตติปกรณ์ ได้แสดงข้อความถึงการบรรลุธรรมด้วยการฟังธรรมเอาไว้ว่า จิตตูปบาทที่เกิดขึ้นในขณะที่ฟังธรรมซึ่งจัดเป็นทุกขสังข อันเป็นการกระทำความดี และหลีกเลี่ยงจากความชั่ว หรือกำหนดความปิติโสมนัสที่เกิดร่วมกับจิตดังกล่าวในเวลาฟังธรรม ย่อมสามารถบรรลุธรรมได้ในขณะฟังธรรม โดยเฉพาะการกำหนดรู้ความปิติปราโมทย์ที่เกิดจากการระลึกถึงพระพุทธคุณ ในขณะฟังธรรมหรือเวลาอื่น พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นสาเหตุสำคัญในการบรรลุธรรม^{๑๑}

๑.๖.๒ ตำราวิชาการพระพุทธศาสนา

๑) สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลสังฆมहाปรินายก ได้กล่าวไว้ในหนังสือ แนวปฏิบัติทางจิต เอาไว้ว่า เมื่อฟังได้ยินเพราะส่งจิตไปรับฟังธรรม ความรู้ในธรรมที่ฟังก็ย่อมบังเกิดขึ้น ความรู้ดังกล่าวนี้แหละเป็นความรู้ที่เจาะแทงเข้าสู่สังขะ คือ ความจริง เพราะธรรมที่ฟังก็ชี้เข้ามาถึงสังขะในตนเอง เมื่อเป็นเช่นนั้น ความรู้อันเกิดจากการฟัง ได้ยิน จึงเจาะแทงเข้าไปสู่สังขะดังกล่าว นี่ก็เป็นตัวปัญญา คือความรู้อย่างหนึ่ง เรียกว่า เป็นปัญญา ก็เพราะเป็นความรู้ตามที่เป็นจริง

^๙ อัง.ปญจก (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๒.

^{๑๐} อัง.ปญจก.อ. (ไทย) ๒๖/๑๒.

^{๑๑} พระมหาจกจายนเถระ, เนตติปกรณ์, พระคันธสาราภิวงศ์ แปลอธิบาย, พระธรรมมานันตมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ตรวจชำระ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๔๒.

คือตามที่เป็นไปอย่างไร ธรรมที่แสดงอบรมตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ประมวลกล่าวได้ว่า ล้วนแต่ชี้เข้ามาถึง ทุกขสัจจะ สมุทยสัจจะ นิโรธสัจจะ มรรคสัจจะ ดังกล่าวแล้ว^{๑๒}

๒) สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ ป.ธ.๙) ได้แสดงไว้ในหนังสือ อริยวังสปฏิปทา เอาไว้ว่า ปิตี ที่ปรากฏในขณะเจริญวิปัสสนากรรมฐานเป็นเหตุใกล้ต่อธรรมอื่นๆ กล่าวคือ ปิตีเป็นเหตุใกล้ปัสสัทธิ (ความสงบ) ปัสสัทธิ เป็นเหตุใกล้สุข สุขเป็นเหตุใกล้สมาธิ สมาธิเป็นเหตุใกล้ญาณทัสสนะ (การรู้เห็นตามความเป็นจริง) ยถาภูตญาณทัสสนะ เป็นเหตุใกล้นิพพิทา (ความเบื่อหน่าย, นิพพิทาญาณ) นิพพิทาเป็นเหตุใกล้วิราคะ (ความปราศจากความกำหนัด, มรรค) วิราคะเป็นเหตุใกล้วิมุตติ (ความหลุดพ้น, ผล) วิมุตติ เป็นเหตุใกล้วิมุตติญาณทัสสนะ (การรู้เห็นความหลุดพ้น, ปัจจเวกขณญาณ)^{๑๓}

๓) พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ) ได้แสดงการบรรลุธรรมด้วยการฟังธรรม ในหนังสือ วิปัสสนานัย เล่ม ๑ เอาไว้ว่า “ในเรื่องนี้ที่อำมาตย์ได้บรรลุธรรมขณะฟังธรรม หรือในเรื่องปัจจุบันขณะ ย่อมไม่อาจทำให้บรรลุธรรมได้ ท่านเหล่านั้นต้องกำหนดรูปนามในขณะนั้น แล้วบรรลุวิปัสสนาญาณขั้นต่างๆ เป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และอรหัตตามลำดับ^{๑๔}

๔) ภัทนต์อาสาเถระ ปธานกัมมัฏฐานาจารย์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ แนวทางปฏิบัติ วิปัสสนา เอาไว้ว่า ตามที่กล่าวกันว่า ขณะที่สดับพระธรรมเทศนาอยู่นั้น ก็ย่อมสามารถบรรลุมรรคผล นิพพานกันได้นั้น โดยที่แท้แล้วย่อมมีการกำหนดรูปนามรวมอยู่ด้วย ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า วิปัสสนากรรมฐาน คือทางที่จะไปสู่พระนิพพาน สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีกทั้งพระอรหันต์ทั้งหลาย ย่อมอาศัยทางนี้เสด็จไปสู่พระนิพพานด้วยกันทั้งนั้น^{๑๕}

๕) สยาตอ อุ บัณทิระ (พระกัมมัฏฐานาจารย์ พระปณิตาภิวงศ์) ได้แสดงไว้ในหนังสือ รู้แจ้งในชาตินี้ เอาไว้ว่า ในขณะที่ผู้ปฏิบัติเข้าถึงโสดาปัตติมรรค สังสารวัฏ (กิเลส กรรม วิบาก) อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จะถูกทำลาย บุคคลผู้นั้นจะไม่ไปเกิดในภูมิของเดรัจฉาน เปเรต หรือนรก เพราะ

^{๑๒} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถระ ป.ธ.๙), **แนวปฏิบัติทางจิต**, (กรุงเทพมหานคร: หจก.การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๐), หน้า ๒๘.

^{๑๓} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ ป.ธ.๙), **อริยวังสปฏิปทา**, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๗), หน้า ๕๓.

^{๑๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, พระคันธสาราภิวงศ์ (สมลักษณ์ คนธสาโร ป.ธ.๙) แปลและเรียบเรียง, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอเซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๓๐.

^{๑๕} ภัทนต์อาสาเถระ ปธานกัมมัฏฐานาจารย์, **แนวทางปฏิบัติวิปัสสนา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม, ๒๕๑๕), หน้า ๔๐-๔๑.

กิเลสที่จะนำไปสู่ภพภูมิเหล่านี้ ได้ถูกทำลายไป บุคคลผู้นั้นจะไม่ประกอบกรรมที่จะนำไปสู่การเกิดในสถานะเช่นนั้นอีก และผลกรรมแต่อดีตที่จะนำไปสู่ภพภูมิเหล่านี้ ก็จะกลายเป็นอโหสิกรรมไปโดยปริยาย^{๑๖}

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาบทวนรายงานเอกสารการวิจัยเกี่ยวกับ “มูลเหตุแห่งการบรรลุนิพพานที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร” พบว่า มีวิทยานิพนธ์ และงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับวิมุตตายนสูตรนั้น ไม่มีปรากฏ แต่มีเอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับการบรรลุนิพพานเป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษารายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุนิพพาน ไว้ดังนี้

๑) พระมหาวรณวัฒน์ ชุตติปัญโญ (ร่มไผ่งาม) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาโยนิโสมนสิการเพื่อการบรรลุนิพพานในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า โยนิโสมนสิการ ในสติปัฏฐาน ๔ เป็นการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา กล่าวคือ เป็นการใช้โยนิโสมนสิการ หรือสติพิจารณา เพื่อกำหนดรู้กาย เวทนา จิต และธรรม ตามความเป็นจริง อันเป็นเหตุปัจจัยให้สติสัมโพชฌงค์ และอริยมรรคสมบุรณ์ จนเกิดปัญญาญาณเห็นแจ้งประจักษ์จิต ถึงความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป หรือความไม่เที่ยง ความทุกข์ และความไม่มีตัวตน และการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นการปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิพพานอย่างใดอย่างหนึ่ง ได้แก่ พระโสดาปัตติมรรค พระโสดาปัตติผล พระสกทาคามีมรรค พระสกทาคามีผล พระอนาคามีมรรค พระอนาคามีผล พระอรหัตตมรรค และพระอรหัตตผล^{๑๗}

๒) พระคณิน โสทโร (เมืองเกิด) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า ปัญญา หมายถึง การรู้แจ้งตามความเป็นจริง เป็นการรู้เท่าทันรูปนามตามความเป็นจริงจนเห็นอาการเกิดดับ (พระไตรลักษณ์) รู้ชัดตามภาวะของตน เพื่อคลายความยึดมั่นถือมั่น จัดเป็นเจตสิกเรียกว่า ปัญญาเจตสิก เป็นเจตสิกที่หลุดพ้นไปจากตัณหาทิฐฐิสามารถจัดกิเลสได้อย่างสมบูรณ์ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่าการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ เป็นแนวทางที่ทำให้จิตบริสุทธิ์หมดจด พ้นจากทุกข์

^{๑๖} สยาดอ อู บัณจิตตะ (พระกัมมัฏฐานาจารย์ พระปณิตตาภิวงศ์), *รู้แจ้งในชาตินี้*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓๔๗.

^{๑๗} พระมหาวรณวัฒน์ ชุตติปัญโญ (ร่มไผ่งาม), “การศึกษาโยนิโสมนสิการเพื่อการบรรลุนิพพานในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า บทคัดย่อ.

ก้าวสู่การบรรลุเป็นพระอริยบุคคลมี ๔ ประเภท คือ พระโสดาบัน, พระสกทาคามี พระอนาคามี และ พระอรหันต์^{๑๘}

๓) พระปลัดปรีชา คนธโก (จุลโพธิ์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการเจริญโพชฌงค์ที่มีผลต่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า โพชฌงค์ องค์แห่งการตรัสรู้ เป็นปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนา คือสติ ฌัมมวิจยะ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขาที่เป็นวิวิภูฏาน สลิตเจตนา พยายามที่จะให้หลุดพ้นจากกิเลส เรียกว่า วิเวกนิสลิต วิราคนิสลิต และนิโรธนิสลิต ความสงัดจากกิเลส ออกจากกิเลส และดับกิเลสได้ การบรรลุธรรมในระดับโลกุตตระ เป็นสมุจเฉตปหาน หลักธรรมเพื่อการบรรลุธรรมคณนั้น ดังนั้น โพชฌงค์ องค์แห่งการบรรลุธรรมนี้จัดเป็นคุณสมบัติของอริยบุคคล^{๑๙}

๔) พระมหาประดิษฐ์ ธมมธีโร (ธรรมไชย) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ปิติ อันเป็นธรรมารมณของวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน” พบว่า ปิติเป็นสภาวะธรรมของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ที่เกิดขึ้นได้ทั้งทั่วไปและเฉพาะสภาวะญาณ เป็นความเข้าใจพื้นฐานสำหรับผู้ใคร่ศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จะได้เข้าใจและปรับการปฏิบัติที่ถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธเจ้าตามสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นหลักและวิธีการการปฏิบัติในพระไตรปิฎกดำเนินไปตามสภาวะธรรมเป็นลำดับไป^{๒๐}

๕) พระมหาเกียรติขจร อภิวัฒน์ (อะสงค์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะเถระ” พบว่า การบรรลุธรรม เป็นการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ เข้าถึงกระแสธรรมตามลำดับโลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ เป็นอริยบุคคล ๔ ระดับ คือ พระโสดาบัน ละสังโยชน์ได้ ๓ ประการ มีสักกายทิฏฐิเป็นต้น, พระสกทาคามีละสังโยชน์ได้ ๓ ประการ พร้อมทั้งทำ

^{๑๘} พระคณิน โสทโร (เมืองเกิด), “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า บทคัดย่อ.

^{๑๙} พระปลัดปรีชา คนธโก (จุลโพธิ์), “ศึกษาการเจริญโพชฌงค์ที่มีผลต่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า บทคัดย่อ.

^{๒๐} พระมหาประดิษฐ์ ธมมธีโร (ธรรมไชย), “ศึกษาวิเคราะห์ปิติ อันเป็นธรรมารมณของวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า บทคัดย่อ.

ราคะ โทสะ และโมหะให้เบาบางลงด้วย, พระอนาคามีละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ ๕ ประการ, พระอรหันต์ละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ ประการ เป็นสมุจเฉตพหวน^{๒๑}

จากการทบทวนเอกสารรายงานการวิจัย วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับมูลเหตุแห่งการบรรลุนิพพานในวิมุตตายนสูตร พบว่า มีข้อความกล่าวถึงการบรรลุนิพพานด้วยการฟังธรรม การแสดงธรรม การสาธยายธรรม การพิจารณาธรรม และการเจริญสมาธิภาวนา มีอยู่น้อย จึงควรค่าแก่การศึกษา ค้นคว้าวิจัย เพื่อเผยแพร่แนวทางการประพฤติปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิพพานด้วยเหตุดังกล่าว อันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา และปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐานสำหรับผู้ที่มิศรัทธาใครในการประพฤติปฏิบัติธรรมต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) คือการศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา จากหนังสือเอกสาร และบทความทางวิชาการของผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการ ดังนี้

- ๑) ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับมูลเหตุแห่งการบรรลุนิพพานที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร ในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสที่เกี่ยวข้อง
- ๒) เรียบเรียง บรรยายเชิงพรรณนา และตรวจสอบความถูกต้อง โดยอาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ และผู้เชี่ยวชาญด้านวิปัสสนาภาวนา
- ๓) นำข้อมูลที่ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบแล้วนั้น ตรวจสอบข้อมูล ปรับปรุง และเรียบเรียง บรรยายเชิงพรรณนา
- ๔) ศึกษาตีความตามประเด็นที่ได้กำหนด และนิยามศัพท์ไว้ สรุปข้อมูล ที่ได้บรรยายเชิงพรรณนา

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบหลักธรรมในวิมุตตายนสูตร
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบมูลเหตุแห่งการบรรลุนิพพานที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร

^{๒๑} พระมหาเกียรติจิกร อภิวัฒน์ (อะสงค์), “ศึกษาการบรรลุนิพพานของพระอัญญาโกณฑัญญะ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า บทคัดย่อ.

บทที่ ๒

หลักธรรมในวิมุตตายนตสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแสดงธรรมแก่เวไนยสัตว์เพื่อให้ผู้ฟังธรรมเกิดปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริงในอริยสัจ ๔ และถึงความหลุดพ้นจากกิเลส อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ รูปแบบของวิมุตตายนตสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง ตอบเอง โดยทรงแสดงเหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ ในบทนี้ผู้วิจัยจึงศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในวิมุตตายนตสูตรโดยกำหนดประเด็นศึกษาไว้ดังนี้

๒.๑ ความหมายของวิมุตตายนตสูตร

๒.๒ เนื้อหาของวิมุตตายนตสูตร

๒.๓ หลักธรรมในวิมุตตายนตสูตร

๒.๔ สรุปท้ายบท

๒.๑ ความหมายของวิมุตตายนตนะ

ความหมายของคำว่า วิมุตตายนตนะ พึงแยกศึกษาได้ใน ๒ ลักษณะ คือโดยรูปศัพท์ การประกอบศัพท์ บทวิเคราะห์ อันเป็นไปตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลี เรียกว่า สัททณัย ส่วนอีกลักษณะหนึ่ง คือการศึกษาโดยเนื้อความ หรือความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เรียกว่า อรรถณัย ซึ่งผู้วิจัยจะได้แสดงดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายตามหลักสัททณัย

คำว่า วิมุตตายนตนะ นี้ เป็นคำภาษาไทย มีที่มาจากภาษาบาลี มีรูปศัพท์ว่า วิมุตตายนตนะ สามารถแยกเพื่อศึกษาในทางสัททณัยได้เป็น ๒ ศัพท์ คือ วิมุตติ + อายตน

คำว่า วิมุตติ แปลว่า ความหลุดพ้น, พระนิพพาน, วิมุตติธรรม, ธรรมที่พ้นจากสังขาร มาจาก วิ บทหน้า + มุจ ธาตุ ในความหมายว่า หลุด + ตี ปัจจัย ลบ จ ซ้อน ต)

มีรูปวิเคราะห์ศัพท์ว่า

สพพสงฺขาร วิมฺจุจฺจนโต วิมุตติ - เพราะพ้นจากสังขารทั้งปวง นิพพานจึงชื่อว่า วิมุตติ^๑
สพพสงฺขารเหติ วิมฺจุจฺจนโต วิมุตติ - สภาวะที่หลุดพ้นจากสังขาร^๒

คำว่า อายตน ในภาษาบาลี มีความหมายหลายนัย แปลว่า ที่อยู่, ที่เกิด, ที่ประชุม, เหตุ, บ่อเกิด, เทวาลัย, เจดีย์ และลัทธิ แต่ในวิมุตตายนตฺตสูตรนี้ แปลว่า เหตุ^๓ เพราะเป็นเหตุให้พ้นจากกิเลส มาจาก อา บพหน้า + ยต ธาตุ ในความหมายว่า พยายาม + ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน มีรูปวิเคราะห์ศัพท์ว่า

อายตนฺติ วายมนฺติ เอตถ ผลกามาติ อายตนํ - ที่เป็นผู้ต้องการผลพยายาม

๒.๑.๒ ความหมายตามหลักอรรถนัย

คำว่า วิมุตติ ในคัมภีร์อรรถกถา ขุททกนิกาย อุทาน พระอรรถกถาจารย์ท่านได้แสดง อรรถาธิบายเอาไว้ว่า

คำว่า วิมุตติ ได้แก่ วิมุตติ ๕ ประการ คือ

๑) ตหังควิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นจากธรรมอันเป็นข้าศึกนั้นๆ ด้วยองค์คุณนั้นๆ มีการบริจาทยไทยธรรมเป็นต้น และด้วยองค์แห่งวิปัสสนา มีการกำหนดรูปรูปนามเป็นต้น ตราบเท่าที่องค์นั้นๆ ยังเป็นไปโดยไม่มีการเสื่อม จัดเป็นปหานะ แปลว่า การละ คือการหลุดพ้นจากประการต่างๆ ดังนี้

- จากความตระหนี่ และความโลภ ด้วยการบริจาทาน
- จากปาณาติบาต ด้วยการรักษาศีล
- จากสักกายทิฏฐิ ด้วยการกำหนดนามรูป
- จากทิฏฐิที่ไม่มีเหตุ และมีเหตุ อันไม่เสมอกัน ด้วยการกำหนดธรรมที่เป็นปัจจัย และธรรมที่ไม่ใช่ปัจจัย
- จากความเป็นผู้สงสัย ด้วยการข้ามพ้นความสงสัยอันเป็นส่วนอื่นของนามรูป
- จากการยึดถือว่า “เรา” ว่า “ของเรา” ด้วยการพิจารณาถึง รูปกลาปะ คือรูปเป็นกลุ่ม เป็นก้อน

^๑ พระมหาโมคคัลลานะ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พระมหาสมปอง มุทิโต, แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๘.

^๒ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๘), หน้า ๘๒๙.

^๓ พระอัครวงสเถระ, สัทพนิตีธาตุมาลาคัมภีร์บาลีมหาไวยากรณ์, พระมหานิมิต ธรรมสาโร ป.ธ.๙, จำรูญธรรมดา แปล, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๙๒๕.

- จากความสำคัญในธรรมที่ไม่ใช่มรรคว่าเป็นมรรค ด้วยการกำหนดว่ามรรค และมีไม่ใช่มรรค
- จากอุทเทททิฎฐิ ด้วยการเห็นความเกิดของรูปนาม
- จากสัสสตทิฎฐิ ด้วยการเห็นความดับของรูปนาม
- จากความสำคัญในสิ่งที่มีภัยว่าไม่เป็นภัย ด้วยการเห็นว่าเป็นภัย
- จากความสำคัญว่าน่ายินดี ด้วยการเห็นว่าเป็นโทษ
- จากความสำคัญว่าน่าเพลิดเพลีนยินดียิ่ง ด้วยการเห็นรูปว่าน่าเบื่อหน่าย
- จากความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะหลุดพ้น ด้วยมุกฺขจิตฺตํมยตาญาณ
- จากความไม่วางเฉย ด้วยอุเบกขาญาณ
- จากภาวะอันเป็นปฏิโลม คือแย้งในธรรมฐิติ และพระนิพพาน ด้วยอนุโลมญาณ
- จากภาวะมีสังขารเป็นนิमित ด้วยโคตรภูญาณ

๒) วิกขัมภณวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นที่หมายรู้การไม่เกิดขึ้นแห่งนิรวณ มีกามฉันทนิรวณ เป็นต้น และปัจจนิกธรรม คือธรรมที่เป็นข้าศึก มีวิตก เป็นต้น ด้วยสมาธิอันต่างด้วยอุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ トラบเท่าที่สมาธิที่ดำเนินไปโดยไม่เสื่อม

๓) สมุจเฉทวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นด้วยอำนาจสมุจเฉทปหาน โดยภาวะที่เกิดขึ้นไม่ได้ โดยสิ้นเชิงอีก แห่งการยึดถือด้วยกิเลสฝ่ายสมุทัย ที่กล่าวไว้โดยนัย เป็นต้นว่า เพราะละทิฎฐิตามสมควรในสันดานแห่งพระอริยะผู้ดำรงอยู่ในมรรคนั้นๆ เพราะท่านทำอริยมรรค ๔ ให้เกิด

๔) ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ หมายถึง ภาวะที่กิเลสสงบระงับไปในขณะแห่งผลจิต

๕) นิสสรณวิมุตติ หมายถึง จิตที่หลุดพ้นจากสังขารทั้งปวง ชื่อว่า พระนิพพาน^๔

ไพรัช เหมศาสตร์ ได้ศึกษาเชิงวิเคราะห์วิมุตตายนะ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า วิมุตติหรือความหลุดพ้นจากกิเลสในพระพุทธศาสนาโดยสรุปมีลักษณะ ๒ ประการ คือ หลุดพ้นแบบชั่วคราวและหลุดพ้นโดยสิ้นเชิง^๕

ส่วนความหมายโดยอรรถของ อายตนะ (อายตนาน) ในคัมภีร์อรรถกถา ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ พระอรรถกถาจารย์ท่านได้แสดงอรรถาธิบายเอาไว้ว่า

อายตนะ คือ บ่อเกิด เพราะเป็นที่ขยายไปแห่งสิ่งที่น่าชื่นใจ เพราะนำไปยังวิญญูที่ียดยาว เพราะธรรมทั้งหลายคือจิต และเจตสิกที่มีทวารนั้นๆ บรรดาทวารมีจักขุทวารเป็นต้น เป็นที่ตั้ง

^๔ พ.อ.อ. (ไทย) ๑/๕๐.

^๕ ไพรัช เหมศาสตร์, “การศึกษาวิเคราะห์วิมุตตายนะ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า บทคัดย่อ.

ย่อมก่อเกิด คือย่อมเกิดขึ้น ได้แก่ ย่อมสืบต่อ พยายามไปตามหน้าที่ของตนๆ มีการเสวยอารมณ์ เป็นต้น และอายตนะเหล่านั้นย่อมต่อ คือ ขยายธรรมเหล่านั้นที่เป็นสิ่งน่าชื่นใจ

อนึ่ง วัฏฏทุกขโคตรหมุนเวียนไปในสังสารที่มีเบื้องต้น และที่สุดอันใครๆ ไม่รู้ คือยาวยืดยาวเหลือเกิน อายตนะทั้งหลายจะนำไป คือให้หมุนไปยังวัฏฏทุกขนั้น ดังนั้น ธรรมดาเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกว่า อายตนะ เพราะเป็นบ่อเกิด เพราะเป็นที่ขยายไปแห่งสิ่งที่น่าชื่นใจ เพราะนำไปยังวัฏฏะที่ยืดยาว แม้โดยประการทั้งปวง

ทั้งนี้ พระอรรถกถาจารย์ท่านยังได้แสดงอรรถาธิบายเหตุที่ชื่อว่า อายตนะ ไว้อีก ๕ ประการ

๑) อายตนะ ชื่อว่า เป็นที่อยู่อาศัย เพราะจักขุทวาร เป็นต้น เป็นที่อยู่อาศัยของจิต และเจตสิกเหล่านั้น

๒) อายตนะ ชื่อว่า เป็นบ่อเกิด เพราะอิงอาศัยจักขุทวาร เป็นต้นนั้น เพราะเหตุนี้ จักขุทวาร เป็นต้นเหล่านั้น จึงเป็นบ่อเกิดแห่งธรรมเหล่านั้น

๓) อายตนะ ชื่อว่า เป็นสถานที่ชุมนุม เพราะเป็นที่รวมแห่งธรรมเหล่านั้น ในจักขุทวาร เป็นต้น โดยเป็นที่ตั้ง และทวาร

๔) อายตนะ ชื่อว่า เป็นถิ่นกำเนิด เพราะธรรมเหล่านั้นเกิดขึ้นที่จักขุทวาร เป็นต้นเหล่านั้นนั่นเอง โดยเป็นที่อาศัยของธรรมเหล่านั้น

๕) อายตนะ ชื่อว่า เป็นเหตุ เพราะเมื่อจักขุทวาร เป็นต้น ไม่มี ธรรม และเจตสิกเหล่านั้นก็ไม่มี^๖

สรุปความได้ว่า วิมุตตตายตนะ หมายถึง เหตุแห่งการหลุดพ้นจากกิเลสที่ก่อให้เกิดทุกข์ในสังสารวัฏ ซึ่งอาศัยทวารทั้ง ๖ อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นบ่อเกิด เมื่อเกิดขึ้น ก็ย่อมมีการเสวยอารมณ์สืบต่อไปตามหน้าที่ของกิเลส ซึ่งสามารถละ หรือหลุดพ้น ด้วยการเจริญสมณะเป็นบาทฐาน และเจริญวิปัสสนา คือการกำหนดรู้รูปนามจนเกิดการบรรลุธรรม ตามกระบวนการของอริยมรรคทั้ง ๘ ประการ จนจิตหลุดพ้นจากสังขารทั้งปวง ที่ชื่อว่า พระนิพพาน

^๖ ดูรายละเอียดใน ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ๑๐๙/๕๐๘-๕๐๙.

๒.๒ เนื้อหาของวิมุตตายนสูตร

วิมุตตายนสูตร เป็นพระสูตรที่สำคัญ มีที่มาในคัมภีร์พระไตรปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจนิบาต เนื้อหาว่าด้วยวิธีปฏิบัติการหลุดพ้นจากกิเลส ๕ ประการ พระสูตรนี้เป็นพระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง ที่เรียกว่า สามุกกิงสิกาธรรมเทศนา แปลว่า พระธรรมเทศนาที่สูงส่ง หรือที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงเชิดชู หรือเป็นพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงเอง ไม่เหมือนเรื่องอื่นๆ ที่มักตรัสต่อเมื่อมีผู้ทูลถามหรือสนทนาเกี่ยวข้องไปถึง^๗ มีข้อความปรากฏดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการนี้ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกาย และใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ

๑) ศาสตรา หรือเพื่อนพรหมจรรย์ ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูปแสดงธรรม^๘ แก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอรู้แจ้งอรรถ^๙รู้แจ้งธรรมในธรรม^{๑๐}นั้น ตามที่ศาสดา หรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูปแสดงแก่เธอ เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๑

๒) ศาสตรา หรือเพื่อนพรหมจรรย์ ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูปไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แต่ภิกษุแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร เธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ตามที่ภิกษุแสดงธรรม ตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๒

๓) ศาสตรา หรือเพื่อนพรหมจรรย์ ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูปไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา แก่ผู้อื่นโดยพิสดาร แต่ภิกษุสาธยายธรรมตามที่ตนได้บรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร เธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ตามที่ภิกษุสาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียน

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม: ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๘๔๔.

^๘ ธรรม ในที่นี้ หมายถึง อริยสัจ ๔, อภ.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๒๖/๑๒.

^๙ รู้แจ้งอรรถ ในที่นี้หมายถึง รู้ความหมายแห่งบาลีนั้นว่า ‘ศีลมาในที่นี้ สมานิมาในที่นี้’ ปัญญาในในที่นี้’, อภ.ทุก.อ. (ไทย) ๒/๔๓/๒๐๑, อภ.ปญจก.อ (ไทย) ๓/๒๖/๑๒.

^{๑๐} รู้แจ้งธรรม ในที่นี้หมายถึง รู้บาลีคือพระพุทธพจน์ เช่น ทรงจำบาลีที่ให้รู้ความหมายได้อย่างถูกต้อง, อภ.ทุก.อ. (ไทย) ๒/๔๓/๒๐๑, อภ.ปญจก.อ (ไทย) ๓/๒๖/๑๒.

มาโดยพิสดาร เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๓

๔) ศาสตรา หรือเพื่อนพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูปไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร แต่ภิกษุตรีกตามตรองตามเพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา เธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่ภิกษุตรีกตามตรองตามเพ่งตามด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๔

๕) ศาสตรา หรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูปไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร และไม่ได้ตรีกตามตรองตาม เพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรม ตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา แต่เธอเรียนสมาธิชนิดอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดีแห่งตลอดดีด้วยปัญญา เธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่เธอได้เรียนสมาธิชนิดอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดีแห่งตลอดดีด้วยปัญญา เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจเกิดปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๕

ภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการนี้แล ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกาย และใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอ ย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ^{๑๑}

จากข้อความในพระสูตรที่ผู้วิจัยยกมาแสดงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกข้างต้น สรุปความได้ว่า วิมุตตายนตฺตสูตร เป็นพระสูตรที่สำคัญพระสูตรหนึ่ง ที่พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้แสดงเอง ว่าด้วยวิธีปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้น มี ๕ ประการ อันได้แก่ ๑) การบรรลุธรรมด้วยการฟังธรรม ๒) การบรรลุธรรมด้วยการแสดงธรรม ๓) การบรรลุธรรมด้วยการสาธยายธรรม ๔) การเจริญนิมิตที่ก่อให้เกิดสมาธิ ดังนี้ เป็นต้น

^{๑๑} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๒-๓๕.

๒.๓ หลักธรรมในวิมุตตายนสูตร

หลักธรรมสำคัญที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสไว้ในวิมุตตายนสูตรที่พึงศึกษามี ๒ ประการคือ ๑) ปิติสัมโพชฌงค์ และ ๒) อารมณกรรมฐาน ๓๘ (สมาธินิมิต) และ ๓) สติปัฏฐาน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๒.๓.๑ ปิติสัมโพชฌงค์

ปิติ ที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตรมีข้อความว่า “เมื่อเธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปิติ เมื่อใจเกิดปิติ กายย่อมสงบเธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น” ปิติ ในที่นี้จัดเป็น ปิติสัมโพชฌงค์ เป็นองค์ธรรมข้อ ๑ ในโพชฌงค์ องค์แห่งการตรัสรู้ ๗ ประการ ได้แก่ สติสัมโพชฌงค์ อัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปิติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ และอุเบกขาสัมโพชฌงค์

ในธรรมสังคณิธรรกถา มีการกล่าวถึงปิตินี้ในลักษณะที่เป็นเจตสิก (ธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด) เรียกว่า “ปิติเจตสิก” มีลักษณะ กิจ และผลดังนี้ คือ

สมปิยายนลกขณา	มีความอิ่มใจ เป็นลักษณะ
กายจิตตปีฬนรสา	มีการทำกาย และใจอิ่มเอิบ เป็นกิจ
โทยคฺยปจฺจุปฺภูจฺจนา	มีกาย และใจเฟื่องฟู เป็นผล ^{๑๒}

ปิติ หรือความอิ่มใจ ประกอบด้วยลักษณะของความสุข ความยินดี และพอใจ ปิติเป็นสภาวะในจิตอันหนึ่งที่ประกอบด้วยคุณสมบัติดังกล่าว แล้วยังประกอบด้วยความสามารถในการแทรกซึมเข้าไปในสภาวะจิตอื่นๆ ทำให้เกิดความรู้สึกยินดีเป็นสุข และความพอใจอย่างลึกซึ้ง^{๑๓}

ธรรมชาติของปิตินี้ เมื่อเกิดขึ้นกับใครย่อมทำให้ผู้นั้นรู้สึกปลาบปลื้มใจ มีหน้าตา และกาย วาจาชื่นบานแจ่มใสเป็นพิเศษ บางครั้งก็ทำให้รู้สึกซาบซ่านไปทั่วร่างกาย ซึ่งเกิดจากปิติที่แผ่ซ่านไปทั่วร่างกาย ทำให้จิตใจของผู้นั้นชุ่มชื้น ชุ่มแข็ง ไม่รู้สึกเหนื่อยหน่ายต่ออารมณ์ อาการเมื่อปิติปรากฏคือ จิตใจจะฟูอิ่มเอิบ ปิติเป็นสังขารชั้น ๓ ต่างจากสุขที่เป็นเวทนาชั้น ๓ โดยความยินดีที่เกิดขึ้นเพราะได้อิฏฐารมณ์ จัดเป็น ปิติ การเสวยรสแห่งอารมณ์ที่ได้มานั้น จัดเป็น สุขและเมื่อมีปิติจะต้องมีสุขเสมอ

^{๑๒} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/-/๒๘๑

^{๑๓} สยาดอ อุ บัณจิตะ (พระกัมมภูฏานาจารย์ พระปณิธิตาภิวงศ์), *รู้แจ้งในชาตินี้*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒๐๐.

แน่นอน แต่ว่าเมื่อมีสุข อาจจะไม่มีการปฏิบัติด้วยก็ได้^{๑๔} ปิตีเป็นสภาวะธรรมของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ที่เกิดขึ้นได้ทั้งทั่วไปและเฉพาะสภาวะญาณ^{๑๕}

ในนิรามิสสูตร พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสแสดง ปิตี ไว้เป็น ๓ ประเภท ได้แก่ ๑) ปิตีมีอามิส ๒) ปิตีไม่มีอามิส และ ๓) ปิตีไม่มีอามิสยิ่งกว่าปิตีไม่มีอามิส มีรายละเอียดดังนี้

๑) ปิตีมีอามิส คือ ปิตีที่อาศัยกามคุณ ๕ ได้แก่

(๑) รูปที่รับรู้ทางตาอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รักชกให้ใคร่ พาใจให้กำหนด

(๒) เสียงที่รับรู้ทางหูอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รักชกให้ใคร่ พาใจให้กำหนด

(๓) กลิ่นที่รับรู้ทางจมูกอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รักชกให้ใคร่ พาใจให้กำหนด

(๔) รสที่รับรู้ทางลิ้นอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รักชกให้ใคร่ พาใจให้กำหนด

(๕) โผฏฐัพพะ (สัมผัส) ที่รับรู้ทางกายอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชกให้ใคร่พาใจให้กำหนด

๒) ปิตีที่ไม่มีอามิส คือ ปิตีที่เกิดจากความสงบจากกาม และอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ และสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์ระงับไป จากนั้นจึง บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิตี และสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

๓) ปิตีไม่มีอามิสยิ่งกว่าปิตีไม่มีอามิส คือ ปิตีที่เกิดขึ้นแก่พระชินาสพ ผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากราคะ โทสะ และโมหะ^{๑๖}

^{๑๔} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธปาหารย (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๒๕๔.

^{๑๕} พระมหาประติษฐ์ ธมฺมธีโร (ธรรมไชย), “ศึกษาวิเคราะห์ปิตี อันเป็นธรรมารมณ์ของวิปัสสนาตาม แนวสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิต วิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า บทคัดย่อ.

^{๑๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๗๙/๓๐๙-๓๑๐.

นอกจากนี้ พระอรรถกถาจารย์ท่านยังขยายความอีกว่า ปิตินี้ปัจจุเวกขณะญาณเกิดขึ้นด้วยสามารถแห่งการพิจารณาซึ่งธรรมอันสงบ และประณีต เหมือนคนรับใช้เป็นคนโปรดของพระราชเจ้าเข้าไปสู่ราชตระกูลได้ตามสบายไม่มีใครขัดขวาง ปิตินี้ยิ่งกว่าแม้ปิตินิโลกุตตระ เพราะเกิดขึ้นแล้วด้วยสามารถแห่งการพิจารณาธรรมอันสงบ และประณีต^{๑๗}

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสเกี่ยวกับปิตินี้ในปิติสสูตรว่า อริยสาวกบรรลุปิตินี้ที่เกิดจากวิเวกอยู่ย่อมไม่มีฐานะ ๕ ประการ คือ

- ๑) ไม่มีทุกขโทมนัสอันประกอบด้วยกาม
- ๒) ไม่มีสุขโสมนัสอันประกอบด้วยกาม
- ๓) ไม่มีทุกขโทมนัสอันประกอบด้วยอกุศล
- ๔) ไม่มีสุขโสมนัสอันประกอบด้วยอกุศล
- ๕) ไม่มีทุกขโทมนัสอันประกอบด้วยอกุศล^{๑๘}

ปิตินี้ ๕ ประเภทตามลำดับของกำลัง คือ

- ๑) ขุพทกาปิติน (ปิตินี้เล็กน้อย) เกิดขึ้นครั้งเดียวแล้วดับไป ทำให้เกิดอาการขนลุก
- ๒) ขณิกาปิติน (ปิตินี้ชั่วขณะ) เกิดขึ้นหลายครั้งแต่ไม่ตั้งอยู่นานอาการคล้ายสายฟ้าแลบ
- ๓) โอกันติกาปิติน (ปิตินี้ซึมซาบ) เกิดขึ้นต่อเนื่องเหมือนอยู่ในกระแสคลื่น หรือเหมือนมีมีกระแสไฟฟ้าแล่นในร่างกาย
- ๔) อุพเพกคาปิติน (ปิตินี้โลดโผน) รู้สึกกายเบาเหมือนร่างกายบางส่วน หรือทั้งหมดลอยได้
- ๕) ผรณาปิติน (ปิตินี้ซาบซ่าน) รู้สึกเหมือนมีความเย็นแล่นซาบซ่านอยู่ในร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่งหรือทั้งหมด^{๑๙}

ธรรมทั้งหลายย่อมเป็นที่ตั้งแห่งปิตินี้สัมผัสโพชฌงค์ การกระทำโยนิโสมนสิการ หรือการกระทำไว้ในใจโดยแยบคายในธรรมทั้งหลายเหล่านั้น เป็นอาหารที่ทำให้ปิตินี้สัมผัสโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น หรือทำปิตินี้สัมผัสโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ให้เจริญเต็มที่ ทั้งนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญบริบูรณ์ในพระพุทธรูปนั้น ปิตินี้ได้ชื่อว่าเป็นธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งปิตินี้สัมผัสโพชฌงค์ การมนสิการที่จะทำให้ปิตินี้สัมผัสโพชฌงค์เกิดขึ้น ชื่อว่า โยนิโสมนสิการ

^{๑๗} ส.สพ.อ. (ไทย) ๓/๒๗๙/๑๘๗.

^{๑๘} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๖/๒๙๔.

^{๑๙} พระอรุณธรรมาจารย์, **อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี**, พระธรรมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิตตรวจชำระ, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๓๐๗.

อีกประการหนึ่ง ธรรม ๑๑ ประการ ย่อมไปเป็นพร้อมเพื่อการเกิดขึ้นแห่งปิติสัมโพชฌงค์ คือ

๑) พุทธานุสสติ ระลึกถึงพระพุทธเจ้า คือ น้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระองค์
 ๒) ธรรมานุสสติ ระลึกถึงพระธรรม คือ น้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระธรรม
 ๓) สังฆานุสสติ ระลึกถึงพระสงฆ์ คือ น้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระสงฆ์
 ๔) สีลานุสสติ ระลึกถึงศีล คือ น้อมจิตรำลึกพิจารณาศีลของตนที่ได้ประพฤติปฏิบัติ บริสุทธิต่างพร้อม

๕) จาคานุสสติ ระลึกถึงการบริจาค คือ น้อมจิตระลึกถึงทานที่ตนได้บริจาคแล้ว และพิจารณาเห็นคุณธรรมคือความเผื่อแผ่เสียสละนี้ที่มีในตน

๖) เทวตานุสสติ ระลึกถึงเทวดา คือ น้อมจิตระลึกถึงเทวดาทั้งหลายที่ตนเคยรู้และพิจารณาเห็นคุณธรรมอันทำบุคคลให้เป็นเทวดานั้นๆ ตามที่มีอยู่ในตน

๗) อุปลมานุสสติ ระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบ คือ ระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระนิพพาน อันเป็นที่ระงับกิเลสและความทุกข์

๘) เว้นบุคคลผู้เศร้าหมอง มีลักษณะที่แสดงออกคือการไม่กระทำด้วยความเคารพ เมื่อได้เห็นพระเจดีย์ ต้นโพธิ์ หรือพระเถระ

๙) คบหาบุคคลผู้หมดจด มีจิตอันอ่อนโยน มากด้วยความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น

๑๐) การพิจารณาความในพระสูตร เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส เช่นแสดงคุณของพระรัตนตรัยเป็นต้น

๑๑) ความน้อมจิตไปในปิติสัมโพชฌงค์นั้น คือมีจิตโน้มน้อมโอนไป เพื่อให้เกิดปิติ ในอิริยาบถทั้งหลายมียืนนั่งเป็นต้น

ภิกษุย่อมรู้ชัดว่า ปิติสัมโพชฌงค์นั้นซึ่งเกิดแล้วด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมเจริญบริบูรณ์ด้วยอรหัตตมรรค^{๒๐}

ปิติที่ปรากฏในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้น ปิติทั้ง ๕ ประการจะเกิดอย่างรุนแรง ถึงขั้นเหมือนกับลืมนสติ หรือสลบไปชั่ววูบก็เป็นได้ ตัวอย่างเช่นสุเมธดาบสที่ทราบการเสด็จอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า อนาถบิณฑิกเศรษฐี และพระมหากัปปิณะก็เกิดอาการเช่นเดียวกัน ปิติทั้ง ๕ นอกจากจะเกิดในอุทฺทยัพพญาณแล้ว ยังเกิดได้แม้ในภังคญาณเป็นต้น ซึ่งเป็นญาณขั้นสูง หลังจากเกิดปิติเป็น

^{๒๐} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๑๘/๔๔๐-๔๔๑.

ช่วงๆ แล้วญาณ หรือสติจะมีกำลังสูงกว่าเดิมหากเป็นผู้มีปัสสัทธิอย่างลึกซึ้งอยู่แล้วดูเหมือนกับกำหนดได้อย่างสบายๆ^{๒๑}

๒.๓.๒ สมาธินิimit ๓๘

สมาธินิimit ที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตรมีข้อความว่า “เธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรมในธรรม นั้นตามที่เธอได้เรียนสมาธินิimitอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดีแทงตลอดดีด้วยปัญญา” สมาธินิimit ๒๘ นี้ เรียกได้อีกอย่างคือ อารมณสมถกรรมฐาน ๓๘ ประการ ในสมถกรรมฐาน ๔๐ กอง ได้แก่ กสิณ ๘ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อรูปฌาน ๔ อาหารปฏิกุศลสัญญา ๑ จตุธาตุ- วัตถาน ๑ โดยเว้นอากาศกสิณ และอาโลกกสิณ^{๒๒} มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. อนุสสติ ๑๐ ได้แก่

๑.๑ พุทธานุสสติ คือกรรมฐานที่ให้ระลึกถึงคุณความดีของพระพุทธเจ้า การระลึกถึง ความดีของพระพุทธเจ้า ระลึกได้ไม่จำกัดว่า จะต้องระลึกตามแบบของท่านผู้นั้นผู้นี้ที่สอนไว้โดย จำกัด เพราะพระพุทธคุณ คือคุณความดีของพระพุทธเจ้านั้นมีมากมายจะพรรณนาอย่างไรให้จบสิ้น นั้นย่อมเป็นไปได้

๑) ระลึกตามแบบ

ระลึกตามแบบ หมายความว่าท่านผู้ใดจะนั่งนอนระลึกนึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า โดยยกเอาพระคุณของพระองค์มาระลึกถึง เช่น ระลึกถึงพระคุณสามประการ คือ

๑.๑) ระลึกถึงพระบริสุทธิคุณ ความบริสุทธิ์ของพระองค์ ที่ทรงกำจัดกิเลสได้เด็ดขาด ไม่มีความชั่วเหลืออยู่ในพระกมลสันดาน พระองค์ทรงบริสุทธิผุดผ่องจริงๆ เป็นความดีที่เราควรปฏิบัติตาม

๑.๒) ระลึกถึงพระปัญญาธิคุณ พระปัญญาอันเฉียบแหลมเฉลียวฉลาดของพระองค์ ด้วยพระองค์มีความรู้ ความฉลาดยอดเยี่ยมกว่าเทวดา พรหม และมนุษย์ทั้งหลายเพราะนอกจากจะ ทรงรู้ในหลักวิชาการต่างๆ ตามความนิยมของปักษิณแล้ว พระองค์ยังทรงรู้ที่มาของความทุกข์ และรู้ การปฏิบัติเพื่อทำลายต้นตอของความทุกข์นั้นๆ ได้แก่ ทรงรู้ในอริยสัจ ๔

๑.๓) ระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณ คือพระองค์เมื่อทรงเป็นผู้รู้เลิศแล้ว พระองค์มิได้ ปกปิดความรู้นั้นเพื่อพระองค์เองโดยเฉพาะ พระองค์นำความรู้มาสั่งสอนแก่หมู่มวลชนอย่างเปิดเผย

^{๒๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), หลักการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน, จำรูญ ธรรมดา แพล, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

^{๒๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๕-๗๖/๘๒.

ไม่ปกปิดความรู้แม้แต่น้อย พระองค์ทรงทรมานพระวรกาย เพราะสั่งสอนพุทธเวไนยให้เกิดความรู้ความฉลาด เพื่อกำจัดเหตุชั่วร้ายที่ได้แก่

- ก. ความโลภ อยากได้สมบัติของผู้อื่นมาเป็นของตน
- ข. ความพยาบาท คือความโหดร้ายที่ฝังอยู่ในจิตใจ คิดที่จะประหารประหารทำอันตรายผู้อื่นให้ได้รับความพินาศ
- ค. ความหลง คือ ความโง่เขลา ที่คอยกระตุ้นเตือนใจให้ลุ่มหลงในสรรพวัตถุจนเกินพอดี คือคิดปลุกฝังใจในวัตถุ โดยไม่คิดว่าของนั้นจะต้องเก่า จะต้องพังไปในสภาพ

๒) ระลึกตามบทพระพุทธานุ ๙ อย่าง

การระลึกตามแบบพระพุทธานุ ๙ อย่างนี้ เป็นการระลึกถึงผลที่พระองค์ทรงบรรลุ เป็นคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ ได้แก่

๒.๑) อรหิ คำว่า อรหังนี้ แปลว่า เป็นพระอรหันต์ มีความหมาย ๕ ประการคือ เป็นผู้ไกล เป็นผู้กำจัดอริทั้งหลาย เป็นผู้หักซึ่งกำทั้งหลาย เป็นผู้ควรแก่ไทยธรรมทั้งหลายมีปัจจัยเป็นต้น เพราะเป็นผู้ไม่มีที่ลับในการทำบาป^{๒๓} คุณสมบัติของพระอรหันต์คือการละสังโยชน์ ๑๐ อย่าง คือ

ก. สักกายทิฐิ บุคคลทั่วไปที่ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับการฝึกฝนในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการฝึกฝนในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมเห็นรูปเป็นตนหรือเห็นตนมีรูป เห็นรูปในตนหรือเห็นตนในรูป ในส่วนนามธรรม คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ของบุคคลนั้นก็มิตนอยู่ ความเห็นผิดพลาดคลาดเคลื่อนว่ามีตัวตนในธรรมทั้งหลาย และยึดมั่น ความถือผิด เป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ เรียกว่า สักกายทิฐิ^{๒๔} ซึ่งพระอรหันต์ละสักกายทิฐินี้สิ้นแล้ว จึงเป็นคุณของพระอรหันต์ ประการหนึ่ง

ข. วิจิจจนา ความเคลือบแคลงสงสัย ได้แก่ ความสงสัยในพระศาสดา ในพระธรรมในพระสงฆ์ ในสิกขาในส่วนอดีต ในส่วนอนาคต ในส่วนอดีต และส่วนอนาคต ในปัจจุสมุปบาท เป็นต้น^{๒๕} พระอรหันต์เป็นผู้มีความเชื่อมั่นในธรรมปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนแล้วโดยไม่ เคลือบแคลงสงสัยและปฏิบัติตามด้วยศรัทธา

^{๒๓} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๓๔๕.

^{๒๔} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๐๗/๒๖๐.

^{๒๕} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๐๘/๒๖๑.

ค. สีสัพทปราสาท คือ ความเห็นว่าความบริสุทธิ์ย่อมมีได้ด้วยศีล ด้วยพรต ด้วยศีล และพรต ดังนี้ เกิดความเห็นผิดอันเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฐิ ยึดมั่น ถือผิด ยึดถือโดยวิปัส^{๒๖} พระอรหันต์รักษาศีลเป็นอธิศีล คือ ไม่ละเมิดศีลด้วยตนเองไม่แนะนำให้ใครละเมิด ศีล ไม่ยินดีเมื่อผู้อื่นละเมิดศีล

ข. กามฉันทะ คือ ความอยากได้อะไรเขา แปลว่า ความพอใจในกาม หรือ อภิขมา ความเพ่งเล็ง อยากได้ หรือจ้องจะเอา หมายถึง ความอยากได้กามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นกิเลสพวกโลภะ จิตที่ถูกล่อด้วยอารมณ์ต่างๆ คิดอยากได้โน้นอยากได้นี้ ตัดใจโน้นติดใจนี้ คอยเขว ออกไปหาอารมณ์อื่น ครุ่นข้องอยู่ ย่อมไม่ตั้งมั่น ไม่เดินเรียบไป ไม่อาจเป็นสมาธิได้^{๒๗} พระอรหันต์ท่านปราศจากความรู้สึกทางเพศเด็ดขาด มีอสุจิเหือดแห้ง ความรู้สึกพอใจในกามารมณ์ไม่มีในความรู้สึกของท่านเลย

ง. พยาบาท คือ ความขัดเคืองแค้นใจ ได้แก่ ความขัดใจ แค้นเคือง เกลียดชัง ความผูกใจเจ็บ การมองในแง่ร้าย การคิดร้าย มองเห็นคนอื่นเป็นศัตรู ตลอดจนความโกรธ ความหงุดหงิด ฉุนเฉียว ความรู้สึกขัดใจ ไม่พอใจต่างๆ จิตที่มีวาระทบนั้น กระทบนี้ สะดุดนั้นสะดุดนี้ เดินไม่เรียบ ไม่ไหลเนื่อง ย่อมไม่อาจเป็นสมาธิ^{๒๘} พระอรหันต์ท่านไม่มีความขัดเคืองแค้นใจ เจ็บใจ ความคิดร้าย ผูกใจเจ็บ คิดแค้น

จ. รูปราคะ คือ ความติดใจในรูปธรรม คือ ติดใจในอารมณ์ของรูปमान หรือในรูปธรรมอันประณีต^{๒๙} พระอรหันต์ท่านตัดความสำคัญในรูปमानว่าเลิศเสียได้ โดยเห็นว่ารูปमानนี้เป็นกำลังส่งให้เข้าถึงวิปัสสนาญาณ ไม่ใช่ตัวมรรคผลนิพพาน

ฉ. อรูปราคะ คือ ความติดใจอรุธรรม ความติดใจในอารมณ์แห่งอรุमान ความปรารถนาในอรุภาพ พระอรหันต์ท่านตัดความเห็นว่ารเลิศในอรุमानเสียได้ โดยเห็นว่าอรุमानนี้ก็เป็นเพียงกำลังส่งให้เข้าถึงวิปัสสนาญาณเช่นเดียวกับรูปमान

^{๒๖} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๐๙/๒๖๑.

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม: ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๗๘๓.

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม: ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๗๘๓.

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๗, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ, ๒๕๕๙), หน้า ๓๔๘-๓๔๙.

ข. มานะ คือ ความถือตัว ความสำคัญตนเป็นนั่นเป็นนี่ พระอรหันต์ท่านตัดความถือตัวถือตนว่า เราเร็วกว่าเขา เราเสมอเขา เราดีกว่าเขาเสียได้โดยวางอารมณ์เป็นอุเบกขา คือเฉยๆ ต่อ ยศฐาบรรดาศักดิ์ และฐานะความเป็นอยู่เพราะทราบแล้วว่าไม่มีอะไรยั่งยืนตลอดกาล

ช. อุทัจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน จิตใจไม่สงบ ว้าวุ่น ชัดส่าย คิดพล่านไป พระอรหันต์ท่านตัดอารมณ์ฟุ้งซ่าน ที่คิดนอกกลุ่มนอกทางเสียได้ มีอารมณ์ผ่องใสพอใจในพระนิพพานเป็นปกติ

ฌ. อวิชชา คือ ความไม่รู้จริง ไม่รู้เท่าทันสภาวะ ไม่เข้าใจกฎธรรมดาแห่งเหตุและผล หรือไม่รู้ในอริยสัจ^{๓๐} พระอรหันต์ท่านตัดอวิชชา คือความโง่อกเสียได้สิ้นเชิงหมดความพอใจในสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต โดยที่คิดว่าเป็นสมมติยั่งยืนได้สิ้นเชิงท่านเห็นว่า ไม่ว่าอะไรทั้งสิ้นมีเกิดแล้วก็เสื่อมในที่สุด ก็ต้องทำลาย ฉะนั้น อารมณ์ของพระอรหันต์จึงไม่ยึดถืออะไรมันคง มีก็ใช้ เมื่อสลายตัวไปก็ไม่มีทุกข์ ตัดความกำหนัดยินดีในสมบัติของโลกเสียทั้งหมด ไม่มีเยื่อใยรักใคร่หวงแหนอะไรทั้งหมด แม้แต่สังขารของท่าน

๒.๒) สมมาสมพุทฺธ แปลว่า ตรัสรู้เองโดยชอบ กล่าวคือ พระองค์ตรัสรู้ริยสัจ ทั้ง ๔ คือ รู้ทุกขสัจ รู้สมุทัยสัจ คือต้นเหตุ ๓ ประการ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา นิโรธสัจ คือ ความดับสูญไปแห่งความทุกข์ และทรงทราบมรรคสัจ คือปฏิบัติที่ปฏิบัติให้เข้า ถึงความทุกข์ คือทุกข์นั้นสูญสิ้นไป^{๓๑}

๒.๓) วิชชาจรณสมบัติน แปลว่า พระองค์ทรงถึงพร้อมด้วยวิชา และจรณะ คือ ทรงมีความรู้รอบ และความประพฤติครบถ้วน วิชา แปลว่า ความรู้ หมายถึงรู้ในวิชาสาม ที่สามัญชนไม่สามารถจะรู้ได้ คือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทรงมีความรู้ในการระลึกชาติที่ล่วงแล้วมา ได้อย่างไม่จำกัด ทรงมีความชำนาญใน การระลึกชาติได้อย่างเยี่ยม จตุปปาตญาณ มีความรู้ ความเกิด และความตายของสัตว์ และอาสวกขยญาณ คือทรงรู้วิชาที่ทำอาสวกิเลสให้หมดสิ้นไป ส่วนจรณะ หมายถึงความประพฤติ พระองค์มีความประพฤติครบถ้วนยอดเยี่ยม ท่านประมวณ ความประพฤติที่พอจะนำมากล่าวไว้ได้โดยประมวณมี ๑๕ ข้อด้วยกัน คือ

(๑) สีสัมปทา พระองค์ทรงถึงพร้อมด้วยศีล คือ ทรงปฏิบัติในศีลไม่บกพร่อง

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม: ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๐๘.

^{๓๑} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๓๕๑-๓๕๒.

- (๒) อินทริยสังวร ทรงระมัดระวังในการเคลื่อนไหวทุกอริยาบถ
- (๓) โภชนะมัตตัญญูตา ทรงรู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร
- (๔) ชาคริยานุโยค ทรงประกอบความเพียรของผู้ตื่นอยู่ คือ มีสติสัมปชัญญะครบถ้วนบริบูรณ์
- (๕) สัทธา ทรงมีความเชื่อมั่นในผลการปฏิบัติ ไม่มีความเคลือบแคลงสงสัย
- (๖) หิริ ทรงมีความละอายต่อผลของความชั่วทั้งมวล
- (๗) โอตตัปปะ ทรงเกรงกลัวต่อผลของความชั่วทั้งมวล
- (๘) พาหุสัจจะ ทรงสั่งสมวิชาการต่างๆ ด้วยการศึกษามาแล้วด้วยดี
- (๙) วิริยะ ทรงมีความเพียรไม่ห่อถ้อย โดยเอาชีวิตเป็นเดิมพัน
- (๑๐) สติ ทรงมีสติสมบูรณ์
- (๑๑) ปัญญา มีปัญญารอบรู้ในวิทยาการทุกแขนง และทรงรู้แจ้งในอริยสัจ โดยที่มิได้ศึกษาจากผู้ใดมาในกาลก่อน ทรงค้นคว้าพบด้วยพระองค์เอง
- (๑๒) ปฐมฌาน ทรงฝึกฌาน จนได้ปฐมฌาน
- (๑๓) ทุตติยฌาน ทรงฝึกจนได้ฌานที่สอง
- (๑๔) ตติยฌาน ทรงฝึกสมาธิ จนได้ฌานที่สาม
- (๑๕) จตุตถฌาน ทรงฝึกสมาธิ จนทรงฌานที่ ๔ ไปได้ด้วยดีเป็นพิเศษ

ทั้งหมดนี้ จัดเป็นจริยา คือความประพฤติของพระองค์ อันเป็นแบบอย่างที่บรรดาพุทธสาวกจะพึงปฏิบัติตามให้ครบถ้วนบริบูรณ์ เพื่อผลไพบูลย์ในการปฏิบัติเพื่อมรรคผล เพราะพระองค์ทรงมีความประพฤติอย่างนี้ จึงทรงบรรลุมรรคผล หากพุทธศาสนิกชนที่นับถือพระองค์ปฏิบัติตาม ก็มีหวังได้บรรลุมรรคผลในชาติปัจจุบัน

๒.๔) สุคโต แปลว่า เสด็จไปดีแล้ว หมายความว่า พระองค์เสด็จไป ณ ที่ใด พระองค์นำแต่ ความสุขไปให้เจ้าของถิ่น คือนำความรู้อันเป็นเหตุแห่งความสุขไปให้ ไม่เคยสร้างความเดือดร้อนให้ แก่ผู้ใด ใครก็ตาม บูชาพระองค์แล้ว ไม่เคยผิดหวังที่จะได้รับความสุขในทางปฏิบัติ

๒.๕) โลกวิทู แปลว่า รู้แจ้งโลก หมายความว่า โลกทุกโลกมีมยมโลก คือโลกแห่งการทรมาน ได้แก่ นรก เปเรต อสุรกาย เป็นต้น มนุษย์โลก เทวโลก พรหมโลก และพระนิพพาน อันเป็นดินแดนพ้นโลก พระองค์ทรงทราบตลอดหมดสิ้น แม้แต่ปฏิปทาที่จะให้ไปเกิดในโลกนั้นๆ

๒.๖) อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ แปลว่า เป็นนายสารถิผู้ฝึก ไม่มีนายสารถิใดมีความสามารถ ฝึกได้เสมอเหมือนพระองค์ ทั้งนี้หมายความว่า การฝึกกรรมปฏิบัติ พระองค์ทรงมีญาณพิเศษที่เรียกว่า เจโตปริยญาณ ทรงรู้ใจคนว่า ผู้นี้ควรสอนอย่างไรจึงได้ผล พระองค์ทรงฝึกสอนตามทูลด้วยพระญาณนั้น จึงมีความสามารถฝึกได้ดีเป็นพิเศษ

๒.๗) สดธา เทวมนุสสานิ แปลว่า พระองค์ทรงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ ทั้งนี้หมายความว่า การสั่งสอนเพื่อมรรคผลนั้น พระองค์มิได้ทรงสั่งสอนแต่มนุษย์เท่านั้น แม้เทวดาและพรหม พระองค์ทรงสั่งสอน การสอนมนุษย์ท่านอาจไม่สงสัย แต่การสอนเทวดานั้นท่านอาจจะแปลกใจ ข้อนี้อธิบายให้อ่านพุทธประวัติจะทราบ ว่าพระองค์ทรงสั่งสอนเทวดาและพรหมเป็นปกติเกือบทุกวัน เช่นเดียว กับสอนมนุษย์เหมือนกัน

๒.๘) พุทโธ แปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่นแล้ว ผู้เบิกบานแล้ว ได้เหมือนกัน ความหมายถึงคำว่า พุทโธ ก็มีอย่างนี้ คือ หมายถึงพระองค์ทรงรู้พระองค์ ด้วยความเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะอยู่ตลอด เวลานั้นเอง

๒.๙) ภควา แปลว่า ผู้มีโชค หมายถึงพระองค์เป็นผู้มีโชคก่อนใครๆ ที่พระองค์เป็นผู้รู้เท่านั้น

อริขชา คือความโง่เขลาเบาปัญญา ความโง่ไม่สามารถรอบจำพระองค์ได้ โดยอาศัยที่พระองค์ทรงค้นพบอริยสัจ ๔ จึงสามารถทำลายอำนาจอริขชา คือความโง่ให้สลายตัวไปเสียได้ เหลือไว้แต่ความฉลาดหลักแหลม ความโง่ไม่สามารถจะบังคับบัญชาพระองค์ให้หลงไหลไปในอำนาจกิเลส และค้นหาได้ต่อไป พระองค์ทรงพบความสุขที่ยอดเยี่ยม ไม่มีความสุขอื่นยิ่งกว่า ความสุขที่ว่่านี้ คือพระนิพพาน

พุทธานุสสติกรรมฐานนี้ ที่กล่าวมาแล้วนั้น กล่าวตามแบบแผนที่ท่านสอน และเป็นแบบตรงตามพระพุทธรูปประสงค์ เพราะอาศัยที่พุทธานุสสติกรรมฐาน เป็นกรรมฐานที่มีอารมณ์คิด จึงมีกำลังเพียงอุปจารณาณ ไม่สามารถจะเข้าให้ถึงระดับฌานได้

๑.๒ อัมมานุสสติ กรรมฐานกองนี้ มีวิธีปฏิบัติคือ ระลึกถึงคุณทั้งหลายของพระปรียัติธรรม และพระโลกุตตรธรรม ๙ อย่างนี้ว่า

๑) สวากขาโต ภควตา ธัมโม พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้วทั้งปรียัติธรรมที่มีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด และโลกุตตรธรรม ๙ อันเป็นทางปฏิบัติเพื่อดำเนินไปสู่พระนิพพาน อนึ่ง อริยมรรคอันเป็นข้อปฏิบัติสายกลาง โลกุตตรธรรม จึงชื่อว่าเป็น สวากขาตธรรม^{๓๒}

๒) สันทิฏฐโก อริยมรรค อันอริยบุคคลที่กำลังทำกิเลสให้สิ้นไปจากสันดาน พึงเห็นด้วยตัวเอง โลกุตตรธรรม ๙ ที่บุคคลบรรลุด้วยการภาวนา ก็ชื่อว่าเป็นธรรมอันผู้บรรลุจะพึงเห็นเอง

^{๓๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อภิมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๓๖๙-๓๗๔.

๓) อกาลิโก หมายถึง เป็นธรรมไม่มีกาล เป็นส่วนธรรมชั้นโลกุตตระ มีผลต่อเนื่องไม่มีกาล ไกลในการให้ผล อกาลิโกนี้ จึงหมายถึงอริยมรรคเท่านั้น^{๓๓}

๔) เอหิพัสสโก หมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ ที่เป็นของมีอยู่โดยสภาวะจริงๆ เป็นสภาพ บริสุทธิ์ ควรแก่การเชยให้มาดูเพราะเป็นสภาพที่มีอยู่จริง และมีความบริสุทธิ์

๕) โอปนยิโก หมายถึง ควรน้อมธรรมเข้ามาใส่ใจในใจของตนด้วยอำนาจภาวนา และควร น้อมเข้ามาด้วยจิต คือสมควรถูกต้องด้วยการทำให้แจ้ง^{๓๔}

๖) ปัจจตตัม เวทิตัพโพ วิญญูหิ หมายถึง เป็นธรรมที่วิญญูชนทุกระดับชั้นตั้งแต่อุคฆัตถัญญ เป็นต้นที่ทำให้แจ้งแล้ว บุคคลอื่นเช่นสัตว์วิหริกของอุปชฌาย์ที่บรรลุลหิต จะบรรลุลหิตตาม

๑.๓ สังฆานุสสติ คือกรรมฐานที่ระลึกถึงคุณของพระอริยสงฆ์ โดยรายละเอียดดังนี้

๑) สุปปิณโน คือ ผู้ปฏิบัติดี อธิบายว่า ปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติ (ปฏิบัติชอบ) อนิวัตติ ปฏิบัติ (ปฏิบัติไม่กลับ) เป็นอนุโลมปฏิบัติ (ปฏิบัติสมควรแก่นิพพาน) เป็นอปัจจนิกปฏิบัติ (ปฏิบัติ ไม่เป็นข้าศึกกับธรรม และบุคคล) เป็นธรรมานุธรรมปฏิบัติ (ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม)

๒)-๔) คุณของพระอริยสงฆ์ได้แก่ อุษุปปิณโน ฌายุปปิณโน สามิจิปปิณโน ที่ชื่อว่า สุปปิณโน ก็เพราะสัมมาปฏิปทานั้นเป็นปฏิปทาตรง ไม่คดงอ เรียกว่าอริยญายะบ้าง ถึงความนับว่า สามิจิ เพราะเป็นปฏิปทาอันสมควรบ้าง เพราะเหตุนี้ พระอริยสงฆ์ผู้ดำเนินปฏิปัตินั้นจึงได้ชื่อว่า อุษุปปิณโนบ้าง ฌายุปปิณโนบ้าง สามิจิปปิณโนบ้าง

๕) อาหุเนยโย คือ ผู้ควรรับของที่เขานำมาบูชา ดังปรากฏในขุททกนิกาย ธรรมบท ว่า ชน ไตบูชาท่านผู้อบรมตนสำเร็จแล้วผู้เดียวแม้ครู่หนึ่ง การบูชาท่านประเสริฐกว่าบูชาไฟสิ้นร้อยปี^{๓๕}

๖) ปุเนยโย คือ ควรแก่การรับ อธิบายว่า พระสงฆ์ควรแก่ของที่เขาจัดเพื่อต้อนรับอย่างดี เป็นบุคคลที่ควรบูชาก่อนคนทั้งปวง

๗) ทกขิณียโย คือ พระสงฆ์ย่อมควรซึ่งทักษิณา หรือเกื้อกูลแก่ทักษิณา เป็นผู้ควรซึ่ง ทักษิณาหรือผู้เกื้อกูลแก่ทักษิณา

^{๓๓} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาหยาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๓๗๖.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๗.

^{๓๕} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๖๓.

๘) อณูสิทธิ์ณียะ คือ พระสงฆ์เป็นบุคคลที่ชาวโลกควรแก่การกราบไหว้หรือประคองอัญชลีบูชา

๙) อนุตตริ์ ปุณณกเขตต์ โลกุตส คือ พระสงฆ์เป็นนาบุญที่ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า เป็นที่ปลูกบุญทั้งหลายของชาวโลกทั้งปวง

๑.๔ สีลานุสสติ คือกรรมฐานที่ระลึกถึงศีลทั้งหลายของตน โดยระลึกถึงคุณของศีล ถึงความไม่ขาด (อชัณทะ) ความไม่ทะลุ (อจฉิททะ) ความไม่ต่าง (อสพละ) ความไม่พร้อย (อกัมมาสะ) โดยนัยว่า ศีลทั้งหลายของเราไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท ผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกปรามาส เป็นทางแห่งสมาธิหนอ

๑.๕ จาคานุสสติ คือกรรมฐานที่ระลึกถึงการให้การบริจาค โดยสมาทานว่า ตั้งแต่กาลนี้ไป ถ้ามีผู้รับ (ปฎิคาหก) หากเรายังไม่ได้ให้ทานจะไม่บริโภคนให้ทานแล้วถือเอาานิमितในทานนั้น ระลึกถึงคุณมีความปราศจากความตระหนี่กลุ้มรุม มีความพอใจในการแบ่งและการให้ทาน ระลึกถึงว่า “เราแหละให้ทานด้วย ทำการแบ่งแม้จากของที่ตนจะพึงบริโภคด้วย” เป็นผู้ยินดีในการให้และการแบ่งปัน

๑.๖ เทวตานุสสติ คือกรรมฐานที่ระลึกถึงคุณทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้น แล้วตั้งเทวตาไว้ในฐานะพยานระลึกถึงคุณมีศรัทธาเป็นต้นของตนว่า เทวตาเหล่าใดประกอบด้วยศีลอย่างใด จูติจากภพนี้ไปเกิดในภพนั้นๆ ศรัทธาอย่างนั้น เรามีอยู่ สุตะ จาคะ ปัญญาอย่างใดของเทวตาผู้จุติไปเกิดในภพนั้นๆ มีอยู่ แม้เราก็มีอยู่ ดังนี้

๑.๗ กายคตาสติ คือกรรมฐานที่ระลึกร่างกายอันมีส่วนประกอบทั้งสิ้น ๓๒ ประการ คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า “การเจริญกายคตาสตินี้ จะมีได้ในพระพุทธศาสนา เท่านั้น นอกจากพระพุทธศาสนาแล้ว จะมีไม่ได้เลย” เพราะมิใช่เป็นวิสัยของพวกเดียรฉัตรเหล่านั้น เป็นวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระพุทธองค์ ก็ได้สรรเสริญกายคตาสติกัมมฐานนี้^{๓๖} โดยอาการในร่างกายทั้งสิ้น ๓๒ ประการ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า น้ำดี เสมหะ น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ น้ำมันข้น น้ำตาลมันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร และมันสมองในกะโหลกศีรษะ (มันสมองแยกจากเยื่อในกระดูก) โดยพิจารณาโดยความเป็นปฏิกูลๆ อยู่เนืองๆ อปปนาสมาธิได้แก่ ปฐมฌาน ย่อมเกิดขึ้นได้

ในอรรถกถากายคตาสติสูตร ได้แสดงอรรถาธิบายเพิ่มเติมว่า กายคตาสติ ได้แก่ สติอันกำหนด (พิจารณา) กายบ้าง มีกายเป็นอารมณ์บ้าง เมื่อกล่าวว่า กำหนด (พิจารณา) กาย ย่อมเป็นอัน

^{๓๖} พระพุทธโฆสะเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๔๑๑.

กล่าวถึงสมณะ เมื่อกล่าวว่า มีกายเป็นอาภรณ์ ย่อมเป็นอันกล่าวถึงวิปัสสนา ย่อมเป็นอันกล่าวถึงทั้งสมณะ และวิปัสสนาด้วยบททั้งสอง ตรัสกายานุปัสสนา ๑๔ อย่างในมหาสติปัฏฐาน มีคำว่า ปุณ จ ปรัฯปาฯ เอว โข ภิกขเว กายคตํ สติ ภาเวติ (ข้ออื่นยังมีอีก ฯลฯ ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุย่อมเจริญกายคตาสติ อย่างนี้แล) ดังนี้ เป็นต้น^{๓๗}

๑.๘ อานาปานสติ คือกรรมฐานที่ระลึกถึงลมหายใจเข้าออกในลักษณะต่างๆ มีทั้งสิ้น ๑๖ ขั้น ซึ่งการปฏิบัติอานาปานสติแบ่งออกเป็น ๔ ช่วง และมีความสัมพันธ์ทั้งการปฏิบัติแบบสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา รวมถึงมีความสัมพันธ์กับสติปัฏฐาน ๔ โดยอานาปานสติขั้นที่ ๑-๔ เป็นการปฏิบัติที่ผสมระหว่างสมณะ และวิปัสสนา สัมพันธ์กับกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน อานาปานสติขั้นที่ ๕-๘ เป็นการปฏิบัติทั้งสมณะ และวิปัสสนา สัมพันธ์กับเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน อานาปานสติขั้นที่ ๙-๑๒ เป็นการปฏิบัติที่ผสมระหว่างสมณะ และวิปัสสนา สัมพันธ์เข้ากับจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และอานาปานสติขั้นที่ ๑๓-๑๖ เป็นการปฏิบัติแบบวิปัสสนาภาวนาล้วน สัมพันธ์เข้ากับธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ซึ่งการปฏิบัติสามารถปรากฏถึงอัปปนาสมาธิได้

๑.๙ มรณานุสสติ คือกรรมฐานที่ระลึกนึกถึงความตายเป็นอาภรณ์ เรื่องของความตาย เป็นของธรรมดาของสัตว์ และมนุษย์ที่เกิดขึ้น เมื่อมีความเกิดมาได้แล้ว ก็ต้องตายในที่สุดเหมือนกันหมด โดยระลึกว่า โอหนอเราพึงเป็นอยู่ได้ เพียงชั่วขณะเดียวกินคำข้าว ๑ คำ เพียงชั่วขณะลมหายใจเข้าหายใจออก หรือหายใจออกหายใจเข้าเราพึงมนสิการคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาค เราพึงกระทำกิจให้มาก สำเนียงอย่างนี้ว่า ‘เราทั้งหลายจักเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ จักเจริญมรณัสสติดอย่างแรงกล้า เพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย’^{๓๘}

๑.๑๐ อุปสมานุสสติ คือกรรมฐานที่ระลึกถึงธรรมอันเป็นที่สงบ ได้แก่พระนิพพาน โดยระลึกถึงคุณของพระนิพพาน ที่นับว่าเป็นที่ระงับแห่งทุกข์ทั้งมวล อนุสสติที่เกิดขึ้นเพราะปรารถนาความเข้าไปสงบระงับ ชื่อว่าอุปสมานุสสติ คำว่า อุปสมานุสสติ นี้เป็นชื่อของสติอันมีความเข้าไปสงบ ระงับทุกข์ทั้งปวงเป็นอาภรณ์ อีกอย่างหนึ่ง ความเข้าไปสงบระงับมี ๒ อย่างคือ อัจจันตูปสมะ ความเข้าไปสงบระงับโดยสุดยอด และขยูปสมะ ความเข้าไปสงบระงับโดยความสิ้นกิเลส ใน ๒ อย่างนั้น พระนิพพานชื่อว่าความสงบระงับโดยสุดยอด มรรคชื่อว่าความสงบระงับโดยความสิ้นกิเลส ความหมายในอธิการนี้มีว่า สติอันเกิดขึ้นแก่ผู้ระลึกถึงความสงบ ระงับแม้ทั้งสองนี้ด้วยประการอย่างนี้ ชื่อว่าอุปสมานุสสติ^{๓๙}

^{๓๗} ม.อ.อ. (ไทย) ๔/๑๕๓-๑๕๔/๑๔๒.

^{๓๘} อ.จ.น.ก. (ไทย) ๒๒/๑๙/๔๔๔-๔๔๗.

^{๓๙} อ.จ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒๙๗/๔๘๒.

๒. อสุภะ ๑๐ การพิจารณาซากศพอสุภะ เป็นสภาพอันไม่งาม ซากศพในสภาพต่างๆ ซึ่งใช้เป็นอารมณ์แห่งสมถกรรมฐาน ได้แก่

- ๑) อุทุมตกะ คือ ซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด
- ๒) วินีลกะ คือ ซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่างๆ
- ๓) วิบุพพกะ คือ ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มอยู่ตามที่ที่แตกปริออก
- ๔) วิจฉิททกะ คือ ซากศพที่ขาดจากกันเป็น ๒ ท่อน
- ๕) วิกขยิตกะ คือ ซากศพที่ถูกสัตว์ เช่น แร้ง กา สุนัข จิกทิ้งกัดกินแล้ว
- ๖) วิกขิตตกะ คือ ซากศพที่กระจุยกระจาย มือเท้าศีรษะหลุดออกไปข้างๆ
- ๗) หตวิกขิตตกะ คือ ซากศพที่ถูกสับฟันบั่นเป็นท่อนๆ กระจายออกไป
- ๘) โลหิตกะ คือ ซากศพที่มีโลหิตไหลอาบเรียราดอยู่
- ๙) ปุพฺพกะ คือ ซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มไปหมด
- ๑๐) อัญญิกะ คือ ซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน^{๔๐}

การเจริญอสุภะ ไม่ควรเจริญกับซากศพที่ต่างเพศกับผู้ปฏิบัติ เนื่องจากความเป็นรูปวิสภาคกัน คือร่างของบุรุษย่อมเป็นวิสภาคของสตรี แม้ร่างสตรีเองก็เป็นรูปวิสภาคของบุรุษได้ หากซากศพนั้นเป็นศพที่ตายใหม่ๆ อาจทำให้เกิดความพอใจในศพอันเป็นเพศตรงข้าม และเห็นเป็นของงามได้ การเจริญอสุภะ ไม่ควรยืนดูอสุภะในที่ทวนลม เพราะเหตุคือกลิ่นจากศพจะทำให้จิตไขว่เขว ยืนพิจารณาในที่ซึ่งสามารถเห็นศพได้ตลอดตัวโดยไม่ใกล้ หรือไกลเกินไป ถือเอาานิมิตจากอสุภะนั้น ทำสติให้ปรากฏด้วยดี โดยบริกรรมว่า อสุภะขึ้นพองน่าเกลียด เป็นต้น ทำอุคคณิมิต (นิมิตติดตา) ให้ปรากฏทั้งเวลาลืมตา และหลับตา จากนั้นจึงออกจากป่าช้าที่เพ่งอสุภะนั้น เพื่ออาศัยนิมิตอสุภะนั้นเจริญกรรมฐาน ทำในอสุภะนิมิตนั้น จนกระทั่งปฏิภาคนิมิตปรากฏ คือจากอสุภะที่เห็นอุคคณิมิตด้วยความน่าเกลียดน่ากลัวเสีย กลายเป็นรูปร่างที่สมบุรณ์ เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดปิติและโสมนัสเป็นเหตุนำมาซึ่งอุปจารสมาธิละอัปนาสมาธิตามลำดับ ในส่วนอสุภะประเภทอื่นๆ เช่น ศพที่มีสีเขียวคล้ำ ศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้ม เป็นต้น ก็พิจารณานัยเดียวกันต่างกันที่คำบริกรรม แม้ร่างของคนเป็นไม่จำเป็นต้องเป็นศพก็สามารถพิจารณาเป็นอสุภะกัมมัฏฐานได้ ตัวอย่างผู้เจริญอสุภะจากคนเป็นได้แก่สามเณรผู้เป็นอุปัฏฐากของพระสังฆรักขิตเถระที่แลดูพระราชาที่ประทับบนคอช้างพระที่นั่งเป็นต้น^{๔๑}

๓. กสิณ ๘ ประการ คือกรรมฐานที่ทวนงเอาดวงกสิณเป็นอารมณ์ โดยทั้งหมดมี ๑๐ ประการ แต่ในกรรมฐาน ๓๘ ประการที่กล่าวในวิมุตตายนสูตรนี้ ได้ตัดเอากสิณออก ๒ ข้อ ได้แก่

^{๔๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๒๔๗-๒๔๘.

^{๔๑} พระพุทธโฆสเถระ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, สมเด็จพระพุทธจาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง,

อากาศกสิน (กสิน คืออากาศ) อาโลกกสิน (กสิน คือแสงสว่าง)^{๔๒} กสิน ทั้ง ๘ ประการแบ่งเป็น ๓ หมวด ได้แก่

ก. ภูตกสิน ๔ คือมหาภูตรูป ได้แก่

- ๑) ปฐวิกสิน กสินคือดิน, กสินที่ใช้ดินเป็นอารมณ์
- ๒) อาโปกสิน กสินคือน้ำ
- ๓) เตโชกสิน กสินคือไฟ
- ๔) วาโยกสิน กสินคือลม

ข. วรรณกสิน ๔ กสินคือสี ได้แก่

- ๕) นีลกสิน กสินคือสีเขียว
- ๖) ปิตกสิน กสินคือสีเหลือง
- ๗) โลहितกสิน กสินคือสีแดง
- ๘) โอทาทกสิน กสินคือสีขาว

๔. อัปมัณญา ๔ ได้แก่

๑) มีจิตสหระคตด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็เช่นนั้น ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เช่นนั้น ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องต่ำ ทิศเฉียงก็เช่นเดียวกัน มีจิตสหระคตด้วยเมตตาอันไพบุลย์ กว้างขวางหาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปยังสัตว์โลก ทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่าในที่ทั้งปวงอยู่

๒) มีจิตสหระคตด้วยกรุณาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็เช่นทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เช่นนั้น ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องต่ำ ทิศเฉียงก็เช่นเดียวกัน มีจิตสหระคตด้วยกรุณาอันไพบุลย์ กว้างขวางหาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่าในที่ทั้งปวงอยู่

๓). มีจิตสหระคตด้วยมุทิตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็เช่นนั้น ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เช่นนั้น ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องต่ำ ทิศเฉียง ก็เช่นเดียวกัน มีจิตสหระคตด้วยมุทิตาอันไพบุลย์ กว้างขวางหาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่าในที่ทั้งปวงอยู่

^{๔๒} กสินที่มาในบาลี ไม่มีอาโลกกสิน แต่มีวิญญานกสิน (กสิน คือวิญญาน) เป็นข้อที่ ๑๐ และอากาศกสิน เป็นข้อที่ ๙, อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๕/๕๖.

๔) มีจิตสทรรคด้วยอุเบกขาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็เช่นนั้น ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เช่นนั้น ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องต่ำ ทิศเฉียงก็เช่นเดียวกัน มีจิตสทรรคด้วยอุเบกขาคั่นไพบุลย์ กว้างขวางหาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่าในที่ทั้งปวงอยู่^{๔๓}

อานิสงส์ในการเจริญอุปัฏฐกา ๔ กับพรหมวิหาร ๔ มีความสัมพันธ์กันคือ พรหมวิหาร ๔ ได้ชื่อว่าอุปัฏฐกา เพราะประพฤตินั้นไปในอารมณ์อันหาประมาณมิได้ โดยอุปัฏฐกา ๓ ข้อต้นคือ เมตตา กรุณา มุทิตา เป็นเหตุให้ถึงตติยฌานตามนัยพระสูตร หรือจตุตถฌานตามนัยพระอภิธรรม แต่อุเบกขานี้เหตุให้สำเร็จฌานสุดท้ายเพียงฌานเดียว คือจตุตถฌานตามนัยพระสูตรหรือปัญจฌานตามนัยพระอภิธรรม^{๔๔} การเจริญธรรมทั้ง ๔ ในพรหมวิหาร หรืออุปัฏฐกา ๔ มีอานิสงส์ดังต่อไปนี้

อานิสงส์ของการเจริญเมตตา มี ๑๑ ประการ ได้แก่

- (๑) นอนเป็นสุข หลับสนิทด้วยท่าทางเรียบร้อย
- (๒) ตื่นเป็นสุข ไม่ทอดถอนใจ มีหน้าตาชื่นบาน
- (๓) ไม่ฝันร้าย เช่น ฝันเห็นสิ่งที่หน้ากลัว ฝันเห็นโจรธนูล้อม หรือตกเหว เป็นต้น จะฝันเห็นแต่สิ่งดี เช่น ไหว้พระเจดีย์ ทำการบูชา และฟังธรรมเทศนา
- (๔) เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย
- (๕) เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย เช่นเหล่าเทวดาอารักษ์ทั้งหลาย
- (๖) เทวดาทั้งหลายคอยเฝ้ารักษา
- (๗) ไฟ ยาพิษหรือศัตรา ไม่กล้ากรายในตัวของเขา
- (๘) จิตเป็นสมาธิเร็ว คือเมื่อเจริญก็มีภูมิจึงเกิดอุปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิได้ไว
- (๙) ผิวหน้าผ่องใส
- (๑๐) ไม่หลงทำกาลกิริยา หรือไม่เผลอสติตาย
- (๑๑) หากไม่บรรลุนิพพานเบื้องต้น พอเคลื่อนจากมนุษย์โลกก็จะเข้าสู่พรหมโลกทันที^{๔๕}

การเจริญกรุณาภาวนาจนสำเร็จถึงขั้นอัปปนาฌานเป็นฌานลาภบุคคล ย่อมได้อานิสงส์แห่งกรุณา ๑๑ ประการเช่นเดียวกับเมตตาภาวนาทุกประการ

^{๔๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๒/๔๒๖.

^{๔๔} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๔๗๘-๔๗๙.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๘-๕๐๙.

การเจริญมุตตาภาวนามีอานิสงส์คือสามารถสำเร็จถึงความเป็นฌานลาภบุคคลเพราะได้อัปนาฌาน ได้รับอานิสงส์ ๑๑ ประการเช่นเดียวกับการเจริญเมตตาภาวนาและกรุณาภาวนา

การเจริญอุเบกขาภาวนามีอานิสงส์เหมือนกันกับการเจริญธรรมใน ๓ ข้อต้น แต่แตกต่างกันที่อุเบกขาภาวนานี้ผู้ปฏิบัติจะเป็นฌานลาภบุคคลผู้สำเร็จอัปปนาฌานถึงจุดตถฌานตามนัยพระสูตรหรือปัญจฌานตามนัยพระอภิธรรมเพิ่มขึ้น^{๔๖}

๕. อาหาเรปฏิกูลสัญญา คือกรรมฐานที่พิจารณาอาหารที่บริโภคนั้นเป็นอารมณ์โดยความเป็นปฏิกูล ดังปรากฏในทศตยสัญญาสูตรกัณฑ์ทั้งหลาย เพราะอาศัยเหตุนี้ว่า ภิกษุมีใจที่อบรมแล้วด้วยอาหาเรปฏิกูลสัญญาอยู่โดยมาก จิตย่อมหดกลับ งอกกลับ หมุนกลับ ไม่ออกไปรบกวนหาในรส อุเบกขา หรือความเป็นของปฏิกูลย่อมตั้งอยู่ ขนไก่หรือเส้นเอ็นที่เราใส่เข้าไปในไฟ ย่อมหดกลับ งอกกลับ หมุนกลับ ไม่คลี่ออก ฉนใด ภิกษุมีใจที่อบรมแล้วด้วยอาหาเรปฏิกูลสัญญาอยู่โดยมาก จิตย่อมหดกลับ งอกกลับ หมุนกลับ ไม่ออกไปรบกวนหาในรส ฉนนั่นเหมือนกันแล อุเบกขา หรือความเป็นของปฏิกูลย่อมตั้งอยู่^{๔๗} อาหาเรปฏิกูลสัญญา การพิจารณาอาหารที่บริโภคว่า เป็นของน่าเกลียดจนเกิดความรู้สึกว่าเป็นของน่าเกลียด เป็นไปตามอาการที่พิจารณานั้น ชื่อว่า อาหาเรปฏิกูลสัญญา การพิจารณาว่า อาหารที่บริโภคนั้น หมายถึงว่า เป็นของน่าเกลียด โดยอาการต่างๆ ๑๐ ประการ ผู้เจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญาพึงพิจารณาเห็นอาหารในการบริโภค เป็นของน่าเกลียด โดยอาการ ๑๐ อย่าง คือ

๑) โดยไปสู่สถานที่ที่มีอาหาร คือ เมื่อเดินทางไปเพื่อหาอาหาร เช่น ภิกษุผู้ออกรับบิณฑบาต เมื่อเดินไปย่อมเหยียบย่ำผ้าลาดซึ่งเต็มไปด้วยขี้แมลงสาบเป็นต้น เห็นความเปรอะเปรื้อนของที่พัก แม้บริเวณโดยรอบก็หมองด้วยหยู้า และใบไม้แก่ เป็นต้น พิจารณาการนุ่งผ้าของตนเหมือนผู้ปิดฝิ ห่มจีวรเหมือนคลุมร่างกระดูกไว้

๒) โดยการแสวงหา คือพิจารณาว่าการแสวงหาโดยผ่านทางที่มีความสกปรกน่านับการเมื่อเขาถวายภัตตาหารที่สุกแล้ววันหนึ่งบ้าง ของเคี้ยวเก่าบ้าง บางพวกไม่ถวายภัตตาหารหรือกล่าวบ้าง ภิกษุพึงพิจารณาความเป็นของปฏิกูลโดยการแสวงหาอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อาหารน่าเกลียดเท่านั้น ดังนี้

๓) โดยการบริโภค คือขณะขบฉันพึงเห็นอาหารขณะก่อนกลืนลำคอเป็นของปฏิกูล เมื่อใส่เข้าไปในปาก เคี้ยวกินอยู่ แม้เป็นของปฏิกูลก็ยังกลืนกินได้เพราะเลาะระยะที่สายตาสารับรู้ได้ไปแล้ว

^{๔๖} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธจาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๕๖๖.

^{๔๗} อง.ทสก. (ไทย) ๒๓/๔๙/๗๘.

๔) โดยที่อยู่ มีน้ำดี เสมหะ เป็นต้น คือ อาหารที่อาศัยดี อาศัยเสมหะ มีหนอง และเลือดปน มีความน่าเกลียด เป็นของไม่สะอาด

๕) โดยกระเพาะ ซึ่งเป็นที่หมักหมมของอาหารใหม่ คือเมื่อของปฏิกูลเข้าไปหมักหมมในท้องแล้วย่อมไม่สะอาดเหมือนกับหลุมคูที่ไม่ได้ชำระ เทียบเท่าอายุของบุคคลผู้กินของเน่านั้นเอง ผู้ปฏิบัติพึงพิจารณาความเป็นปฏิกูลด้วยความหมักหมมอย่างนี้

๖) โดยไม่ย่อย คือ อาหารที่เข้าไปผสมในท้องระคนด้วยแผ่นเสมหะผสมกันปูดเป็นฟองฟอต ย่อยยับไปด้วยธาตุไฟที่เผาผลาญย่อยอาหารนั้น ผู้ปฏิบัติพึงพิจารณาอาหารปฏิกูลสัญญาโดยยังไม่ย่อยอย่างนี้

๗) โดยย่อยแล้ว คือ เมื่ออาหารย่อยแล้วปรากฏเป็นกากคืออุจจาระนั้น แม้น้ำที่ดื่มเข้าไปก็กลายเป็นปัสสาวะ ผู้ปฏิบัติพิจารณาอาหารปฏิกูลสัญญาโดยย่อยแล้วอย่างนี้

๘) โดยผลที่สำเร็จ คือ การพิจารณาผลที่เกิดจากอาหาร ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ที่ปรากฏจากอาหารซึ่งเป็นของสกปรก อาหารที่ไม่ย่อยก็ทำให้เกิดโรคชนิดต่างๆ เป็นผลจากอาหารที่กินเข้าไป

๙) โดยการหลั่งไหล คือการพิจารณาการไหลออกของสิ่งปฏิกูลทางทวารต่างๆ เช่นอาหารที่กลืนกินเข้าไป เมื่อถึงคราวต้องถ่ายออก ย่อมสะสมติดสอยกับอุจจาระนั้นเป็นต้น

๑๐) โดยเปื้อน คือ พิจารณาว่า ขณะบริโภค อาหารนั้นย่อมทำให้มือ ปาก ลิ้น ฟัน เป็นต้น ให้เปื้อน เกิดความเป็นปฏิกูล ต้องมีการล้างออกอยู่เสมอ^{๔๘}

การเจริญอาหารปฏิกูลสัญญานี้ จิตของผู้ปฏิบัติย่อมหดกลับถอยหลังจากความอยากในรส หมดความเมา กินอาหารเพียงเพื่อบำบัดทุกขเวทนาคือความหิว ราคะที่เนื่องด้วยกามคุณ ๕ ย่อมถึงการกำหนดรู้ และด้วยการเจริญอาหารปฏิกูลสัญญานี้ ผู้ปฏิบัติเชื่อว่าเป็นผู้ดำเนินไปตามปฏิปทาอันอนุโลมแก่อุสภสัญญา แต่จิตได้เพียงถึงอุปจารสมาธิเท่านั้น ซึ่งหากผู้ปฏิบัติไม่สามารถบรรลุมรรคผลนิพพานได้ก็จะเป็นผู้ประสบกับสุคติภูมิในเบื้องหน้า^{๔๙}

องค์กรธรรม ได้แก่ สัญญาเจตสิก ในมหากุศลจิต และมहाกิริยาจิต ที่มีการพิจารณาอาหารเป็นของน่าเกลียด ในอาการ ๑๐ อย่างเป็นอารมณ์

^{๔๘} พระพุทธโสมสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อภ จ. อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๖๑๐.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑๗.

๓) เตะโซธาตุ คือ ธาตุที่มีลักษณะร้อน สำหรับกำหนด เป็นอารมณ์ของกรรมฐาน มีทั้งสิ้น ๔ อาการ ได้แก่ ไฟที่ยังกายให้อบอุ่น ไฟที่ยังกายให้เสื่อมโทรม ไฟที่ยังกายให้กระวนกระวายหรือไฟแผดเผา ไฟที่ย่อยอาหาร

๔) วาโยธาตุ คือ ธาตุที่มีลักษณะพัดผันเคร่งตึง สำหรับกำหนด เป็นอารมณ์ของกรรมฐาน มีทั้งสิ้น ๖ อาการ ได้แก่ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง (ลมในช่องท้องนอกลำไส้ใหญ่) ลมในลำไส้ใหญ่ ลมพัดชานไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ และลมหายใจเข้าออก^{๕๐}

ธาตุกัมมัญฐานนี้ เรียกอย่างอื่นว่า ธาตุ บ้าง จตุธาตุวัญฐาน บ้าง เมื่อพิจารณากำหนด ธาตุ ๔ ด้วยสติสัมปชัญญะ มองเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมสลายไปในกาย ตระหนักว่ากายนี้ก็ สักว่ากาย มิใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ดังนี้ จัดเป็นกายานุปัสสนาสติปัฏฐานส่วนหนึ่ง (หมวดที่ ๕ คือ ธาตุมนสิการบรรพ)^{๕๑}

๗. อรูปกรรมฐาน ๔ หรืออรูปกรรมฐาน หมายถึง อารมณ์กรรมฐานที่ไม่ใช้รูปธรรม มีทั้ง บัญญัติ และปรมาตมอรูปธรรม อรูปกรรมฐาน มี ๔ อย่าง คือ

- ๑) อากาสนัญญายตนะ อากาสไม่มีที่สุด
- ๒) วิญญานัญญายตนะ วิญญานไม่มีที่สุด
- ๓) อากิญจัญญายตนะ ความไม่มีอะไร
- ๔) เนวสัญญานาสัญญายตนะ สัญญาละเอียด ซึ่งจะว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่^{๕๒}

อรูปกรรมฐานทั้ง ๔ นี้ เป็นวิสัยของผู้ได้รูปปัญจมณแล้ว จึงจะพิจารณาอรูปกรรมฐาน เป็นอารมณ์ได้ ในสังคีตสูตรอธิบายอรูปกรรมฐาน ๔ ว่าภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑) บรรลุอากาสนัญญายตนะโดยกำหนดว่า ‘อากาสหาที่สุดมิได้’ อยู่ เพราะล่วงรูป สัญญา ดับปฏิขันธ์สัญญา ไม่กำหนดนันทตสัญญาโดยประการทั้งปวง

๒) ล่วงอากาสนัญญายตนะโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญานัญญายตนะโดย กำหนดว่า ‘วิญญานหาที่สุดมิได้’ อยู่

๓) ล่วงวิญญานัญญายตนะโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนะโดย กำหนดว่า ‘ไม่มีอะไร’ อยู่

^{๕๐} พระโสมณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, พระคันธสราวิวงศ์ แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: ซีไอเอ เซ็นเตอร์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๒๗-๒๒๘.

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ, ๒๕๕๙), หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

^{๕๒} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธจาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๑๘๔.

๔) ล่วงอาภิชญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน
อยู่^{๕๓}

ในฌานสูตร กล่าวถึงความสิ้นไปของอาสวะ คือถึงอรหัตผล ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนา
ภาวนาโดยอาศัยอรุปฌาน ๔ เป็นบาทฐาน เมื่อบรรลุอากาศานัญญายตนฌานโดยกำหนดว่า ‘อากาศ
หาที่สุดมิได้’ อยู่ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฐมิสัญญา ไม่กำหนดนันทตสัญญา พิจารณาเห็นธรรม
ทั้งหลาย คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่มีอยู่ในอากาศานัญญายตนฌานนั้น โดยเป็นสภาวะไม่
เที่ยง เป็นทุกข์เป็นดังโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นสิ่งคอยก่อความเดือดร้อน เป็นที่ทำให้ขัดข้อง
เป็นดังคนฝ่ายอื่น เป็นสิ่งที่ต้องแตกสลาย เป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา ทำจิตให้กลับจากธรรม
เหล่านั้น แล้วน้อมจิตไปเพื่อมตธาคูว่า ภาวะที่สงบ ประณีต คือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละ
คืนอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนด ความดับ นิพพาน’ ดำรงอยู่ในอา
กาสานัญญายตนฌานนั้น ย่อมบรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย หากยังไม่บรรลุความสิ้นไปแห่ง
อาสวะทั้งหลาย ก็จะเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป ด้วยความยินดี
เพลิดเพลินในธรรมนั้น จักปรินิพพานในภพนั้นไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก^{๕๔}

ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวถึงสังขารูปกชาญาณที่เกิดด้วยอำนาจของสมณะ โดยพิจารณา
รูปสัญญา ปฐมิสัญญา นันทตสัญญา เพื่อให้ได้อากาศานัญญายตนสมาบัติแล้วดำรงมั่นอยู่
หรือพิจารณาอากาศานัญญายตนสัญญา เพื่อให้ได้วิญญาณัญญายตนสมาบัติแล้วดำรงมั่นอยู่
หรือพิจารณาวิญญาณัญญายตนสัญญา เพื่อให้ได้อาภิชญายตนสมาบัติแล้วดำรงมั่นอยู่
หรือพิจารณาอาภิชญายตนสัญญา เพื่อให้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติแล้วดำรงมั่นอยู่
ก็ชื่อว่าเป็นสังขารูปกชาญาณที่เกิดด้วยอำนาจของสมณภาวนา^{๕๕}

๒.๓.๓ สติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน ที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร ผู้วิจัยจะขอยกเป็นภาษาบาลี พร้อมคำแปล
เพื่อจะให้เห็นภาพชัดยิ่งขึ้น มีข้อความว่า “อปปมตตสส อาตปิโน ปหิตตตสส วิหโรโต” แปลว่า ผู้ไม่
ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่^{๕๖} ข้อความดังกล่าวหมายถึง สติปัฏฐาน ๔ ประการ ซึ่งพระพุทธ
องค์ได้ทรงตรัสแสดงไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร มีข้อความดังนี้

^{๕๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๑.

^{๕๔} อ.ง.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๑๐-๕๑๑.

^{๕๕} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๗/๙๑-๙๒.

^{๕๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **เหมวตสูตร**, พระคันธสาราภังค์ แปลและเรียบเรียง,
(กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๐), หน้า ๓๗๐.

ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะ และปริเทวะ เพื่อดับทุกข์ และโทมนัส เพื่อบรรลุฉะระณะ เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ ได้แก่

๑) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกได้

๒) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกได้

๓) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกได้

๔) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกได้^{๕๗}

จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงการเจริญสติปัฏฐานด้วยพระดำรัสข้างต้น ทั้งนี้ เพราะสติปัฏฐานเป็นทางสายเดียวแห่งการบรรลุธรรมอย่างแท้จริง เนื่องจากการเจริญสติที่ระลึกรู้รูปนามในปัจจุบัน ทำให้ผู้ปฏิบัติยังเห็นรูปนามไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง ผู้ที่มีได้เจริญสติปัฏฐาน ย่อมรับรู้สมมติบัญญัติเท่านั้น ไม่อาจหยั่งรู้รูปนามดังกล่าว จนกระทั่งนำไปสู่การดับของรูปนาม คือ พระนิพพานได้

สรุปความได้ว่า หลักธรรมที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตรมี ๓ ประการใหญ่ๆ อันได้แก่ ปิติดัมมโพชนงค์ อันเป็น ๑ ใน ๗ ขององค์แห่งการบรรลุธรรม สมาธินิमित्त หรือสมถกรรมฐาน ๓๘ ประการ และสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งจะเห็นได้ว่า ไม่ว่าผู้ปฏิบัติจะปฏิบัติสายสมถยานิกเป็นพื้นฐาน หรือเริ่มปฏิบัติจากสายวิปัสสนายานิกก็ตาม กระบวนการบรรลุหลุดตถผลอันเป็นจุดหมายปลายทางสุดท้ายก็ย่อมต้องผ่านการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เพราะเป็นหนทางตรงทางเดียวที่นำไปสู่การพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง

๒.๔ สรุปท้ายบท

วิมุตตายนสูตรเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงเหตุให้ถึงความหลุดพ้นจากกิเลส ๕ ประเภท ได้แก่ บรรลุธรรมขณะพระพุทธเจ้า หรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูเป็นแสดงธรรมให้ฟัง บรรลุธรรมขณะแสดงธรรมตามที่ได้เรียนมาอย่างละเอียดแก่ผู้อื่น บรรลุธรรมขณะสาธยายธรรมตามที่ได้

^{๕๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑-๓๐๒.

เรียนมาอย่างละเอียด บรรลุธรรมขณะใคร่ครวญธรรมตามที่ได้เล่าเรียนมา บรรลุธรรมเพราะตนเล่าเรียนสมาธิชนิดอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี ใส่ใจดี ทรงไว้ดี รู้แจ้งดีด้วยปัญญา

การหลุดพ้นแต่ละประเภทนั้น ผู้ปฏิบัติต้องมีคุณสมบัติคือ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตตั้งมั่น อุทิศกายใจต่อการปฏิบัติ ซึ่งมีหลักธรรมที่สำคัญได้แก่ ปัตติสัมโพชฌงค์ และ อารมณ์กรรมฐานแห่งสมถภาวนา ๓๘ ประการ เว้นอากาศกสิณ และอาโลกกสิณ ซึ่งปัตติสัมโพชฌงค์เองก็มีเหตุที่เกิดจากอารมณ์กรรมฐานส่วนหนึ่งด้วย โดยเมื่อฟังธรรม แสดงธรรม สาธยายธรรม ตรีกตรองธรรม หรือมนสิการนิมิตจากสมาธิที่ตนศึกษามาดีแล้ว ทำให้เกิดปิติ และปราโมทย์ขึ้นกับใจ ทำให้กายสงบ เกิดความสุข จิตตั้งมั่น เป็นเหตุให้บรรลุธรรมถึงความหลุดพ้นจากกิเลสได้

บทที่ ๓

เหตุแห่งการบรรลุลหณที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร

การหลุดพ้นจากกองกิเลสตามคำสอนในพระพุทธศาสนา มีเหตุแห่งการบรรลุลหณ ๕ ประการ แม้มีความแตกต่างกันโดยประการต่างๆ แต่ย่อมมีหลักในทางเดียวกันคือผู้บรรลุนั้นต้องเป็นผู้ไม่มีความประมาท มีความเพียรเพ่งเผากิเลส อุทิศกายและใจต่อการประพฤติพรหมจรรย์นี้ มีปิติปราโมทย์ มีความตั้งมั่นแห่งจิตและมีความมุ่งหวังด้วยประการเดียวกันคือบรรลุลหณถึงโลกุตตรธรรมอันเลิศ พ้นจากกองกิเลสด้วยการรู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจ ๔ ด้วยคุณสมบัติของผู้จะบรรลุลหณมีความเหมือนกันแต่มีเหตุแห่งการถึงความหลุดพ้นต่างกัน ดังนั้นในบทนี้ผู้วิจัยจึงศึกษาเรื่องของเหตุแห่งการบรรลุลหณที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตรโดยกำหนดประเด็นศึกษาไว้ดังนี้

- ๓.๑ การบรรลุลหณด้วยการฟังธรรม
- ๓.๒ การบรรลุลหณด้วยการแสดงธรรมโดยพิสดาร
- ๓.๓ การบรรลุลหณด้วยการสาธยายธรรมโดยพิสดาร
- ๓.๔ การบรรลุลหณด้วยการพิจารณาธรรม
- ๓.๕ การบรรลุลหณด้วยการเจริญสมาธินิมิต
- ๓.๖ สรุปท้ายบท

๓.๑ การบรรลุลหณด้วยการฟังธรรม

๓.๑.๑ ความหมายของการฟังธรรม

การฟังธรรม มาจากภาษาศัพท์ภาษาบาลีว่า ธมมสฺสวณ เป็นนามนาม อ การันต์ ในนปุงสกลิงค์ แจกเหมือน กุล ศัพท์ เช่น ธมมสฺสวณํ อ. การฟังซึ่งธรรม เป็นฉัฏฐีตปฐิสมาสมิรูปวิเคราะห์ศัพท์ว่า ธมมสฺส สวณํ = ธมมสฺสวณํ ซ้อน ส

คำว่า สวณ ในคำว่า ธมมสฺสวณ มาจาก สฺส ธาตุในความฟัง + ยุ ปัจจัย พฤทธิ อุ ที่ สฺส ธาตุเป็น โอ แผลง โอ เป็น อว แผลง ยุ เป็น อน ได้รูปเป็น สวณ แปลว่า การฟัง เป็นภาวรูป ภาวสาธนะมิวิเคราะห์ว่า สวณํ = สวณํ การฟัง ชื่อว่า สวณํ^๑

^๑ บุญสืบ อินสาร ป.ธ.๙, พจนานุกรมบาลี-ไทย ธรรมบทภาค ๑-๔ ฉบับร่วมฉลองจุตรมมงคล, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓๙๓.

ธรรมสวณะ คือ การฟังธรรม, การหาความรู้ความเข้าใจในหลักความจริง ความถูกต้อง ดีงาม ด้วยการเล่าเรียน อ่าน และสดับฟัง, การศึกษาหาความรู้ที่ปราศจากโทษ^๒

ธรรมสวณะ แปลว่า การฟังธรรม, การฟังเรื่องราวต่างๆ รวมถึงการศึกษา เล่าเรียน การอ่าน การสนทนากัน กล่าวคือ การหาความรู้ด้วย การ “เรียนจากครู ดูจากตำรับ สดับปาฐะ” เขียนว่า ธัมมัสสวณะ ก็มี ธรรมสวณะ เป็นวิธีการแสวงหา และเป็นบ่อเกิดสติปัญญา ความรู้ ความฉลาด ความสามารถ ประสบการณ์ ความเข้าใจในเรื่องของธรรม เรื่องความดีงามถูกต้อง เรื่องวิชาการ เรื่องการดำเนินชีวิต เป็นต้น เรียกวันสำหรับฟังธรรมตามปกติของชาวพุทธว่า วันธรรมสวณะ หมายถึง วันฟังธรรม แต่นิยมเรียกมาแต่เดิมว่า วันพระ เดือนหนึ่งมี ๔ วัน ได้แก่ วันขึ้น ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และแรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ (แรม ๑๔ ค่ำ ในเดือนขาด)^๓

๓.๑.๒ ความสำคัญของการฟังธรรม

ความรู้วิทยาการต่างๆ ที่สืบทอดกันมา สร้างสรรค์ความเจริญให้กับโลก อาศัยการถ่ายทอดความรู้ต่อกัน ด้วยการฟังต่อๆ กันมา การฟังจึงเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญาความรู้ต่างๆ ทั้งๆ ที่เป็นคติโลก และคติธรรม การที่เราเป็นคนดี ก็เพราะได้ฟังคำสั่งสอนจากบิดามารดา ครู อาจารย์ บัณฑิต นักปราชญ์ต่างๆ ถือได้ว่า การฟังเป็นช่องทางหนึ่งในการศึกษา ผู้ที่ได้ฟังมาก ย่อมมีความรู้กว้างขวาง และทำประโยชน์ตนทั้งประโยชน์ผู้อื่นได้มาก

การที่เป็นผู้ฟังมาก ทรงจำได้มาก เรียกได้ว่า เป็นพหูสูต อันเป็นคุณสมบัติของผู้เป็นนาถ วรรณกรรม คือ ผู้มีธรรมะที่เป็นที่ฟังประการหนึ่ง เช่น พระอานนตเถระ ผู้เป็นพุทธอุปัฏฐาก ทำหน้าที่เป็นผู้รับใช้ใกล้ชิด ไม่ว่าพระศาสดาจะเสด็จไปแสดงธรรมที่ไหน แก่ใคร ท่านย่อมได้ฟังธรรมด้วยเสมอ เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพาน แล้วมีเหตุการณ์สังคายนาในครั้งที่ ๑ ด้วยการประมวลพระธรรมวินัย มาจัดหมวดหมู่ให้เป็นระเบียบ โดยสอบถามความทรงจำของพระอรหันต์ผู้เป็นกรรมการสังคายนาบ้าง จากพระมหาสาวกผู้มีความเชี่ยวชาญบ้าง จนได้จัดทำเป็นพระไตรปิฎกขึ้น ก็ได้พระอานนตเถระเป็นกำลังในด้านการทรงจำพระสูตร และพระอภิธรรม ส่วนพระอุบาลีเถระ ก็เป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านการทรงจำพระวินัย การทำสังคายนาจึงเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษา และการปฏิบัติของพุทธบริษัท เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองถาวรสืบมาจนทุกวันนี้ ทั้งก็เพราะอาศัยความเป็นพหูสูตจะเป็นประการสำคัญ

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๗, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ, ๒๕๕๙), หน้า ๑๔๙.

^๓ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙,ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๓๗๐.

การฟังคำสั่งสอนของพระพุทธรูปเจ้าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก เพราะพระธรรมของพระองค์เป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจ เครื่องเศร้าหมองให้หมดไปจากจิตใจ ชำระจิตใจให้สะอาดผ่องใส เล็งเห็นเหตุผลตามความเป็นจริงว่า อะไรเป็นเหตุแห่งสุข อะไรเป็นเหตุแห่งทุกข์ ความพ้นทุกข์มีอะไรเป็นเหตุ ดังนั้น จึงควรฟังธรรมเพื่อชำระกิเลส เป็นเหตุให้ทุกข์น้อยลง หรือเบาบาง จนถึงหมดสิ้นไป เป็นเครื่องสนนจิตใจให้เยือกเย็น พ้นจากทุกข์ เช่น พระอริยบุคคลผู้บรรลุตั้งแต่โสดาบันขึ้นไปจนถึงพระอรหันต์ ก็ล้วนสำเร็จด้วยการฟังธรรมจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นส่วนใหญ่ นอกนั้นก็สำเร็จเพราะฟังธรรมจากพระอัครสาวกบ้าง จากพระมหาสาวกบ้าง ดังนั้น การฟังธรรมจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งนับเป็นมงคลสูงสุดประการหนึ่ง^๔

๓.๑.๓ ความมุ่งหมายของการฟังธรรม

ความมุ่งหมายของการฟังธรรม มีอยู่ ๕ ประการ คือ ฟังธรรมเอาบุญ ๑ ฟังธรรมเอาความรู้ ๑ ฟังธรรมพอเป็นอุปนิสัย ๑ ฟังธรรมเพื่อปฏิบัติ ๑ ฟังธรรมเพื่ออุทิศส่วนบุญ ๑

๑) ฟังธรรมเอาบุญ หมายความว่า ฟังธรรมแล้วได้บุญ บุญแปลว่า ชำระ คือ ชำระกายวาจาให้สะอาด เพราะกายวาจาของเราเปื้อนบาป จึงจำเป็นต้องชำระด้วยน้ำคือบุญ ดุจชำระล้างเสื้อผ้าที่สกปรกด้วยผงซักฟอกฉะนั้น ในขณะที่กำลังฟังธรรม กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ ของผู้ฟังก็บริสุทธิ์เพราะอำนาจแห่งศีล ศีลเป็นความงามขั้นต้นของคุณงามความดีทั้งหลาย และเป็นประมุขของกุศลธรรมทั้งปวง แม้จะฟังรู้เรื่องหรือไม่ก็ตาม ถ้าตั้งใจฟังแล้วย่อมได้บุญทั้งนั้น เพราะดวงจิตในขณะที่ฟังเป็นมหากุศล ถ้าตายลงในขณะฟัง ก็ส่งผลให้ไปเกิดเป็นมนุษย์ หรือเทวดาก็ได้

๒) ฟังเอาความรู้ หมายความว่า ฟังแล้วต้องจำได้ ใครจำได้มากเท่าไรก็เป็นความรู้ของคนนั้น ถ้าจำไม่ได้ต้องจดไว้ บันทึกไว้ หรืออัดใส่เทปไว้ เปิดฟังบ่อยๆ จนได้ สมดังคำโบราณท่านสอนลูกหลานไว้ว่า

เห็นแล้วจดไว้	ทำให้แม่นยำ
เหมือนทราบแล้วจำ	ไว้ได้ทั้งหมด
เมื่อหลงลืมไป	จักได้สอบสวน
คงไม่แปรปรวน	จากที่จดลง ดังนี้

๓) ฟังเอาเป็นอุปนิสัยปัจจัย หมายความว่า ในขณะที่ฟังอยู่นั้น ได้ยินบ้าง ไม่ได้ยินบ้าง เสียงอื่นรบกวน ทำให้หนวกหูบ้าง ง่วงนอนบ้าง กำลังทำกิจอย่างอื่น เช่น ล้างถ้วยล้างชามบ้าง โขลกหมากบ้าง ถึงอย่างนั้นก็ยังเป็นบุญอยู่ ตัวอย่าง ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ งูเลื้อยตัว

^๔ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช, มงคลในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ชุมชนช่างจำกัด, ๒๕๐๙), หน้า ๖๔-๗๒.

หนึ่งได้ยินเสียงพระนักอธิธรรมกำลังท่องอายตนกถาอยู่ ถือเอานิมิตในเสียงนั้น ตายแล้วได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เมื่อพระพุทธเจ้าของเราปรินิพพานแล้ว ได้มาบังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ออกบวชเป็นอาชีวกชื่อว่า ชนโสมะ ได้ฟังธรรมย่อๆ ในหัวข้อว่า “อายตนะ” จากพระอุปัฏฐากะ ก็เกิดความเลื่อมใสอย่างแรงกล้า ขอบวชเป็นพระในพระพุทธศาสนา เรียนพระกรรมฐาน เจริญวิปัสสนา จนได้บรรลุมรรคผลนิพพาน เป็นพระอรหันต์

๔) ฟังเพื่อปฏิบัติ หมายความว่า ๒ อย่าง คือฟังแล้วจำไว้ มีโอกาสเมื่อใด ก็นำไปปฏิบัติได้เมื่อนั้น นี้อย่างหนึ่ง ถ้าเป็นนักปฏิบัติวิปัสสนาสามารถฟังไปปฏิบัติไปพร้อมกันได้เลย เพราะในขณะที่ได้ยินเสียงพระธรรมเทศนาที่แสดงอยู่นั้น ชันธ ๕ เกิดแล้ว อารมณวิปัสสนาเกิดแล้ว คือเสียงกับหูเป็นรูปชันธ ได้ยินเสียงธรรมะแล้วสบายใจเป็นเวทนาชันธ จำได้ เป็นสัญญาชันธ ประจักษ์ให้เห็นว่าดีหรือไม่ดีเป็นสังขารชันธ ได้ยินเป็นวิญญาณชันธ ย่อให้สั้นๆ ได้แก่ รูป กับ นาม รูปนามนี้แหละเป็นอารมณวิปัสสนา ดังนั้น นักปฏิบัติวิปัสสนาจึงลงมือปฏิบัติได้ทันที โดยตั้งสติไว้ที่หู ภาวนาว่า “ได้ยินหนอ” ตัวอย่างพระพาหิยทวารุจิระ ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าที่ตรัสว่า “ได้ยินก็ดีกว่าแค่ได้ยิน” คือให้ภาวนาว่า “ได้ยินหนอ” นั่นเอง ไม่ช้า ท่านก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

๕) ฟังเพื่ออุทิศส่วนบุญ หมายความว่า เราตั้งใจฟังธรรมได้บุญแล้ว ก็อุทิศส่วนบุญนั้นให้แก่บิดามารดา ครู อาจารย์ ท่านผู้มีบุญคุณ ท่านผู้มีพระคุณ เช่น การมาฟังสวดพระอภิธรรม ย่อมได้บุญจากการทำทาน สมาทานศีล ฟังธรรม บริจาค ทำบุญร่วมกัน ฟังพระสวดมนต์ เป็นต้น ชื่อว่า เราได้บุญแล้ว เมื่อได้บุญแล้วก็พากันอุทิศส่วนบุญนี้ให้แก่ผู้วายนม^๕

๓.๑.๔ อานิสงส์ของการฟังธรรมตามกาล

อานิสงส์ในข้อนี้ มีปรากฏในผัคคุณสูตร ผู้วิจัยจะนำมาแสดงโดยย่อ มีเนื้อความดังนี้

หลังจากที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมแก่พระผัคคุณได้ไม่นานนัก ท่านพระผัคคุณะก็ได้มรณภาพลง แต่อันทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก พระอานนทมีความสงสัย จึงไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเพื่อสอบถาม พระพุทธองค์จึงทรงตรัสแสดงอานิสงส์ ๖ ประการ ดังต่อไปนี้

๑) ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีจิตยังไม่หลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ ในเวลาใกล้ตาย ในเวลานั้น เธอได้เห็นตถาคต ตถาคตแสดงธรรมที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ และพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนแก่เธอ เพราะได้ฟังธรรมเทศนานั้น จิตของเธอจึงหลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๑ ในการฟังธรรมตามกาล

^๕ พระเทพสิทธิมุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), พระธรรมเทศนา อริยธรรมาภรณ์ หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงเจือ นครราชเสนี, (กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๔๗-๕๐.

๒) ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีจิตยังไม่หลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ ในเวลาใกล้ตาย ในเวลานั้น เธอไม่ได้เห็นตถาคตเลย แต่ได้เห็นสาวกของตถาคต สาวกของตถาคตแสดงธรรมที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์ครบถ้วนแก่เธอ เพราะได้ฟังธรรมเทศนานั้น จิตของเธอจึงหลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๒ ในการฟังธรรมตามกาล

๓) ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีจิตยังไม่หลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ ในเวลาใกล้ตาย ในเวลานั้น เธอไม่ได้เห็นตถาคต ทั้งไม่ได้เห็นสาวกของตถาคต แต่ตริกรรม ตรองตาม พง์ตาม ด้วยใจซึ่งธรรม ตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา เมื่อเธอตริกรรม ตรองตาม พง์ตาม ด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา จิตของเธอจึงหลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๓ ในการพิจารณาเนื้อความตามกาล

๔) ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีจิตหลุดพ้นแล้วจากโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ แต่จิตของเธอยังไม่โน้มไปในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปกิเลสอันยอดเยี่ยม ในเวลาใกล้ตาย ในเวลานั้น เธอได้เห็นตถาคต ตถาคตย่อมแสดงธรรมที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง ฯลฯ ประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธิ บริบูรณ์ครบถ้วนแก่เธอ เพราะได้ฟังธรรมเทศนานั้น จิตของเธอจึงโน้มไปในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปกิเลสอันยอดเยี่ยม นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๔ ในการฟังธรรมตามกาล

๕) ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีจิตหลุดพ้นแล้วจากโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ แต่จิตของเธอไม่โน้มไปในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปกิเลสอันยอดเยี่ยม ในเวลาใกล้ตาย ในเวลานั้น เธอไม่ได้เห็นตถาคต แต่เธอได้เห็นสาวกของตถาคต สาวกของตถาคตแสดงธรรมที่มีความงามในเบื้องต้น ฯลฯ ประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธิ บริบูรณ์ครบถ้วนแก่เธอ เพราะได้ฟังธรรมเทศนานั้น จิตของเธอจึงโน้มไปในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปกิเลสอันยอดเยี่ยม นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๕ ในการฟังธรรมตามกาล

๖) ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีจิตหลุดพ้นแล้วจากโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ แต่จิตของเธอไม่โน้มไปในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปกิเลสอันยอดเยี่ยม ในเวลาใกล้ตาย ในเวลานั้น เธอไม่ได้เห็นทั้งตถาคตทั้งไม่ได้เห็นสาวกของตถาคต แต่เธอตริกรรม ตรองตาม พง์ตาม ด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา เมื่อเธอตริกรรม ตรองตาม พง์ตาม ด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา จิตของเธอจึงโน้มไปในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปกิเลสอันยอดเยี่ยม นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๖ ในการพิจารณาเนื้อความตามกาล

อาณนท การพิจารณาเนื้อความตามกาลมีอานิสงส์ ๖ ประการนี้แล^๖

^๖ อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๖/๕๔๑-๕๔๓.

๓.๑.๕ ตัวอย่างของผู้บรรลุธรรมด้วยการฟังธรรม

จากการศึกษาประวัติพระเถระในสมัยพุทธกาล พบว่า มีผู้บรรลุธรรมจากการฟังธรรมเป็นจำนวนมาก โดยแยกเป็นเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่เป็นพุทธเวไนย คือ ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วได้บรรลุ กับ สาวกเวไนย คือ ได้ฟังธรรมจากพระสาวกแล้วได้บรรลุ โดยผู้วิจยจะได้ยกประวัติของผู้ได้บรรลุธรรมด้วยการฟังธรรม ขึ้นมาแสดงโดยย่อเป็นบางส่วน ดังนี้

๑) พระอัญญาโกณฑัญญะ

ชื่อเดิมคือ โกณฑัญญะ ไม่พบหลักฐานว่ามารดาบิดามีชื่อว่าอย่างไร เป็นคนวรรณะพราหมณ์ ตระกูลพราหมณ์มหาศาล ในบ้านโทณวัตถุ ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ เรียนจบไตรเพท และตำราพยากรณ์ลักษณะ ในอดีตชาติได้บำเพ็ญบารมีในสมัยของพระพุทธเจ้าถึง ๒ พระองค์ แล้วได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าทั้ง ๒ พระองค์นั้นว่า จักได้เป็นภิกษุผู้เป็นเอตทัคคะด้านรัตตัญญูในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสมณโคตม

เมื่อพระมหาบุรุษเสด็จออกผนวชแล้ว ท่าน และพราหมณ์อีก ๔ คน คือ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ จึงได้ออกบวชติดตามพระมหาบุรุษ แล้วได้รับสมญานามว่า “ภิกษุปัญจวัคคีย์” ได้อุปฐากพระมหาบุรุษอยู่ตลอด ๖ ปี เมื่อได้ฟัง “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ทำให้ได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นสาวกผู้บรรลุธรรมคนแรกในพระพุทธศาสนาได้รับอุปสมบทเป็นภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนา ครั้นเมื่อได้ฟัง “อนัตตลักขณสูตร” ก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์พร้อมกับภิกษุปัญจวัคคีย์ทั้งหมดทุกรูป ต่อมา ท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอตทัคคะในด้านรัตตัญญูในฝ่ายภิกษุ แปลว่า ผู้รู้ราตรีนาน ได้บรรลุธรรม และได้รับอุปสมบทก่อนภิกษุทั้งหมดทุกรูป^๗

๒) พระสารีบุตรเถระ

เดิมชื่อ อุปติสสะ เกิดในตระกูลพราหมณ์ผู้มั่งคั่ง เป็นบุตรของนางพราหมณ์ชื่อ สารี และนายพราหมณ์ผู้เป็นหัวหน้าหมู่บ้านอุปติสคาม แห่งตำบลนาลกะ หรือตำบลนาลันทา อุปติสสะ มีเพื่อนสนิทชื่อว่า โกลิตะ (พระโมคคัลลานะ) ทั้งสองพากันไปเที่ยวชมมหรสพแล้วเกิดความสังเวช เห็นความไม่มีแก่นสาร จึงตัดสินใจพากันไปบวชเรียนในสำนักของสัจจปริพาชก ด้วยความที่เป็นผู้มีปัญญาดีทั้งคู่จึงเรียนจบในสำนักของสัจจในเพียงสองสามวัน เมื่อเรียนจบแล้ว ได้ตระหนักรู้ว่าความรู้ที่ได้มานั้น ไม่ใช่ทางพ้นทุกข์อย่างที่แสวงหา จึงแยกกันไปตามหาครูผู้ที่สามารถสอนให้เห็นความจริงของโลกได้อย่างประจักษ์ชัด และให้สัญญาแก่กันไว้ว่า หากใครเจอครูดังเช่นที่ว่า ก็ให้มาบอกซึ่งกันและกันให้ทราบ

^๗ พระมหาเถรจริตฺต อภิวิมฺโณ (อะสงค์), “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า บทคัดย่อ.

วันหนึ่ง อุปติสสะ ได้พบพระอัสสชิในขณะที่กำลังบิณฑบาต อิริยาบถของท่านเรียบร้อยเป็นที่น่าเลื่อมใส เข้าใจว่าท่านน่าจะเป็นพระอรหันต์ จึงได้เข้าไปสอบถามธรรมกับพระอัสสชิ พระอัสสชิจึงแสดงธรรมมีใจความว่า “ธรรมเหล่าใด มีเหตุเป็นแดนเกิด (เกิดแต่เหตุ) พระตถาคตเจ้าทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และ ความดับแห่งธรรมเหล่านั้น” อุปติสสะ เพียงได้ฟังหัวข้อธรรมนี้เพียงเท่านั้นก็ได้เกิดธรรมจักขุ บรรลุเป็นพระโสดาบัน หลังจากนั้น จึงได้นำข้อความธรรมะที่ได้รับฟังมา ไปบอกเพื่อนสนิทคือ โกลิตะ จนได้บรรลุเป็นพระโสดาบันเช่นกัน จากนั้น พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ให้การอุปสมบทแก่บุคคลทั้งคู่ ภายหลังจากการอุปสมบทแล้ว ท่านอุปติสสะ มีชื่อเรียกใหม่ว่า พระสารีบุตร

ผ่านไปครึ่งเดือน พระพุทธเจ้าทรงเสด็จไปโปรดพระสารีบุตรที่ถ้ำสุกรขาตา เชิงเขาศิขณู กรุงราชคฤห์ ที่ชนขปริพาชิกผู้เป็นหลานของพระสารีบุตรทูลถามปัญหาธรรม พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับทิวฐิ และเวทนา (เวทนาปริคคหสูตร) ในกาลนั้น ที่ชนขะ ได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน ส่วนพระสารีบุตรผู้กำลังถวายงานพัดแก่พระพุทธองค์ ได้ยินธรรมเหล่านั้น ก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์^๘

๓.๑.๖ กระบวนการเพื่อการหลุดพ้นด้วยการฟังธรรม

กระบวนการเพื่อการหลุดพ้นด้วยการฟังธรรมนั้น ต้องเริ่มจากการส่งจิตไปรับฟังธรรม ความรู้ในธรรมที่ฟังก็ย่อมบังเกิดขึ้น ความรู้ดังกล่าวนี้แหละเป็นความรู้ที่เจาะแทงเข้าสู่สัจจะ คือความจริง เพราะธรรมที่ฟังก็ชี้เข้ามาถึงสัจจะในตนเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ ความรู้อันเกิดจากการฟัง ได้ยินจึงเจาะแทงเข้าไปสู่สัจจะดังกล่าว นี่ก็เป็นตัวปัญญา คือความรู้อย่างหนึ่ง เรียกว่า เป็นปัญญา ก็เพราะเป็นความรู้ตามที่เป็นจริง คือตามที่เป็นไปอย่างไร ธรรมที่แสดงอบรมตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ประมวลกล่าวได้ว่า ล้วนแต่ชี้เข้ามาถึง ทุกขสัจจะ สมุทยสัจจะ นิโรธสัจจะ มรรคสัจจะ^๙ ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการฟังนั้น เมื่อผู้ฟังธรรมได้ทรงจำในกระบวนการของอริยสัจ ๔ ว่าธรรมเหล่าใดควรกำหนดรู้ ควรละ ควรทำให้แจ้ง และควรเจริญ จึงจะเป็นปัญญาที่เรียกว่า สุตตมยปัญญา^{๑๐} และเพราะทุกขสัจเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ ซึ่งหมายถึงรูปรูปนามอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานนั่นเอง ในขณะที่สดับพระธรรมเทศนาอยู่นั้น ผู้ฟังธรรมจึงสามารถบรรลุมรรคผลนิพพานกันได้ เพราะมีการกำหนดรูปรูปนามรวมอยู่ด้วย

^๘ สุวัณน สุวฑฺฒโน (พิทักษ์วงศ์), มนุษย์...เกิดมาทำไม? ตอน ประวัติอัสติมหาสาวก ๘๐ รูป, (ปฐมธานี: กองทุนนิมนต์มนุษย์เกิดมาทำไม?, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๗-๑๑๐.

^๙ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถระ ป.ธ.๙), แนวปฏิบัติทางจิต, (กรุงเทพมหานคร: หจก.การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๐), หน้า ๒๘.

^{๑๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑/๗.

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า วิปัสสนากรรมฐาน คือทางที่จะไปสู่พระนิพพาน สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีกทั้งพระอรหันต์ทั้งหลาย ย่อมอาศัยทางนี้เสด็จไปสู่พระนิพพานด้วยกันทั้งนั้น^{๑๑}

สาระสำคัญของกระบวนการบรรลุธรรมด้วยการฟังธรรมก็คือ ผู้ฟังต้องเป็นผู้ปราศจากนิวรณ์ หรือเป็นผู้มีคุณสมบัติคือเคยได้ฌานมาก่อน โดยองค์ฌานแต่ละประการเป็นปฏิปักษ์กับนิวรณ์ทั้งสิ้น ได้แก่ สมาธิเป็นปฏิปักษ์ต่อกามฉันทะ ปิติเป็นปฏิปักษ์ต่อพยาบาท วิตกเป็นปฏิปักษ์ต่อธัมมิมิตตะ สุขเป็นปฏิปักษ์ต่ออุทธัจจกุกกุกจะ วิจาร์เป็นปฏิปักษ์ต่อวิจิกิจฉา^{๑๒} และบุคคลจะบรรลุธรรมจากการฟังธรรมนี้ต้องเป็นบุคคลผู้มีธรรมเป็นเครื่องตื่นคืออินทรีย์ ๕ ด้วย ดังปรากฏในชาครสูตรว่า

เมื่ออินทรีย์ ๕ ตื่นอยู่ นิวรณ์ ๕ ชื่อว่าหลับอยู่ เมื่อนิวรณ์ ๕ หลับแล้ว
อินทรีย์ ๕ ชื่อว่าตื่นอยู่ บุคคลหมักหมมธุลีคือกิเลสเพราะนิวรณ์ ๕ บุคคล
บริสุทธิ์เพราะอินทรีย์ ๕^{๑๓}

เมื่อนิวรณ์สงบลงแล้วย่อมเป็นปัจจัยให้โพชฌงค์ทั้ง ๗ อันเป็นธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ก็จะพัฒนาขึ้นจนถึงการบรรลุธรรมด้วย^{๑๔} พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญแก่อินทรีย์ของผู้ฟังธรรมเป็นอย่างยิ่ง ดังปรากฏในเรื่องที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่พระพาหิยทารุจิริยะว่า พระผู้มีพระภาคทรงดำริว่า “ชั้นแรก อินทรีย์ของท่านพาหิยะยังไม่แก่กล้า แต่ในระหว่างชั่วครู่หนึ่งจักถึงความแก่กล้าจึงรอคอยให้ท่านมีอินทรีย์แก่กล้า อีกประการหนึ่ง คือปิตีที่ปรากฏกับพระพาหิยะนั้น เป็นปิตีที่มีความรุนแรง แม้จักฟังธรรมก็ไม่สามารถแทงตลอดได้ ทั้งความกระวนกระวายจากการเดินทางร่วม ๑๒๐ โยชน์ พระพุทธองค์จึงรอให้มีฉันทตูปะกขาซึ่งเป็นเครื่องระงับปิตี และความกระวนกระวายตั้งขึ้นก่อน จึงจะแสดงธรรม^{๑๕}

กรณีของอุปติสสมาณพ (พระสารีบุตร) ได้บรรลุโสดาปัตติผลโดยได้ฟังธรรมโดยย่อจากพระอัสสชิ กระบวนการที่ทำให้บรรลุธรรมในขณะฟังธรรมนั้น คือ การพิจารณาเข้าสู่อริยสัจ ๔ ดังตัวอย่างของพระสารีบุตร ซึ่งตอนนั้นยังเป็นอุปติสสมาณพ ผู้ได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิ มีปรากฏข้อความเป็นภาษาบาลีว่า

^{๑๑} ภัททันตอาสภเถระ ปธานกัมมัญฐานาจารย์, *แนวทางปฏิบัติวิปัสสนา*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยเชม, ๒๕๑๕), หน้า ๔๐-๔๑.

^{๑๒} พ.ป.อ. (ไทย) ๑/๓๖/๒๕๐.

^{๑๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๖/๗.

^{๑๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๑๙/๑๕๑, พระปลัดปรีชา คนธโก (จุลโพธิ์), “ศึกษาการเจริญโพชฌงค์ที่มีผลต่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า บทคัดย่อ.

^{๑๕} พ.อ.อ. (ไทย) ๑๐/๑๐๘.

เย ธมมา เหตุปฺปภาว

เตสํ เหตุ ตถาคโต

เตสญจ โย นิโรธो จ

เอวํ วาที มหาสมโณฯ

แปลเป็นไทยได้ว่า

ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น
และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้^{๑๖}

พระอรรถกถาจารย์ ท่านได้แสดงอธิบายข้อความคาถา ที่พระอัสสชิแสดงต่อพระสารีบุตร (อุปติสสมานพ) มีข้อความปรากฏว่า เย ธมมา เหตุปฺปภาว แปลว่า เบญจขันธ์ชื่อว่าธรรมมีเหตุเป็นแดนเกิด พระเถระแสดงทุกขสังขสํแก่สารีบุตรนั้นด้วยคํานี้

บาทคาถาว่า เตสํเหตุ ตถาคโต อาห มีความว่า สมุทยสังข ขื่อว่าเหตุแห่งเบญจขันธ์นั้น พระเถระแสดงว่า พระตถาคตตรัสสมุทยสังขนั้นด้วย

บาทคาถาว่า เตสญจ โย นิโรธो จ มีความว่า พระตถาคตตรัสความดับ คือความไม่เป็นไปแห่งสังขจะแม้ทั้ง ๒ นั้นด้วย พระเถระแสดงนิโรธสังขแก่สารีบุตรนั้นด้วยคํานี้ ส่วนมรรคสังข แม้ท่านไม่ได้แสดงรวมไว้ในคาถานี้ ก็เป็นอันแสดงแล้วโดยนัย เพราะว่าเมื่อกล่าวถึงนิโรธ และมรรค ซึ่งเป็นเหตุให้ถึงนิโรธนั้น ก็เป็นอันกล่าวด้วย^{๑๗}

อีกอย่างหนึ่ง ในบาทคาถาว่า เตสญจ โย นิโรธो จ นี้ สังขจะแม้ ๒ เป็นอันพระเถระแสดงแล้วอย่างนี้ว่า ความดับแห่งสังขจะทั้ง ๒ นั้น และอุปายแห่งความดับแห่งสังขจะทั้ง ๒ นั้น ฉะนั้นแล บัดนี้ พระเถระเมื่อจะยังเนื้อความนั้นนั้นแลให้รับกัน จึงกล่าวว่า พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้

เมื่อศึกษาจากอรรถกถาจะพบว่า การพิจารณาขันธ์ ๕ ตามหลักอริยสังขนั้นได้เกิดขึ้นในเบื้องต้น ๒ สังขจะ อันเป็นมูลฐานในการเจริญธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน พระสารีบุตรได้ศึกษาและพิจารณาตามลำดับของวิปัสสนาญาณได้อย่างถูกต้อง ในขณะที่ได้ฟังนั่นเอง ดังสามารถแสดงรายละเอียดเทียบตามลำดับแห่ง วิสุทธิ ๗ ตั้งแต่ทวิภูมิจิตวิสุทธิตั้งต้นไป ดังนี้

๑) ทวิภูมิจิตวิสุทธิตั้งต้นจากคาถาของพระอัสสชิว่า เย ธมมา (ธรรมเหล่าใด) ซึ่งอรรถกถาได้ขยายความว่า ธรรมเหล่านั้น หมายถึง เบญจขันธ์ หรือเรียกอีกอย่างว่า กองแห่งนามรูป^{๑๘} โดยความเป็นทุกขสังขจะในอริยสังข ๔ พระสารีบุตรได้เห็นตามเป็นจริงว่า ไม่มีสัตว์บุคคลหญิงชาย เป็นเพียงแต่กองแห่งรูป และนามเท่านั้นตามความเป็นจริง

^{๑๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓.

^{๑๗} วิ.ม.อ. (ไทย) ๓/๖๐/๔๑.

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ, ๒๕๕๙), หน้า ๑๖๒.

๒) กังขาวิตรณวิสุทธิ จากคาถาของพระอัสสชิว่า เหตุปภวา (มีเหตุเป็นแดนเกิด) พระสารีบุตรย่อมเห็นเหตุปัจจัยให้นามรูปเกิด ย่อมหมดความสงสัยในการเวียนว่ายตายเกิดว่า เราเกิดมาอย่างไรเมื่อตาย จะไปเกิดเป็นอะไร คืออดีตกาลปัจจุบันกาล และอนาคตกาลของ“เรา”ไม่มีเพียงนามรูปที่เกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัยเท่านั้น^{๑๙} บริสุทธิ์จากความสงสัยเป็นกังขาวิตรณวิสุทธิตามนัยแห่งวิสุทธิ ๗ เข้าสู่ปัจจัยปริศนาญาณ คือญาณที่ ๒ พร้อมกำชับด้วยว่า เสด็จ เหตุตถาคโต คือพระเถระแสดงว่า พระตถาคตตรัสสมุทยสังขันธ์ด้วย

๓) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ จากคาถาของพระอัสสชิว่า เตสญจ โย นิโรธจ (และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น) พระสารีบุตรพิจารณาเห็นทั้งความเกิดในเบื้องต้น ความตั้งอยู่ในเบื้องกลาง และดับไปในเบื้องปลาย คือลักษณะของไตรลักษณ์พร้อมทั้งทุกขสังข และสมุทยสังข เห็นความเกิดดับของนามรูป ว่ามีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ปัญญาในการย้อนย่อกำหนดรู้ ว่า “รูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ชื่อว่าไม่เที่ยง โดยความหมายว่าสิ้นไป ชื่อว่าเป็นทุกข์ โดยความหมายว่าน่ากลัว ชื่อว่าอนัตตา โดยความหมายว่าเป็นสิ่งไม่มีแก่นสาร” ดังนี้ เป็นสัมมสมุญาณ คือญาณที่ ๓ และเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๑ คือเห็นว่าเป็นทาง หรือมิใช่ทาง เป็นมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ตามนัยแห่งวิสุทธิ ๗

การกำหนดรู้สังขจะ ๓ คือ การกำหนดรู้ทุกขสังขด้วยการกำหนดรู้นาม และรูป การกำหนดรู้สมุทยสังขด้วยการกำหนดรู้ปัจจัย การกำหนดรู้มัคคสังขด้วยการจำกัดแต่เพียงมรรคโดยชอบ พระสารีบุตรได้เข้าสู่มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ นี้ เข้าสู่อุทยัพพยญาณ ญาณที่ ๔ อย่างอ่อนด้วยประการอย่างนี้

๔) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เมื่อพระสารีบุตร เห็นตามความเป็นจริง ในสภาพไตรลักษณ์นั้นแล้ว อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ (อย่างแก่) ซึ่งเรียกว่า วิปัสสนาที่พ้นจากอุปกิเลส ดำเนินไปตามวิถี (ของวิปัสสนา) ภัคคานุปัสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่องๆ ซึ่งความดับ ภยตูปุฏฐานญาณ ญาณกำหนดรู้โดยปรากฏเป็นของน่ากลัว อาทีนวานุปัสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่องๆ ซึ่งโทษชั่วร้าย นิพพิทานุปัสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่องๆ ด้วยความเบื่อหน่าย มุญจิตุกัมมตาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยความปรารถนาจะพ้นไป ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่องๆ โดยพิจารณาทบทวน สังขารูปกขาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการวางเฉยในสังขาร อนุโลมญาณ หรือสังจานุโลมิกญาณ ย่อมตั้งขึ้นด้วยการพิจารณาชั้น ๕ เป็นสภาพไตรลักษณ์ ถอนวิปลาส คือ ละความเห็นว่าเป็นเที่ยง ว่าสุข ว่าเป็นตัวตน ว่าสวย ว่างาม คล้อยต่อการตรัสรู้อรียสัง ๔

^{๑๙} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๖๙๐/๓๕๔.

๕) ญาณทัสสนวิสุทธิ เมื่อญาณทัสสนะเกิดขึ้นอันเกิดจากการพิจารณาชั้น ๕ ตามหลักอริยสัจ ๔ โคตรภูญาณ อันเป็นญาณที่จะข้ามจากปุถุชนสู่พระอริยบุคคลย่อมตั้งขึ้น^{๒๐} มรรคญาณ อันเป็นโสดาปัตติมรรคญาณก็ตั้งขึ้น และผลญาณ อันเป็นโสดาปัตติผลญาณก็ตั้งขึ้นโดยไม่มีขั้นระหว่างปัจจุเวกชนญาณ ย่อมสำรวจทบทวนดูมรรค สำรวจทบทวนดูผล สำรวจทบทวนดูกิเลสทั้งหลายที่ละได้แล้ว สำรวจทบทวนดูกิเลสทั้งหลายที่ยังเหลืออยู่ สำรวจทบทวนดูพระนิพพาน สำเร็จเป็นพระโสดาบันด้วยความสมบูรณ์แห่งญาณทั้ง ๑๖ ดังนี้

จากการที่อุปติสมานพ (พระสารีบุตร) ได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิในครั้งนั้นด้วยเพราะอาศัยธรรมทั้งหลายคือเบญจขันธ์ พิจารณาตามหลักอริยสัจ ๔ คือความเกิดเป็นทุกข์สัง เหตุให้เกิดทุกข์เป็นสมุทัยสัง ความดับเป็นนิโรธสัง และหนทางความดับเป็นมรรคสัง จึงเข้าสู่ความเป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบันในขณะนั่นเอง

ส่วนการบรรลุพระอรหัตผลของพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเวทนาปริคคหสูตร แก่ที่มนขปริพาชกผู้เป็นหลาน ณ ที่ใกล้ประตูถ้ำสุกรชาตา ยืนพิงพระทศพลอยู่ ส่งญาณไปตามแนวพระธรรมเทศนา ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณในวันที่ ๑๕ จำเดิมตั้งแต่วันบวช ทางตลอดญาณ ๖๗ ประการ ถึงปัญญา ๑๖ อย่างโดยลำดับ^{๒๑} สามารถอธิบายตามหลักโสฬสญาณได้ว่า เวทนาทั้ง ๓ นั้น เป็นเวทนาขันธ์ ซึ่งปรากฏในอัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมวดขันธ์ปัพพะ การกำหนดรู้เวทนา และการที่เวทนานั้นมีปัจจัยที่ปรุงแต่งย่อมเกิดปัญญาชื่อว่า นามรูปปริจเฉทญาณ และปัจจัยปริคคหญาณ การเห็นความไม่เที่ยง ความเสื่อมไป ความดับไปของเวทนา ย่อมเกิดปัญญาชื่อว่า สัมมสนญาณ และอุทยัพพยญาณ เมื่อเห็นว่าเวทนามีความดับอันเป็นสภาวะของภังคญาณแล้ว จึงเกิดความเบื่อหน่ายในเวทนา ได้แก่ นิพพิทาญาณ (โดยละเอียดได้แก่ ภยญาณ อาทินวญาณ และนิพพิทาญาณ ซึ่งถือว่าเป็นญาณเดียวกัน) เกิดความปรารถนาจะคลายความกำหนัดทั้งอันเป็นสภาวะของมูญจิตุกัมยตาญาณ และคลายกำหนดเพราะปัญญาในปฏิสังขชาญาณ และสังขารุเปกชาญาณ^{๒๒} เมื่อคลายกำหนดในเวทนาได้แล้วย่อมเกิดปัญญาตามลำดับ ได้แก่ อนุโลมญาณ โคตรภูญาณ กระทั่งเกิดมรรคญาณทำหน้าที่ประหารกิเลส และผลญาณปรากฏขึ้นหลังจากมรรคญาณประหารกิเลสแล้ว จึงชื่อว่าย่อมหลุดพ้น ญาณที่ยังรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้วอยู่จบ

^{๒๐} โคตรภูญาณนั้นไม่นับเป็นปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ (และ) ไม่นับเป็นญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะตั้งอยู่ในฐานะหันทมาสู่มรรคเป็นอัมโพหาริก (คือจะกล่าวว่าอยู่ในวิสุทธิฝ่ายใดไม่ได้) อยู่ในระหว่างกลางนั่นเอง แต่ถึงการนับว่า “วิปัสสนา” เพราะตกอยู่ในกระแสของวิปัสสนาแล้ว, วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๘๒๗/๔๘๓-๔๘๔.

^{๒๑} ม.อ.อ. (ไทย) ๙๓/๘๐.

^{๒๒} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ ป.ธ.๙), อริยวังสปฏิปทา, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๕๔.

พรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป’ ชื่อว่า ปัจจเวกขณญาณ สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่พระองค์ทรงตรัสเอาไว้ว่า

ศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูป แสดงธรรมแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่ศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูปแสดงแก่เธอ เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปิติ เมื่อใจมีปิติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่นนี้เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๑ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกาย และใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ^{๒๓}

สรุปความได้ว่า กระบวนการบรรลุธรรมในขณะฟังธรรม ผู้ฟังต้องจดจ่อกับพระธรรม เทศนาในปัจจุบันขณะให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิจดจ่อกับเรื่องจนนิรวณธรรมสงบลง จิตก็บริสุทธิ์ผ่องใส เกิดปิติ ความอิ่มใจ เกิดความสุข จนถึงอุเบกขา วางเฉยในรูปนาม ยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนาพิจารณา เนื้อความที่ได้ฟังจนเห็นสังขารทั้งหลายเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จิตก็จะคลายกำหนด ทำให้หลุดพ้น เข้าถึงมรรค ผล นิพพานได้

๓.๒ การบรรลุธรรมด้วยการแสดงธรรมโดยพิสดาร

๓.๒.๑ ความหมายของการแสดงธรรม

การแสดงธรรม มาจากภาษาศัพท์ภาษาบาลีว่า ธมฺมเทศนา เป็นนามนาม ในอิตถิลិងค์ มาจาก ธมฺม + ทิส ธาตุ ในความแสดง + ยุ ปัจจัย วิการ อิ ที่ ทิส ธาตุ เป็น เอ แปลง ยุ เป็น อน ลง อา เครื่องหมายอิตถิลិងค์ ได้รูปเป็น ธมฺมเทศนา แปลว่า การแสดงซึ่งธรรม เป็นภาวรูป ภาวสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ธมฺมสฺส เทสนา = ธมฺมเทศนา^{๒๔}

ธรรมเทศนา หมายถึง การแสดงธรรม, การบรรยายธรรม^{๒๕}

ธรรมเทศนา (อ่านว่า ท่ามะเทศสะหนา, ท่ามะเทศะหนา) แปลว่า การแสดงธรรม, การชี้แจงธรรมเป็นวิธีการทำบุญอย่างหนึ่ง เรียกว่า ธมฺมเทศนามัย ธรรมเทศนา เรียกสั้นๆ ว่า “การเทศน์” หรือ “เทศน์” คือการแสดง การชี้แจง การแนะนำหลักคำสอนในทางศาสนาเพื่อให้

^{๒๓} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๓.

^{๒๔} บุญสืบ อินสาร ป.ธ.๙, พจนานุกรมบาลี-ไทย ธรรมบทภาค ๑-๔ ฉบับร่วมฉลองจุฬารามงคล, หน้า ๓๙๑.

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๖.

ผู้ฟังเกิดความรู้ความเข้าใจ และเป็นหลักปฏิบัติ เป็นวิธีการเผยแผ่ศาสนาที่ได้ผลมากที่สุด เพราะคู่ค่อนข้างจะเป็นเรื่องเป็นราว มีพิธีกรรมที่ดึงดูดศรัทธาได้มาก และปฏิบัติกันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล

ธรรมเทศนา เป็นวิธีการสอนธรรมอย่างหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติเองตั้ง แต่ตรัสรู้จนเสด็จปรินิพพาน ทรงตั้งพระพุทธศาสนาได้ก็โดยอาศัยวิธีการนี้เป็นหลัก แม้ปัจจุบันก็ยังถือว่าเป็นพิธีการที่สำคัญ^{๒๖}

๓.๒.๒ ความสำคัญของการแสดงธรรม

การประกาศเผยแผ่หลักการดำรงชีวิตอันประเสริฐ หรือหลักพระพุทธศาสนาภายหลังการตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าของพระมหาบุรุษสิทธัตถะนั้น นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อมวลมนุษยชาติ เพราะเป็นจุดปฐมปฏิบัติแห่งพระพุทธศาสนา กล่าวคือ พระพุทธศาสนา อุบัติขึ้นในไตรโลก (โลกมนุษย์ เทวโลก พรหมโลก) และประดิษฐานได้อย่างมั่นคงดำรง ประโยชน์เกื้อกูลก่อให้เกิดสันติสุขแก่จิตวิญญาณของมวลมนุษย์ และสรรพสัตว์อย่างนับประมาณมิได้ ก็ด้วยพระกรุณาเสด็จจาริกโปรดประทานพุทธธรรมประกาศเผยแผ่หลักอริยสัจและบำเพ็ญ พุทธจริยาอันยิ่งใหญ่ตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษาของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง โดยจุดปฐมปฏิบัติของพระพุทธศาสนา เริ่มเมื่อพระพุทธองค์ทรงตัดสินพระทัยแสดงพระปฐมบรมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตรโปรดนักบวชปัญจวัคคีย์ ซึ่งเกิดผลสัมฤทธิ์เชิงประจักษ์ โดยหัวหน้าปัญจวัคคีย์คือท่านโกณฑัญญะได้ธรรมจักขุเกิดดวงตาเห็นธรรมมีความเข้าใจแจ่มแจ้งใน หลักสัจธรรมประกาศตนเป็นพุทธสาวก ขอบวชเป็นปฐมบรมภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนา การทรงแสดงพระปฐมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตรของพระพุทธองค์ เมื่อกล่าวอีกนัย หนึ่ง ก็คือการประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก ซึ่งส่งผลให้พระพุทธศาสนา เจริญรุ่งเรืองเป็นหลักนำสัมมาทิฐิ และสัมมาปฏิบัติของปวงชนครั้งบรรพกาล ทั้งยังเป็นบ่อเกิดแห่งอารยธรรมอันสูงส่งของโลก เป็นรากฐานแห่งคุณธรรม และจริยธรรมที่ดีเยี่ยมของสังคมโลก

พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมั่นคงอยู่ได้ด้วยการเผยแผ่คือการประกาศ เปิดเผยอริยสัจธรรมความจริงอันประเสริฐที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เพื่อให้เกิดกระบวนการศึกษา ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา อันส่งผลเป็นความหลุดพ้นจากวัฏฏทุกข์ได้ในที่สุด ตราบใด ที่พุทธบริษัทมีพระภิกษุพุทธสาวกเป็นต้นยังชวนช่วยรังสรรค์งานเผยแผ่โดยมุ่งมั่นประกาศหลัก พุทธธรรมให้จรจรายไปทั่วทุกอณูภูมิภาคของโลก ก็เป็นที่มั่นใจได้ว่า พระพุทธศาสนาจะดำรงสันติภาพก่อให้เกิดสันติสุขแก่มวลมนุษยชาติอยู่ตราบนั้น

^{๒๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”, หน้า ๓๕๗.

การดำเนินงานประกาศเผยแผ่หลักพุทธธรรม จึงมีความสำคัญยิ่งต่อสถานการณ์พระพุทธศาสนาทั้งในอดีต และปัจจุบัน เพราะเป็นจุดชี้ขาดถึงภาวะดำรงความเจริญรุ่งเรืองหรือภาวะความเสื่อมถอยชบเซาเศร้าหมองแห่งพระพุทธศาสนาอย่างมีอาจปฏิเสธได้ กล่าวเฉพาะประเทศไทย เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า สังคมไทยในอดีตส่วนใหญ่ได้รู้จัก เข้าใจ เข้าถึงหลักธรรมคำสั่งสอนอันประเสริฐของพระพุทธองค์ จนสามารถเลือกสรรนำไปบูรณาการเชิงปฏิบัติ ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ก่อให้เกิดเป็นวิถีพุทธคือวิถีไทย ดำรงชีวิตอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข พ้นจากการอยู่ร้อนนอนทุกข์มาช้านานได้ ก็เพราะอาศัยการเสียสละทุ่มเทชีวิตอุทิศเวลาช่วยกัน ประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาของบรรพชนไทยทั้งฝ่ายบรรพชิต และคฤหัสถ์ผู้มีวิสัยทัศน์อัน กว้างไกลมองเห็นคุณค่า และความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่มีต่อชาติบ้านเมืองไทยนั่นเอง

วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในครั้งอดีตกาลนั้น พระสงฆ์จะเลือกสรรหลักพุทธธรรมนำมาเทศน์เน้นอบรมสั่งสอนปลูกฝังศีลธรรมให้ประชาชนมีมาตรฐานชีวิตชาวพุทธ สามารถดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างสงบสุข แม้จะเป็นวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมที่ได้รับการรักษา รูปแบบสืบทอดเป็นประเพณีต่อเนื่องกันมา แต่ก็ได้ทำให้ประชาชนชาวไทยครั้งอดีตรู้จัก เข้าใจ เข้าถึงพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง เป็นเหตุให้มีศรัทธาที่ประกอบด้วยสัมมาทิฐิคือความคิดดี คิดชอบ ก่อปรด้วยเหตุผลมองเห็นคุณค่าประโยชน์ที่ได้จากการเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาแล้ว ช่วยกันทำนุบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองมาตราบเท่าทุกวันนี้ ทั้งนี้ เพราะสังคมไทยในอดีตนั้นศรัทธายกย่องพระสงฆ์เป็นปูชนียบุคคล และเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ^{๒๗}

ด้วยเหตุนี้ การแสดงธรรม จึงเป็นงานเผยแผ่ที่มีความสำคัญยิ่งต่อความดำรงยั่งยืนมั่นคงอยู่แห่งพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่สมัยพุทธกาลจวบจนเพื่อให้รู้จัก เข้าใจ เข้าถึงหลักธรรมคำสั่งสอนอันประเสริฐของพระพุทธเจ้า จนสามารถเลือกสรรนำมาบูรณาการปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

๓.๒.๓ ธรรมเทศนา ๒ ประเภท

พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงมี ๒ ประเภท คือ ธรรมเทศนาแบบย่อ และธรรมเทศนาแบบพิสดาร^{๒๘}

^{๒๗} แก้ว จิตตะขบ, ประวัติความสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๓), หน้า ๒๒-๒๓.

^{๒๘} อ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๔/๖๖-๖๗.

๑) ธรรมเทศนาแบบย่อ คือ เทศนาที่ทรงตรัสแสดงเฉพาะหัวข้อ แก่บุคคลประเภทเดียว คือ อุคฆติตัญญู ผู้มีปัญหามาก การเทศนาโดยพิสดาร ไม่เหมาะสมกับบุคคลผู้มีปัญหา เพราะจะทำให้เน้นซ้ำ

๒) เทศนาแบบพิสดาร คือ เทศนาที่ตรัสแยกแยะหัวข้อแก่ผู้บุคคลผู้ปัญหาน้อย แก่บุคคล ๓ ประเภท คือ วิปจิตัญญู เนยยะ ปทปรมะ การเทศนาโดยย่อ ไม่เหมาะสมกับบุคคลผู้ปัญหาน้อย เปรียบเหมือนการกระโดดขึ้นของกระต่าย

อนึ่ง พระไตรปิฎกจัดเป็นเทศนาทั้งแบบย่อ และแบบพิสดาร^{๒๙}

๓.๒.๔ ธรรม ๕ ประการสำหรับผู้แสดงธรรม

พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม ๕ ประการ อันเป็นคุณสมบัติของผู้แสดงธรรมที่ดี ดังต่อไปนี้

๑) แสดงธรรมไปตามลำดับ ได้แก่ การแสดงศีลต่อจากทาน แสดงเรื่องสวรรค์ต่อจากศีล หรือการแสดงธรรมโดยมีเนื้อหาที่เหมาะสมกับพระสูตร หรือพระคาถาที่ยกขึ้นไว้เป็นอุทเทส

๒) แสดงธรรมโดยอ้างเหตุ ได้แก่ แสดงเหตุแห่งที่มาที่ไปของเนื้อความในพระสูตร

๓) แสดงธรรมโดยอาศัยความเอ็นดู ได้แก่ แสดงด้วยความเมตตาในการปลดปล่อยสัตว์ทั้งหลายจากความคับแค้น

๔) แสดงธรรมโดยเพ่งอามิส ได้แก่ การแสดงธรรมโดยไม่หวังลาภสักการะ

๕) แสดงธรรมโดยไม่กระทบตน และผู้อื่น ได้แก่ ไม่แสดงด้วยการกระทบคุณ คือการยกตนข่มผู้อื่น^{๓๐} ภิกษุที่ยกตนข่มผู้อื่นจัดเป็นอัสตบุรุษ^{๓๑}

องค์คุณ ๕ ประการ สำหรับพระธรรมกถึก อีกอย่างหนึ่ง

๑) ไม่พึงยกตน

๒) ไม่ข่มผู้อื่น

๓) ไม่พึงมองดูด้วยความเหยียดหยาม

๔) ไม่พึงกระทบกระทั่งท่านผู้ถึงฝั่งนิพพาน

๕) ไม่พึงกล่าวคุณความดีของตนในที่ชุมชน ไม่พึงชาน กล่าวแต่พอประมาณ มีวัตรดีงาม

อนึ่ง พระธรรมกถึกมักเห็นเนื้อความอันสุขุม และละเอียดยิ่งนัก มีปัญญาเฉลียวฉลาด ประพจน์อ่อนน้อมถ่อมตนอยู่เสมอ ปฏิบัติตามศีลของพระพุทธเจ้าเป็นอาจลิน พึงดำเนินพพานไม่ยากเลย^{๓๒}

^{๒๙} อัง.ทุก.อ. (ไทย) ๒/๑๔/๑๖-๑๗.

^{๓๐} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓, อัง.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๑๕๙/๘๘.

^{๓๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐๗/๑๒๙.

^{๓๒} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๐๙-๓๑๐/๓๗๐.

๓.๒.๕ เหตุที่ภิกษุผู้แสดงธรรม ชื่อว่า ธรรมกถึก

พระพุทธองค์ได้แสดงเหตุที่ภิกษุผู้ได้ชื่อว่า ธรรมกถึก ไว้ดังนี้

๑) ภิกษุ แสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับชรา และมรณะ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึก

๒) หากภิกษุ แสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับชาติ ฯลฯ ภพ ... อุปาทาน ... ตัณหา ... เวทนา ... ผัสสะ ... สฬายตนะ ... นามรูป ... วิญญาณ ... สังขารทั้งหลาย ... อวิชชา ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึก^{๓๓}

๓.๒.๖ พระธรรมกถึก ๔ ประเภท

๑) พระธรรมกถึกผู้กล่าวธรรมน้อย และไม่มีประโยชน์ ทั้งหมู่ผู้ฟังก็ไม่ฉลาดในสิ่งที่มีประโยชน์ และไม่มีประโยชน์ นับว่าเป็นพระธรรมกถึกสำหรับหมู่ผู้ฟังประเภทนี้

๒) พระธรรมกถึกผู้กล่าวธรรมน้อย แต่มีประโยชน์ และหมู่ผู้ฟังก็ฉลาดในสิ่งที่มีประโยชน์ และไม่มีประโยชน์ นับว่าเป็นพระธรรมกถึกสำหรับหมู่ผู้ฟังประเภทนี้

๓) พระธรรมกถึกผู้กล่าวธรรมมาก แต่ไม่มีประโยชน์ และหมู่ผู้ฟังก็ไม่ฉลาดในสิ่งที่มีประโยชน์ และไม่มีประโยชน์ นับว่าเป็นพระธรรมกถึกสำหรับหมู่ผู้ฟังประเภทนี้

๔) พระธรรมกถึกผู้กล่าวธรรมมาก และมีประโยชน์ และหมู่ผู้ฟังก็ฉลาดในสิ่งที่มีประโยชน์ และไม่มีประโยชน์ นับว่าเป็นพระธรรมกถึกสำหรับหมู่ผู้ฟังประเภทนี้^{๓๔}

๓.๒.๗ หลักในการแสดงธรรม

ในการสอน หรือแสดงธรรม พระพุทธองค์ทรงมีหลัก ดังนี้

๑) ตถาคตรู้ว่าจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และว่าจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

๒) ตถาคตรู้ว่าจาที่จริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และว่าจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

๓) ตถาคตรู้ว่าจาที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่ว่าจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น

๔) ตถาคตรู้ว่าจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่ว่าจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

^{๓๓} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๖/๒๕-๒๖.

^{๓๔} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๙/๒๐๗-๒๐๘.

๕) ตลาคตรู้อาจาที่จริง ที่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่ว่าเจ้านั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตลาคตรู้อาจาที่จริง

๖) ตลาคตรู้อาจาที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจาเจ้านั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ ตลาคตรู้อาจาที่จริงจะกล่าววาจาเจ้านั้น เพราะตลาคตรู้อาจามีความเอ็นดูในหมู่สัตว์ทั้งหลาย^{๓๕}

๓.๒.๘ โทษของการแสดงธรรมด้วยเสียงขบยาว

การแสดงธรรมด้วยเสียงขบยาว มีโทษ ๕ ประการ ดังนี้

- ๑) แม้นตนเองก็กำหนดในเสียงนั้น
- ๒) แม้นผู้อื่นก็กำหนดในเสียงนั้น
- ๓) แม้นพวกคหบดีก็ดำนิว่า ‘พวกสมณศากยบุตรเหล่านี้ ย่อมขบเหมือนพวกเรา’
- ๔) เมื่อภิกษุพอใจการทำเสียง ความเสื่อมแห่งสมาธิย่อมมี
- ๕) หมู่คนรุ่นหลังพากันตามอย่าง^{๓๖}

พระอรรถกถาจารย์ท่านได้แสดงอรรถาธิบายเพิ่มเติม มีข้อความว่า การใช้เสียงขบยืดยาว ทำให้บพญชณะที่บริบูรณ์ และระเบียบคาเสียหาย อีกประการหนึ่ง การที่ภิกษุพอใจในการทำเสียงขบ ย่อมทำให้สมาธิเกิดความเสื่อม ความพินาศย่อมมีแก่จิตที่ประกอบด้วยสมณะ และวิปัสสนา^{๓๗}

๓.๒.๙ ตัวอย่างของผู้บรรลุธรรมด้วยการแสดงธรรม

จากการศึกษาค้นคว้าประวัติพระเถระในสมัยพุทธกาล พบว่า มีผู้บรรลุธรรมด้วยการแสดงธรรมอยู่ ๒ ท่าน คือ พระโสณกุฎกัณณเถระ และพระเขมกะ โดยผู้วิจัยจะได้ยกประวัติของผู้ที่ได้บรรลุธรรมด้วยการฟังธรรม ขึ้นมาแสดงโดยย่อเป็นบางส่วน ดังนี้

๑) พระโสณกุฎกัณณเถระ

เดิมชื่อว่า โสณะ มีมารดาชื่อว่า นางกาฬี ส่วนบิดาไม่ปรากฏนาม วรรณะแพศย์ เกิดในตระกูลคหบดีผู้มั่งคั่งในเมืองกุรุขระ ที่ชายแดนของแคว้นอวันตี ต่อมาได้ชื่อว่า โสณกุฎกัณณะ เพราะห้อยตุ้มหูมีราคา ๑ โกฏิ ทั้งท่าน และมารดา ได้ทำหน้าที่อุปัฏฐากพระมหากัจจายนะ

เมื่อเจริญวัยขึ้น อุปาสกโสณะ มีศรัทธาคิดจะอุปสมบท แต่ด้วยเพราะอินทรียังไม่แก่กล้า และในเขตชนบท การหาพระสงฆ์ ๑๐ รูป เพื่ออุปสมบทสังกรรม เป็นไปได้โดยยาก จึงต้องประพฤติพรหมจรรย์ โดยการบริโภคอาหารมื้อเดียว ยืน เดิน นั่ง นอน ผู้เดียว จนล่วงเป็นเวลาถึง ๓ ปี จึงได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ซึ่งมีพระมหากัจจายนเถระเป็นพระอุปัชฌาย์

^{๓๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๘.

^{๓๖} อ.ป.ญ.ก. (ไทย) ๒๒/๒๐๙/๓๕๒.

^{๓๗} อ.ป.ญ.ก.อ. (ไทย) ๓/๒๐๙/๑๒๔.

ภายหลังอุปสมบทได้ครบ ๑ พรรษา ท่านขออนุญาตพระอุปัชฌาย์เพื่อไปเฝ้าพระศาสดา พระมหากัจจายนะอนุญาต และฝากท่านให้กราบทูลขอพุทธานุญาตให้แก่ไขพระวินัย ๕ ประการ เมื่อถึงวัดพระเชตุวัน เมืองสาวัตถีแล้ว พระศาสดารับสั่งให้พระอานนท์ จัดที่พักให้อยู่ในพระวิหารเดียวกันกับพระองค์

ในเวลาใกล้สว่าง พระบรมศาสดาทรงรับสั่งให้ท่านถวายพระธรรมเทศนา ท่านได้แสดงพระสูตร ๑๖ สูตร อย่างสมบูรณ์ถูกต้องทั้งด้านอรรถ และพยัญชนะ ด้วยทำนองสรภัญญะอันไพเราะ หลังจากที่ท่านแสดงพระสูตรเสร็จ ก็ยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนาพิจารณารูปนามขั้น ๕ จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์^{๓๘}

๒) พระเขมกเถระ

ตามประวัติ มีพระเถระรูปหนึ่ง ชื่อว่า เขมกะ เป็นพระอนาคามี และเป็นพระธรรมกถึกผู้มีชื่อเสียงมาก วันหนึ่งท่านอาพาธเป็นไข้หนัก พักรักษาตัวอยู่ที่วัดพริกการาม เหล่าพระเถระ ๖๐ รูป อยู่ที่วัดโฆสิตารามซึ่งห่างออกไป ๘ คาวุต (๑๒ ก.ม.) เป็นห่วงอาการของท่าน จึงให้พระรูปหนึ่งชื่อว่า ทาสกะ เป็นตัวแทนไปเยี่ยมท่าน และให้ฝากบอกว่าพระเถระทั้งหลายเป็นห่วงท่าน พระทาสกะรีบออกเดินทางไปเยี่ยมพระเขมกะ หลังจากสอบถามอาการแล้ว พระเขมกะ ตอบว่า “อาการกำเริบหนักขึ้น ไม่มีทุเลาลง” พระทาสกะจึงรีบเดินทางไปกลับไปแจ้งอาการให้เหล่าพระเถระทราบในที่

เมื่อเหล่าพระเถระทราบว่า พระเขมกะอาการหนัก คงไม่สามารถเดินทางมาแสดงธรรมที่วัดโฆสิตารามได้ จึงตัดสินใจส่งพระทาสกะไปสอบถามข้อสงสัยเกี่ยวกับอุปาทานขั้น ๕ หลังจากพระเขมกะตอบข้อสงสัยแล้ว พระทาสกะก็รีบลากลับไปแสดงธรรมแก่พระทั้งหลาย ตามที่ได้ฟังมา ครั้นฟังจบ เหล่าพระเถระมีข้อสงสัยเพิ่มเติม จึงส่งท่านกลับไปถามอีก พระทาสกะต้องเที่ยวไปเที่ยวมาอย่างนี้ ๔ รอบภายในวันเดียวกัน

สาเหตุที่พระเถระทั้งหลายต้องส่งพระทาสกะเป็นตัวแทนไปเยี่ยมพระเขมกะ เพราะสถานที่พักของท่านเป็นป่า มีพื้นที่คับแคบ ไม่อาจรองรับพระเถระทั้ง ๖๐ รูปได้ จึงจำเป็นต้องส่งพระทาสกะให้ไปฟังธรรม แล้วกลับมาถ่ายทอดแก่เหล่าพระเถระ

เมื่อพระทาสกะต้องเที่ยวไปเที่ยวมาบ่อยๆ ทำให้พระเขมกะเกิดความสงสาร และเข้าใจ อหิยาภัยของพระเถระเหล่านั้น ว่าต้องการฟังธรรมจากท่านมาก จึงพยายามฝืนสังขารลุกขึ้น ใช้ไม้เท้าพยุงกายเดินทางไปถึงวัดโฆสิตาราม และแสดงธรรมแก่พระเถระทั้ง ๖๐ รูป พระเถระเหล่านั้นต่างตั้งใจฟังด้วยความเคารพในธรรม และเจริญวิปัสสนาไปพร้อมๆ กับการฟังธรรม ครั้นจบพระธรรมเทศนา พระเถระทั้ง ๖๐ รูป ก็สามารถบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

^{๓๘} พุ.อุ.อ. (ไทย) ๔๖/๓๘๓.

ส่วนพระเชเมกะซึ่งเป็นผู้แสดงธรรมนั้น ขณะแสดงธรรม ท่านก็เจริญวิปัสณาไปด้วย และได้านิสงส์ที่เกิดจากการแสดงธรรม สามารถหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์เช่นเดียวกัน^{๓๙}

๓.๒.๑๐ กระบวนการเพื่อการหลุดพ้นด้วยการแสดงธรรมโดยพิสดาร

กระบวนการบรรลุธรรมด้วยการแสดงธรรมของพระโสณกุฎทิณเถระ และพระเชเมกะเถระนั้น สำคัญก็คือในขณะที่กำลังแสดงธรรมนั้น ผู้แสดงธรรมต้องประมวลความรู้ในเชิงปริยัติที่เคยศึกษาเล่าเรียนมา ผสมกับประสบการณ์ในเชิงปฏิบัติที่เคยประพฤติมา นำมาพิจารณาพิจารณาใคร่ครวญตามด้วยปัญญาอันยิ่ง จากที่รู้ข้ออรรถข้อธรรมนั้นอยู่ ก็ยิ่งรู้สึกซึ่งแตกฉานมากยิ่งขึ้น เกิดการตกผลึกในองค์ธรรมนั้น ทำให้จิตเกิดปราโมทย์ เมื่อเกิดปราโมทย์ย่อมเกิดปิติ เมื่อเกิดปิติแล้ว ก็บำเพ็ญอุपाการกรรมฐานในขณะที่แสดงธรรม เกิดนามกายที่สงบระงับ จิตเป็นสุข สมานตั้งมั่น คือเกิดองค์ฌานซึ่งเป็นลักษณะนิขฌาน พระอรกถาจารย์ท่านได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ภิกษุนี้เมื่อฟังธรรมนั้น ย่อมรู้จักฌาน วิปัสสนา มรรค และผลในทีฆานเป็นต้นมาแล้วๆ เมื่อภิกษุนั้นรู้อย่างนี้ ปิตีก็เกิด ในระหว่างปิตินั้น ภิกษุนั้นก็ไม่ทอดทิ้ง บำเพ็ญอุपाการกรรมฐาน เจริญวิปัสสนาคือพิจารณาในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานว่า จิตเป็นสมาน ก็รู้ชัดว่า ‘จิตเป็นสมาน’^{๔๐} โดยจิตเป็นสมานนี้ ได้แก่อัปปนาสมาน หรืออุปาการสมาน^{๔๑} ย่อมบรรลุอรหัตผล^{๔๒} โดย ฌาน วิปัสสนา มรรค และผล ก็คือ ลักษณะนิขฌาน^{๔๓} แม้ในบทที่เหลือ คือการบรรลุด้วยการแสดงธรรมก็มีนัยโดยลักษณะเดียวกันกับการบรรลุธรรมด้วยการฟังธรรม สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ทรงตรัสเอาไว้ว่า

ศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แต่ภิกษุแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร เธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่ภิกษุแสดงธรรม ตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปิติ เมื่อใจมีปิติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๒^{๔๔}

สรุปความได้ว่า การบรรลุธรรมด้วยการแสดงธรรม คือ การบรรลุธรรมของบุคคลในขณะที่บุคคลนั้นเป็นผู้แสดงธรรมเอง กล่าวคือ ในขณะที่ตั้งใจแสดงธรรม หวังให้เกิดประโยชน์โสตถิผลแก่

^{๓๙} ตูรายละเอียดยใน ส.พ. (ไทย) ๑๗/๘๙/๑๖๖-๑๗๑.

^{๔๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๕.

^{๔๑} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๘๑/๓๗๑.

^{๔๒} อ.ญ.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๒๖/๑๒

^{๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ.ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๑.

^{๔๔} อ.ญ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๓.

ผู้ฟัง ในขณะที่แสดงธรรมนั้น และส่งจิตไปตามกระแสพระธรรมเทศนาที่ได้แสดงนั้น จนสามารถเห็นผลเกิดขึ้นอยู่ทุกๆ ขณะปัจจุบัน ซึ่งผลนั้น คืออาการขณลุกชูชันขึ้นขึ้นมา บางทีก็เยือกเย็นไปทั่วสรรพางค์กาย ทำให้กายเบาขึ้น เกิดน้ำตาไหล เรียกว่าเกิดปีติ ซึ่งเป็นเหตุเป็นปัจจัยส่งต่อกันไปตามลำดับๆ จนถึงมรรคผล พระนิพพาน

๓.๓ การบรรลุธรรมด้วยการสาธยายธรรม

๓.๓.๑ ความหมายของการสาธยายธรรม

สาธยาย หมายถึง การท่อง, การสวด^{๔๕}

การสาธยาย มาจากคำว่า สังวิธยายะ แปลว่า การสาธยาย, การสวด, การท่องบ่นใช้ว่าสาธยาย ก็ได้

สังวิธยาย หมายถึงท่องบ่น, อ่านดังๆ เพื่อให้จำได้, สวดท่องให้จำได้ ใช้เรียกการท่องมนต์ การทบทวนมนต์ การสวดมนต์ว่า สังวิธยายมนต์
สาธยายมนต์ เช่นใช้ว่า

“ภิกษุทั้งหลายกำลังสังวิธยายมนต์กันอยู่ โปรดอย่าไปรบกวนท่านเลย”

“คาถาเหล่านี้ เมื่อท่องจำได้แล้ว ต้องหมั่นสาธยายบ่อยๆ จะได้ไม่ลืม”

สาธยาย ในคำไทยใช้ในความหมายว่าชี้แจง, แสดงเรื่องราว, เล่าเรื่อง, บรรยาย เช่นใช้ว่า

“เรื่องที่เขาสาธยายให้ฟังในวันนั้นดูจะเกินความจริงไปหน่อย ไม่น่าจะใช่”^{๔๖}

๓.๓.๒ ความสำคัญของการสวดมนต์

การสวดมนต์เป็นกิจที่จำเป็น และสำคัญสำหรับพุทธศาสนิกชน เป็นประเพณีนิยมที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน เป็นหลักปฏิบัติเบื้องต้น อันจะนำไปสู่การเรียนรู้ และปฏิบัติตามหลักคำสอนในระดับที่สูง ขึ้นไป การสวดมนต์มีอานิสงส์และคุณประโยชน์มาก ซึ่งพอสรุปได้ ดังนี้

๑) เชื่อว่าได้เข้าเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะขณะสวดมนต์ อยู่ก็นับจิตรำลึกถึงคุณของพระพุทเจ้า พระธรรมคำสอน และคุณความดี ของพระสงฆ์สาวก

๒) ขณะที่สวดมนต์อยู่นั้น จิตใจจะสงบ ปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง

๓) จิตเป็นสมาธิ เข้มแข็ง อดทน

๔) ได้ปัญญาารู้แจ้งเห็นจริงถึงสัจธรรมในการดำเนินชีวิต

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๔๒.

^{๔๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙,ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”, หน้า ๑๐๖๓.

- ๕) เป็นการสั่งสมบุญบารมีจิตใจสงบ นอนหลับสบาย ไม่ฝันร้าย
- ๖) เป็นการบริหารร่างกายอย่างหนึ่ง เช่น การยกมือ การประนมมือ การก้มกราบ การเปล่งออกเสียงทำให้ปวดขยาย ระบบทางเดินหายใจดี สร้างภูมิคุ้มกันภัยแก่ร่างกาย
- ๗) การสวดมนต์เป็นหมู่คณะ ต้องมีความพร้อมเพรียงกัน เริ่มพิธีพร้อมกัน กราบพร้อมกัน สวดมนต์พร้อมกัน เลิกพร้อมกัน เป็นการสร้างระเบียบ และความสามัคคีในหมู่คณะ^{๔๗}

๓.๓.๓ ประโยชน์ของการสวดมนต์

การสวดมนต์ก่อให้เกิดพละคุณภาพแห่งพระพุทธมนต์ ทำให้จำธรรมะในบทสวดมนต์ต่างๆ ได้ เช่นในมงคลสูตร พุทธานุภาพบำบัดปัดเป่าอุปัทวันตราย ๓ ประการ คือ ทุกข์ภัย และโรคภัย ทั้งปวง ขณะเดียวกันก็เพิ่มพูนสรรพสมบัติแก่ผู้เจริญพระพุทธมนต์อยู่เนืองนิตย์ และเป็นการพัฒนาจิตใจ ของสิ่งมีชีวิตให้สูงขึ้นจากภาวะปกติ สามารถประมวลได้ดังนี้

- ๑) เป็นการเสริมสร้างสติปัญญา
- ๒) เป็นการอบรมจิตใจให้ประณีต และมีคุณธรรม
- ๓) เป็นสิริมงคลแก่ชีวิตตน และบริวาร
- ๔) เป็นการฝึกจิตใจให้มีคุณค่า และมีอำนาจ
- ๕) ทำให้มีความเห็นถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา
- ๖) เป็นการรักษาศรีทศปาสะของสาธุชนไว้
- ๗) เท่ากับได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแม้ปรินิพพานแล้ว
- ๘) เป็นเนติติของอนุชนต่อไป
- ๙) เป็นบุญกิริยา เป็นวาสนาบารมี เป็นสุขทางใจ^{๔๘}

๓.๓.๔ อานิสงส์ของการสวดมนต์

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ได้กล่าวเรื่อง อานิสงส์จากการสวดมนต์ มีใจความตอนหนึ่งว่า “อาตมาได้เห็นอานิสงส์ของการสวดมนต์ด้วยตัวอาตมาเอง ในสมัยที่อาตมาได้ออกเดินธุดงค์ในป่าเป็นเวลา ๑๕ ปี โดยอาศัยอยู่ในเขตดงพญาไฟ ซึ่งเป็นเขตที่อยู่ใกล้ชายแดนของประเทศเขมร ในสมัยนั้นเต็มไปด้วยสิ่งสสารสัตว์ และภูตผีวิญญูณ ตลอดจนชาวบ้านที่มีเวทมนต์คาถา และเล่นคุณไสยกันอย่างมากมาย ในอาณาบริเวณชายแดนแห่งประเทศสยาม ในตอนนั้น อาตมาได้เดินธุดงค์แต่เพียงลำพัง ในช่วงนั้น อาตมามิได้ศึกษาในพระเวทมนตร์คาถาอาคมใดเลย นอกจากคำว่า พุทฺธัง สระณัง คัจฉามิ, อัมมังสระณัง คัจฉามิ, สังฆัง สาระณัง คัจฉามิ ซึ่งมีความหมายว่า

^{๔๗} กรมศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, บทเจริญพระพุทธมนต์ สวดมนต์ข้ามปี ส่งท้ายปีเก่าวิถีไทย ต้อนรับปีใหม่วิถีพุทธ พุทธศักราช ๒๕๖๐, (กรุงเทพมหานคร: กรมศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๙), หน้า ๓.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

ข้าพเจ้าขอยึดมั่นพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง พระธรรมเป็นที่พึ่ง พระสงฆ์เป็นที่พึ่ง อาตมาไปที่แห่งหนตำบลใดก็จะกล่าวเพียงคำนี้ เป็นที่พึ่งทางจิตใจของอาตมา อาตมาเดินทาง เข้าสู่หมู่บ้านชายแดนแห่งประเทศสยาม ในดงพญาไฟขณะนั้น ในหมู่บ้านมีชาวบ้านอาศัยอยู่ เพียงเล็กน้อย อาตมาจึงได้ปักกลดอยู่ที่ท้ายหมู่บ้าน มีชาวบ้านนำอาหารมาถวายตามกำลังที่เขาจะพอทำได้ อาตมาอาศัยอยู่ที่นั่นเป็นระยะเวลาหลายปี และ ณ ที่แห่งนั้น อาตมาจึงได้พบคุณวิเศษแห่งการสวดมนต์”^{๔๙}

๓.๓.๕ ตัวอย่างของผู้บรรลุธรรมด้วยการสาธยายธรรม

จากการศึกษาประวัติพระเถระในสมัยพุทธกาล พบว่า มีผู้บรรลุธรรมจากการสาธยายธรรม จำนวน ๒ ท่าน ซึ่งผู้วิจัยจะได้ยกประวัติของท่านเหล่านั้นขึ้นมาแสดงโดยย่อ ดังนี้

๑) พระวังคีสเถระ

พระวังคีสเถระ เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในพระนครสาวัตถี เมื่อเจริญวัยแล้ว ได้ศึกษาเล่าเรียนตามคัมภีร์ในลัทธิของพราหมณ์ จนจบไตรเพท และได้เรียนมนต์พิเศษ อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมีชื่อเรียกว่า ฉวสีสมนต์ เป็นมนต์สำหรับพิสูจนะกะโหลกซากศพ แม้ตายแล้วตั้งสามปีสามารถรู้ว่าเป็นอะไร ณ ที่ไหน

ในระยะแรก วังคีสพราหมณ์ได้อาศัยมนต์นั้นเป็นเครื่องเลี้ยงชีพ ในพระนครนั้น พวกพราหมณ์ทั้งหลาย จึงได้คิดหนทางอาศัยวังคีสพราหมณ์เพื่อหาเลี้ยงชีพ โดยการประกาศว่า วังคีสพราหมณ์นี้เป็นผู้รู้มนต์พิเศษ เพียงแค่เอาเล็บเคาะศีรษะมนุษย์ที่ตายแล้ว ก็สามารถรู้ได้ว่า ไปเกิดในนรก ไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ไปเกิดเป็นเปรต ไปเกิดเป็นเทวดา โดยได้ทรัพย์มากบ้างน้อยบ้างจากญาติของผู้ตายที่ต้องการทราบถึงที่เกิดของญาติของตน

วันหนึ่ง วังคีสพราหมณ์ ได้เห็นชนเป็นอันมากเดินทางเข้าไปฟังธรรมที่วัดพระเชตวันมหาวิหาร ได้ยินว่าพระพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่ประเสริฐวิเศษกว่าตน จึงได้พากันไปที่วัดพระเชตวันมหาวิหาร

พระบรมศาสดาทรงทราบ ว่า พวกวังคีสพราหมณ์มาสู่ที่เฝ้า พระองค์จึงรับสั่งให้นาคะโหลกคนตายมาหำกะโหลก คือ กะโหลกของผู้ที่เกิดในนรก ผู้ที่เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ผู้ที่เกิดเป็นมนุษย์ ผู้ที่เกิดเป็นเทวดา และกะโหลกสุดท้ายเป็นของพระอรหันต์

วังคีสพราหมณ์ทำนายที่เกิดของทั้งสี่ ได้อย่างถูกต้อง เว้นแต่กะโหลกที่หำ ไม่รู้ที่เกิด วังคีสพราหมณ์จึงกราบทูลขอเรียนมนต์นั้น แต่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ถ้าอยากเรียนมนต์ ก็ต้องอุปสมบทเป็นพระภิกษุ วังคีสพราหมณ์จึงคิดว่า เมื่อเราได้เรียนมนต์นี้แล้ว เราจักได้เป็นใหญ่ในชมพูทวีป จึงสั่งให้พราหมณ์ทั้งหลายกลับไปรอสักสองสามวัน เราจักอุปสมบทในสำนักของพระพุทธเจ้า

^{๔๙} กรมศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, บทเจริญพระพุทธมนต์ สวดมนต์ข้ามปี ส่งท้ายปีเก่าวิถีไทย ต้อนรับปีใหม่วิถีพุทธ พุทธศักราช ๒๕๖๐, หน้า ๒.

เมื่อวังคีศพราหมณ์ได้อุปสมบทแล้ว พระพุทธองค์ได้ทรงประทานกรรมฐานมีอาการ ๓๒ เป็นอากรมณ ตรีสสังให้ท่องบ่น บริกรรมมนต์นั้น หลังจากทีบริกรรมไปได้สองสามวัน พระวังคีศ ก็ได้บรรลุปะระอรหันต์ เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา^{๕๐}

๒) นางมาติกมาตา

นางมาติกะอุบาสิกา ได้อาศัยอยู่ที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งชื่อว่า มาติกคาม ใกล้เชิงเขา ในแคว้นแคว้นของพระเจ้าโกศล วันหนึ่ง ได้เห็นพระภิกษุ ๖๐ รูป เดินทางเข้าไปบิณฑบาตที่หมู่บ้านนั้น จึงได้นิมนต์ให้นั่งในเรือน อังคาสด้วยข้าวยาคุ และภัตอันเลิศรส จึงได้ทราบว่ พระภิกษุเหล่านี้ กำลังแสวงหาสถานที่ที่สัปปายะสำหรับจำพรรษา

เมื่ออุบาสิกาทราบดังนี้ จึงพิจารณาด้วยคำว่า “ถ้าพระผู้เป็นเจ้าของทั้งหลาย จักอยู่จำพรรษาตลอด ๓ เดือนในที่นี้ ดิฉันจักรับสรง ๓ ประการ ศิล ๕ ประการ และทำอุโบสถกรรม” ภิกษุทั้งหลายจึงปรึกษากันแล้วเห็นว่า จักเอื้อต่อการประพฤติธรรมเพื่อสลัดออกจากภพได้ จึงรับคำอุบาสิกาก็ได้ชำระวิหารอันเป็นที่อยู่ถาวรภิกษุเหล่านั้น

ภิกษุทั้งหลายได้นัดประชุมปรึกษากันว่า พวกเราไม่ควรประพฤติโดยความประมาท เมื่อเรารเรียนกรรมฐานจากพระพุทธเจ้ามาแล้ว ก็ไม่ควรยืนไม่ควรนั่งในที่เดียวกัน ๒ รูป เว้นแต่เวลาที่ต้องดูแลพระเถระในตอนเย็น และเวลารับบิณฑบาตเท่านั้น จึงได้ทำตึกากันว่าหากภิกษุรูปใดอาพาธก็ให้ตระหงเป็นสัญญาณในท่ามกลางวิหาร จักได้มาช่วยกันทำยารักษาให้กับภิกษุนั้น

วันหนึ่ง อุบาสิกา ให้ทาส และกรรมกรถือเภสัชทั้งหลาย มีเนยใส น้ำมัน และน้ำอ้อย เป็นต้น ไปยังวิหารในเวลาเย็น แต่ไม่เห็นภิกษุทั้งหลายในวิหาร จึงทราบว่า พระภิกษุอยู่ในที่พักตอนกลางวัน และตอนกลางคืน คนที่รู้จักกาของภิกษุสงฆ์ จึงให้ตระหงเพื่อให้ภิกษุออกมาจากที่ของตน ภิกษุทั้งหลายได้ยินเสียงระฆัง ก็เข้าใจว่า มีภิกษุบางคองอาพาธ จึงทยอยเดินกันเข้าวิหารมาทีละรูปๆ

อุบาสิกาเห็นดั่งนั้น จึงเข้าใจว่า ภิกษุทั้งหลายมีการทะเลาะบาดหมางกัน ภิกษุทั้งหลายจึงตอบว่า พวกเราไม่ได้มีการทะเลาะบาดหมางกัน เพียงแต่ว่า พวกเรานั่งทำการสาธยายอาการ ๓๒ ในที่พักของตน เริ่มด้วยการตั้งซึ่งความสิ้นไป และความเสื่อมไปในอาการทั้งหลายเหล่านั้น เมื่ออุบาสิกาทราบว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้ห้ามการสาธยายนี้แก่ใครๆ จึงขอเรียนบ้าง

เมื่ออุบาสิกานั้น ได้ทำการสาธยายอาการ ๓๒ เริ่มตั้งความสิ้นไป และความเสื่อมไปในตน ก็ได้บรรลุมรรค ๓ ประการ ผล ๓ ประการ เป็นพระอนาคามี พร้อมทั้งปฏิสัมภิทา ๔ และโลกียอภิญา ก่อนภิกษุภิกษุทั้งหลายทั้ง ๖๐ รูป ดั่งนี้เป็นต้น^{๕๑}

^{๕๐} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๒๒๐/๔๒๕.

^{๕๑} พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒๕/๒๗๕-๒๗๖.

๓.๓.๖ กระบวนการเพื่อการหลุดพ้นด้วยการส่ายยธรรม

กระบวนการบรรลุธรรมด้วยการส่ายยธรรมของพระวังคีสเถระ และนางมาติกาตานัน เป็นสติปัฏฐานข้อหนึ่ง คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ได้แก่ การพิจารณาอาการ ๓๒ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น เมื่อเริ่มต้นเป็นบริกรรมภาวนา ได้แก่ การถือเอานิมิตคืออาการ ๓๒ เป็นอารมณ์กรรมฐาน ด้วยวิธีการพิจารณาที่พระพุทธร่องค์ทรงตรัสสอนเอาไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นกายนี้ ตั้งแต่ฝ่าเท้าขึ้นไปเบื้องบน ตั้งแต่ปลายผมลงมาเบื้องล่าง มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดชนิดต่างๆ ว่า ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ ผังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า มันสมอง น้ำดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เพลวมน้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร

ภิกษุทั้งหลาย งามมีปาก ๒ ข้าง เต็มไปด้วยธาตุพีชนิตต่างๆ คือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วเหลือง เมล็ดงา ข้าวสาร คนตาดีเปิดดูยวมนั้นออก พิจารณาเห็นว่า ‘นี้เป็นข้าวสาลี นี่เป็นข้าวเปลือก นี่เป็นถั่วเขียว นี่เป็นถั่วเหลือง นี่เป็นเมล็ดงา นี่เป็นข้าวสาร’ แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน พิจารณาเห็นกายนี้ ตั้งแต่ฝ่าเท้าขึ้นไปเบื้องบน ตั้งแต่ปลายผมลงมาเบื้องล่าง มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดชนิดต่างๆ

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่ พิจารณาเห็นกายในกายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมให้เกิดภายในกายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิด ทั้งธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่ หรือว่า ภิกษุนั้น มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ‘กายมีอยู่’ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยค้นหา และทิวณฺณอยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก^{๕๒}

จากพระพุทธานุสาสน์ข้างต้น เมื่อทำการส่ายยถึงอาการ ๓๒ ได้แก่ การพิจารณาเห็นกายภายในกายของตน กายภายนอกของผู้อื่น ทั้งภายในกายทั้งของตน และของผู้อื่น พิจารณาเห็นธรรมชาติที่เป็นเหตุให้เกิดภายในกายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมชาติที่เป็นสาเหตุดับภายในกายอยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรมชาติที่เป็นทั้งเหตุเกิด และเหตุดับ ภายในกาย ด้วยการกำหนดรู้พิจารณาอย่างนี้ซ้ำแล้วซ้ำเล่า จดจ่อต่อเนื่อง ย่อมทำให้เห็นธรรมชาติของร่างกายว่าเป็นสิ่งปฏิฐูล ไม่สะอาด ไม่น่ารักใคร่ ไม่น่ายึดถือ ให้เห็นความเป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จิตก็จะเกิดการปล่อยวาง เกิดความปราโมทย์ เกิดปีติ เมื่อปีติเกิด จิตเป็นสมาธิ บริสุทธิปราศจากนิวรณ์ ก็ยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนา มีกายเป็นเพียงรูปเพื่อให้เจริญสติเท่านั้น ปราศจากค้นหา และทิวณฺณ ไม่ยึดถือมั่นอะไรๆ ในโลก จนบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้ สอดคล้องกับพุทธานุสาสน์ที่ทรงตรัสเอาไว้ว่าในวิมุตตายนสูตรข้อที่ ๓ ว่า

^{๕๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๗/๓๐๖-๓๐๗.

ศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูปไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตาม ที่ตนได้เรียนมา แก่ผู้อื่นโดยพิสดาร แต่ภิกษุสาธยายธรรมตามที่ตนได้บรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ สดับมาตามที่ได้เรียนมาโดยพิสดาร เธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ตามที่ภิกษุสาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ได้เรียนมาโดยพิสดาร เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปิติ เมื่อใจมีปิติกายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๓^{๕๓}

สรุปความได้ว่า การสาธยายธรรม หรือการสวดมนต์ เช่น การสาธยายอาการ ๓๒ โดยความเป็นสิ่งปฏิกุศล ด้วยใจที่ดี ด้วยใจที่ดี และด้วยสติปัญญาที่ดี ตามลำดับ เป็นเหตุให้เกิดปราโมทย์ เกิดปิติ ความอิ่มใจ เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดสมาธิที่เรียกว่า สมาธิโต เมื่อสมาธิก่อตัวหนักแน่นเป็นอธิจิตตสิกขา หลังจากนั้นจิตใจจะสงบระงับจากนิวรณ์ธรรมทั้งห้า เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิดีแล้ว ก็สามารถบรรลุมรรคผลพระนิพพาน อย่างนี้เรียกว่า การบรรลุธรรมด้วยการสาธยายธรรม

๓.๔ การบรรลุธรรมด้วยการพิจารณาธรรม

๓.๔.๑ ความหมายของการพิจารณาธรรม

คำที่ท่านหมายถึงการพิจารณาธรรมในวิมุตตายนสูตร ท่านใช้คำว่า **มนสาอนุเปกขติ**^{๕๔} แปลว่า ตรึกตามตรองตามเพ่งตามด้วยใจ การตรึกตามตรองตามเพ่งตามด้วยใจนี้ เป็นคุณสมบัติของผู้เป็นพหูสูต เรียกว่า **มนสาอนุเปกขิตา**^{๕๕} พระอรรถกถาจารย์ท่านได้แสดงอรรถาธิบายคำว่า **มนสาอนุเปกขิตา** เอาไว้ว่า ใช้จิตตามเพ่ง พระพุทธพจน์ที่ภิกษุใดใช้วาจาสาธยาย เมื่อเธอใช้จิตคิดตาม ก็ย่อมปรากฏในที่นั้นๆ คือปรากฏจตุรูปของผู้ที่จุดไฟดวงใหญ่ไว้^{๕๖} ดังนั้น การพิจารณาธรรม จึงหมายถึง การตรึกตรองคิดถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอนไว้ ในอรรถกถาอปทาน กล่าวถึงพระพุทธพจน์ว่า

“พระพุทธพจน์ทั้งสิ้น มีรสคือวิมุตติอย่างเดียว” ถึงการสงเคราะห์ในธรรมที่มีการสงเคราะห์ ๒ อย่าง คือ ๑) พระธรรม ๒) พระวินัย ในบรรดาปฐมพุทธพจน์ มัชฌิมพุทธพจน์ และปัจฉิมพุทธพจน์ ย่อมถึงการสงเคราะห์ในมัชฌิมพุทธพจน์ บรรดาพระวินัยปิฎก พระอภิธรรมปิฎก และพระสุตตันตปิฎก ย่อมถึงการสงเคราะห์ในพระสุตตันตปิฎก บรรดานิกายทั้ง ๕ คือ (๑) ทีฆนิกาย (๒) มัชฌมิกนิกาย (๓) สังยุตตนิกาย (๔) อังคุตตรนิกาย (๕) ขุททกนิกาย ย่อมถึงการสงเคราะห์ในขุททกนิกาย

^{๕๓} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๓-๓๔.

^{๕๔} อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๒๖/๑๙, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๔.

^{๕๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๗๑.

^{๕๖} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๓๓/๒๑๓.

“ธรรมเหล่าใดที่เป็นไปแก่เรา ธรรมเหล่านั้นมี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น คือ ข้าพเจ้าเรียนจากพระพุทธเจ้า ๘๒,๐๐๐ พระธรรมชั้น ข้าพเจ้าเรียนจากภิกษุ ๒,๐๐๐ พระธรรมชั้น”
เป็นอันสงเคราะห์ด้วยธรรมชั้น ๒-๓ ธรรมชั้น

๓.๔.๒ ความสำคัญของการพิจารณาธรรม

การพิจารณาธรรมในทางพระพุทธศาสนา เป็นกระบวนการของปัญญาที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ คือ การพิจารณาโดยแยบคายเพื่อเข้าถึงความจริง โดยสืบค้นหาเหตุผลไปตามลำดับจนถึงต้นเหตุ แยกแยะองค์ประกอบจนมองเห็นตัวสภาวะ และความสำคัญแห่งเหตุปัจจัย หรือตรึกตรองให้รู้จักสิ่งที่ดีสิ่งที่ชั่ว ยังกุศลธรรมให้เกิดขึ้นโดยอุบายที่ชอบ ซึ่งจะมีให้เกิดอวิชา และค้นหา และโยนิโสมนสิการนี้ยังเป็นอาหารให้แก่โพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการอีกด้วย ดังคำอธิบายต่อไปนี้

๑) สติ มีอาหาร คือ โยนิโสมนสิการ ในธรรมคือเรื่องที่เป็นที่ตั้งของสติ โยนิโสมนสิการในสติปัฏฐาน ๔ นั้นเป็นการใช้สติพิจารณา เพื่อกำหนดรู้กาย เวทนา จิต ธรรม อันเป็นปัจจัยให้สติสัมโพชฌงค์ และอริยมรรคสมบุรณ์^{๕๗}

๒) ฌัมมวิจยะ มีอาหาร คือ โยนิโสมนสิการ ในธรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศล มีโทษหรือไม่มีโทษ ฯลฯ

๓) วิริยะ มีอาหาร คือ โยนิโสมนสิการ ในความริเริ่ม ความก้าวหน้า ความเพียรพยายาม

๔) ปิติ มีอาหาร คือ โยนิโสมนสิการ ในธรรมคือเรื่องที่เป็นที่ตั้งของปิติ

๕) ปัสสัทธิ มีอาหาร คือ โยนิโสมนสิการ ในกายปัสสัทธิ(สงบในนามกาย คือ เวทนาชั้นสัญญาชั้น สัมผัสชั้น และจิตตปัสสัทธิ คือ วิญญูณชั้น^{๕๘}

๖) สมานิ มีอาหาร คือ โยนิโสมนสิการ ในสมานินิमित ในสิ่งที่ไม่ทำให้ใจพราสับสน

๗) อุเบกขา มีอาหาร คือ โยนิโสมนสิการ ในธรรมคือเรื่องซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา^{๕๙}

การพิจารณาธรรมย่อมเหนี่ยวนำให้เกิดปัญญา ซึ่งการจะทำให้เกิดผลคือการหลุดพ้นจากกองกิเลสได้ อันเป็นเป้าหมายของการพิจารณาธรรม ดังนั้น การพิจารณาธรรมจึงมีความสำคัญมาก เพราะหากขาดการพิจารณาธรรมแล้ว การบรรลุธรรมย่อมเป็นไปไม่ได้เลย

^{๕๗} พระมหาวรรณวาทน์ ชุตติปัญโญ (ร่มโพธิ์งาม), “การศึกษาโยนิโสมนสิการเพื่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า บทคัดย่อ.

^{๕๘} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๔๐-๔๑/๓๔-๓๕.

^{๕๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๒/๑๖๓.

๓.๔.๓ ตัวอย่างของผู้บรรลุธรรมด้วยการพิจารณาธรรม

จากการศึกษาประวัติพระเถระในสมัยพุทธกาล พบว่า มีผู้บรรลุธรรมจากการพิจารณาธรรมอยู่ ๒ ท่าน ซึ่งผู้วิจัยจะได้ยกประวัติของท่านเหล่านั้นขึ้นมาแสดงโดยย่อ ดังนี้

๑) พระนาคสมาลเถระ

ประวัติของท่านพระนาคสมาลเถระ พบตั้งแต่สมัยของพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ ท่านเกิดในตระกูลแห่งหนึ่ง เมื่อเจริญวัยแล้ว จนถึงฤดูร้อนในปีหนึ่ง ท่านได้เห็นพระศาสดาเสด็จพระดำเนินไปบนภาคพื้นที่ยืนระอุด้วยแสงแดดจากดวงอาทิตย์ ท่านมีจิตศรัทธาเลื่อมใสจึงได้ถวายร่มแด่พระศาสดา หลังจากชาตินั้น ท่านได้เกิดเป็นเทวดา และมนุษย์อีกหลายชาติ

เมื่อมาถึงสมัยพระพุทธเจ้าโคตรมะ ท่านได้เกิดเป็นพระญาติของพระพุทธเจ้าในสายตระกูล มีความศรัทธาในพระพุทธองค์จึงได้ออกบวช ได้เป็นผู้อุปฐากพระผู้มีพระภาคอยู่ชั่วระยะหนึ่งก่อนที่จะมีการแต่งตั้งพระอานนท์เป็นพุทธอุปัฏฐาก

วันหนึ่ง ท่านได้เข้าไปบิณฑบาตยังพระนคร ได้เห็นหญิงนักฟ้อนคนหนึ่งนุ่งห่มผ้าสวยงาม ตกแต่งด้วยเครื่องอาภรณ์ต่างๆ พร้อมประดับด้วยดอกไม้ และของหอม ฟ้อนรำเต้นประกอบดนตรีที่บรรเลงอยู่กลางถนนหลวงแห่งพระนคร ท่านพิจารณาเห็นหญิงนักฟ้อนนั้น เป็นเหมือนบ่วงแห่งมัจจุราชที่วางดักไว้ เป็นเหมือนเพียงกองกระดูกที่ไม่สวยงาม แล้วน้อมมาพิจารณาร่างกายของตนว่าเป็นกองกระดูกเช่นกัน จนกระทั่งได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยวิชา ๓^{๖๐}

๒) พระจุฬปันถกเถระ

พระจุฬปันถกเถระ เกิดที่แคว้นมคธ ในวรรณะจันทาล บิดาเป็นคนวรรณะศูทร ส่วนมารดาเป็นคนวรรณะแพศย์ ซึ่งเป็นธิดาของเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ เป็นน้องชายของพระมหาปันถกเถระ เติบโตในครอบครัวของเศรษฐีผู้เป็นตา และยาย

เมื่อพระมหาปันถกเถระผู้เป็นพี่ชาย ได้บวชจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็ปรารภนาให้น้องชายได้บรรลุธรรมด้วย เมื่อบวชแล้ว ปรากฏว่าท่านมีปัญญาที่มาก พระพี่ชายสอนให้เรียนเพียงคาถาเดียว ท่องอยู่ ๔ เดือนก็จำไม่ได้ พระมหาปันถกเถระจึงไล่พระน้องชายออกจากสำนัก พระจุฬปันถกเกิดความน้อยใจคิดจะสึก จึงเดินออกไปจากสำนักในตอนเช้า และได้พบพระพุทธองค์ที่ชุ่มประตู่ พระพุทธองค์ทรงทราบความแล้วทรงลูบศีรษะปลอบโยน ทรงนำไปนั่งที่หน้าพระคันธกุฎี ทรงประทานผ้าขาวบริสุทธิ์ให้ลูบคลำพร้อมทั้งตรัสให้บริกรรมว่า รัชหรณ รัชหรณ

^{๖๐} ชุ.เถร. (ไทย) ๒/๒๖๗-๒๗๐/๓๘๓.

เมื่อท่านลုပ်คลำบริกรรมไปไม่นาน ผ้านั้นก็เศร้าหมองเหมือนผ้าเช็ดมือ ท่านจึงคิดพิจารณาว่า ผ้านี้ เป็นของชาวบริสุทธฺ์เหลือเกิน แต่เพราะถูกต้องร่างกายนี้เองจึงละทิ้งสภาวะเดิม กลายเป็นผ้าเศร้าหมองไป เห็นความไม่เที่ยงของสังขารทั้งหลาย ท่านพิจารณาอยู่อย่างนั้น จนกระทั่งจิตสงบจากนิวรณ์ธรรม บรรลุฌาน เมื่อออกจากฌานแล้ว ก็อาศัยฌานนั้นเป็นบาทฐานเจริญวิปัสสนาต่อไป โดยเจริญสมณะสลักับวิปัสสนาอยู่อย่างนั้น จนเกิดความรู้แจ้ง ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ที่หน้าพระคันธกุฎีนั่นเอง^{๖๑}

๓.๔.๔ กระบวนการเพื่อการหลุดพ้นด้วยการพิจารณาธรรม

กระบวนการพิจารณาธรรมของท่านพระนาคสมาลเถระ ในขณะที่ท่านกำลังเดินบิณฑบาตในพระนคร ได้เห็นหญิงนักฟ้อน ท่านได้พิจารณาเห็นว่า หญิงนักฟ้อน เหมือนบ่วงมัจจุราชที่วางดักไว้ พระอรธรรคถาจารย์ท่านอธิบายเอาไว้ว่า อารมณ์มีรูปเป็นต้น อันเป็นบ่วงแห่งมัจจุ คือแห่งมัจจุราช ที่วางดักไว้ คือเทียวยสัจจอยู่ในโลก ย่อมนำมาซึ่งความพินาศโดยส่วนเดียว แก่ปุณฺณคนตาบอดผู้ขาดการพิจารณา ดังนั้น ท่านจึงพิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการต่อไปว่า ร่างกายนี้ เป็นเพียงกระดูก ที่ร้อยไว้ด้วยเอ็น มีเนื้อฉาบทาไว้ มีผิวหนังอันไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น น่ารังเกียจ เป็นปฏิกูลปิดบังเอาไว้ เมื่อท่านมนสิการอย่างนี้ในความเป็นสภาพของร่างกายในความเป็นไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เห็นถึงความเกิดขึ้น ความเสื่อม และความผุพังไป พร้อมด้วยกิจหน้าที่แห่งกายนั้น และจิตเจตสิกอันอาศัยกายนั้น เมื่อจิตเจตสิกปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัว เหมือนยักษ์ และอสูรร้าย เมื่อนั้นนิพพิทาญาณเกิดขึ้น จิตในการจับรูปธรรม และนามธรรมเหล่านั้น แม้เพียงครู่เดียวก็ไม่ปรากฏ คือ จิตเกิดความวางเฉยในรูปนามด้วยอำนาจของมูญจิตุกัมมตาญาณ เมื่อวิปัสสนาญาณดำเนินไปตามลำดับแห่งมรรคจิต และผลจิต ก็เลสทั้งหลายย่อมหลุดพ้น สำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๖๒}

กระบวนการพิจารณาธรรมของพระจูฬปันถก หลังจากที่ท่านนั่งแลดูพระอาทิตย์ พลาญลูปผ้าท่อนั้น บริกรรมว่า “รโหฺรณฺ รโหฺรณฺ” เมื่อท่านลုပ်ท่อนผ้านั้นอยู่, ท่อนผ้าได้เศร้าหมองแล้ว พระจูฬปันถกจึงคิดว่า “ท่อนผ้านี้สะอาดแต่ๆ แต่อาศัยอฏฏภาพนี้จึงละปกติเดิมเสีย กลายเป็นของเศร้าหมองอย่างนี้ไปได้ สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ ด้วยเหตุนี้ จิตของพระจูฬปันถกจึงตั้งขึ้นสู่วิปัสสนาโดยพิจารณาความไม่เที่ยงของสังขาร พระพุทธเจ้าได้ตรัสเปรียบผืนผ้าที่ติดผ้านั้นเหมือนราคะ โทสะ โมหะ ที่ติดอยู่ภายในจิต ให้ทำการกำจัดทิ้ง พระจูฬปันถกได้อาศัยการพิจารณาจิตในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานว่า จิตมีราคะ ก็รู้ชัดว่า ‘จิตมีราคะ’ จิตปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่า ‘จิต

^{๖๑} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๗/๒๓๓-๒๓๔, แก้ว ขิตตะขบ ป.ธ.๙, พุทธมามกชนต้นแบบ ประวัติของพระอสีติมหาสาวก ๘๐ องค์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๓), หน้า ๖๖-๖๗.

^{๖๒} พุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๒๖๗-๒๗๐/๑-๕.

ปราศจากราคะ’ จิตมีโทษะ ก็รู้ชัดว่า ‘จิตมีโทษะ’ จิตปราศจากโทษะ ก็รู้ชัดว่า ‘จิตปราศจากโทษะ’ จิตมีโมหะ ก็รู้ชัดว่า ‘จิตมีโมหะ’ จิตปราศจากโมหะ ก็รู้ชัดว่า ‘จิตปราศจากโมหะ’^{๖๓} พระจุฬินภิกได้พิจารณาจิตนั้น และได้บรรลุพระอรหัตในเวลาต่อมา

สาระสำคัญของการบรรลุธรรมด้วยการพิจารณาธรรมนั้น ต้องคล้อยตามกระบวนการแห่งวิสุทธิ ๗ และโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ^{๖๔} มีสติปัญญานเป็นต้น ธรรมหมวดหนึ่ง ได้แก่ โพชฌงค์องค์แห่งการตรัสรู้ องค์ธรรมที่เกิดขึ้นจากการเลือกเฟ้นธรรมนี้ ได้แก่ อัมมวิจยสัมโพชฌงค์^{๖๕} การเลือกเฟ้น พิจารณาตรวจตราธรรมนี้เองเป็นการพัฒนาอัมมวิจยสัมโพชฌงค์ให้บริบูรณ์^{๖๖} ธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสนั้นย่อมกล่าวถึงทั้ง ปรียติธรรม และโลกุตตรธรรม^{๖๗} การพิจารณาใคร่ครวญในธรรมนั้น คือการใคร่ครวญด้วยปัญญา ถึงความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา^{๖๘} ของสังขารธรรมทั้งหลาย^{๖๙} สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ทรงตรัสเอาไว้ว่าในวิมุตตยตนสูตรข้อที่ ๔ ว่า

ศาสตา หรือเพื่อนพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร แต่ภิกษุตรีกตามตรองตามเพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา เธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่ภิกษุตรีกตามตรองตามเพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา เมื่อเธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่นนี้เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๔^{๗๐}

สรุปความได้ว่า การบรรลุธรรมด้วยการพิจารณาธรรม มีกรรมฐาน ๓๘ กองในสมถภาวนามีอัมมานุสสติ เป็นต้น เป็นพื้นฐาน ย่อมเป็นผลานิสงส์ ทำให้บรรลุบริบูรณ์ประกอบพร้อมด้วยศรัทธา

^{๖๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔.

^{๖๔} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๒๖-๑๑๒๗.

^{๖๕} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๒/๒๔๓.

^{๖๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๔.

^{๖๗} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๓๗๐.

^{๖๘} พระคณิน โสทโร (เมืองเกิด), “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า บทคัดย่อ.

^{๖๙} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๔๖๗/๕๐๔.

^{๗๐} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๔-๓๕.

ปิติ และปราโมทย์ ดังนั้น การพิจารณาธรรมจึงหมายถึงการตรึงตรองธรรมที่ตนได้เรียนได้ศึกษามา แต่ต้องเป็นการพิจารณาที่ทำให้ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เจริญสมบูรณ์ และถึงความบรรลุธรรมได้

๓.๕ การบรรลุธรรมด้วยการเจริญสมาธินิมิต

๓.๕.๑ ความหมายของสมาธินิมิต

คำว่า สมาธินิมิต มาจากภาษาบาลีว่า **สมาธินิมิตต์** พระอรรถกถาจารย์ท่านแสดงความหมายเอาไว้ว่า สมาธิอย่างใดอย่างหนึ่ง ในอารมณ์ ๓๘ ประการนั่นเอง ชื่อว่า **สมาธินิมิต** ในคำเป็นต้นว่า เรียนสมาธิ มีอธิบายดังนี้ สมาธินิมิตเป็นอันภิกขุเมื่อเรียนก็มีพื้นฐานในสำนักของอาจารย์เรียนแล้วด้วยดี^{๗๑} สมาธินิมิต ได้แก่ สมถะบ้าง อารมณ์ของสมถะบ้าง^{๗๒}

๓.๕.๒ ความสำคัญของการเจริญสมาธินิมิต

สมาธินิมิต หรือ อารมณ์แห่งสมถภาวนา ทั้ง ๓๘ ประการนั้น เป็นธรรมที่เป็นคู่ปรับของนิรวรณซึ่งเป็นธรรมขวางกั้นไม่ให้บุคคลหลุดพ้นจากกิเลสได้ เมื่อนิรวรณปรากฏ ย่อมเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้ผู้ปฏิบัติบรรลุธรรมไม่ได้หรือทำให้เลิกล้มความตั้งใจปฏิบัติไป นิรวรณมี ๕ อย่าง คือ

๑) กามฉันทนิรวรณ หมายถึง ความกำหนัดหมกมุ่นอันมีรากะเป็นต้น เมื่อกามฉันทะครอบงำจิตใจผู้ใดแล้ว จิตใจผู้นั้นก็มีดมัวหม่นหมองมีความเห็นผิดจากความเป็นจริง คือมีความต้องการอารมณ์ หรือวัตถุที่เป็นกามคุณหรือพึงพอใจความยินดีคลั่งไคล้ในกามอารมณ์ อันมาจากโลกเจตสิก เมื่อมีความโลภความต้องการติดใจในอารมณ์เป็นโลกะ^{๗๓} แม้แต่ปรารภนา ต้องการฉานวิปีสนามรรคผลนิพพาน ก็จัดเป็นกามฉันทนิรวรณเหมือนกัน ในขณะที่กามฉันทนิรวรณเกิดขึ้น

๒) พยาบาทนิรวรณ หมายถึง ความไม่พอใจ จากความไม่ได้สมดังปรารภนาในโลกียะสมบัติ ความขัดเคืองใจอันมีผลมาจากความโกรธ พยาบาทนิรวรณครอบงำจิตใจผู้ใดแล้ว จิตใจผู้นั้นก็เดือดดาลมองไม่เห็นเหตุผลที่ผิดถูก และทั้งบาปบุญคุณโทษเพราะจิตโกรธ ขุ่นเคือง ความรังเกียจ ความเกลียด ความต้องการ ที่จะเบียดเบียนผู้อื่น ความปรารภนาให้ผู้อื่นฉิบหาย ในขณะที่พยาบาทนิรวรณเกิดขึ้น

๓) ถีนมิทธนิรวรณ หมายถึง ความหดหู่ และเซื่องซึม เคลิบเคลิ้ม ความคร้าน หรือเงียบบ้าง มีการปล่อยสติเป็นต้น ถ้ามั่นเข้าครอบงำจิตใจผู้ใดแล้ว จิตใจผู้นั้นก็จะอ่อนเพลียซึมเซา ไม่รับรู้อารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะ ๖ เป็นต้น

^{๗๑} ที.ปา.อ. (ไทย) ๒/๓๒๒/๓๕๖.

^{๗๒} ส.ส.อ. (ไทย) ๓/๑๘๓/๒๗๓.

^{๗๓} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), **วิปีสนาภูมิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕๔.

๔) อุทัจจกุกกัจจนีวรรณ์ หมายถึง ความฟุ้งซ่าน และความรำคาญใจ มีความกระสับกระส่าย กระเจายฟุ้ง เมื่อครอบงำจิตใจผู้ใดแล้ว จิตใจผู้นั้นก็จะไม่มีความสงบ และมีแต่ความเศร้าโศกเสียใจ เป็นต้น ความฟุ้งซ่าน และความรำคาญใจมีความต่างกัน ความฟุ้งซ่านเป็นไปพร้อมด้วยโลภะก็ได้ เป็นไปพร้อมด้วยโทสะก็ได้ แต่ความรำคาญใจเป็นไปพร้อมกับโทสะเท่านั้น

๕) วิจิกิจฉานีวรรณ์ หมายถึง ความลังเลสงสัย ไม่นั่นนอน ก็จะมีอาการทำไว้ในใจโดยอุบายที่ไม่ถูกต้องเป็นต้นเหตุ เพราะเกิดความสงสัยลังเลใจในสิ่งที่ควรเชื่อ หรือเกิดความสงสัยเสียในการปฏิบัติว่าถูกต้องหรือไม่ มัวสงสัยอยู่ตกลงใจไม่ได้

ในสังการวสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับสังการวพราหมณ์ว่า กามฉันทะ เหมือนน้ำที่ระคนด้วยครั่ง พยาบาท เหมือนน้ำที่กำลังเดือด ถีนมิทธะ เหมือนน้ำที่มีจอกแทนปากคลุมอยู่ อุทัจจจะกุกกัจจะ เหมือนน้ำที่เป็นคลื่น วิจิกิจฉา เหมือนน้ำที่มีเปือกตม^{๗๔}

ดังนั้น สมาธินิमितจึงมีความสำคัญต่อการบรรลุธรรมเป็นอย่างยิ่ง เพราะเมื่อจิตสงบปราศจากนิวรรณ์ จิตย่อมมีความควรต่อการทำงาน ย่อมถึงความพ้นจากกิเลสทั้งปวงได้

๓.๕.๓. ประเภทของสมาธินิमित

เพื่อแสดงการหลุดพ้นจากกองกิเลสทั้งปวง อันมีทางสายเอกสายเดียวเพื่อบรรลุอายุธรรม ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ จึงต้องกล่าวการสงเคราะห์สมาธินิमितอันเกิดจากกรรมฐานทั้ง ๓๘ กองในสมถภาวนานั้น เข้าสู่สติปัฏฐานอันเป็นทางแห่งการบรรลุธรรม โดยยรรยงกล่าวถึงสมาธินิमितที่ปรากฏในวิมุตตยัตตนสูตร คืออารมณ์ของสมถภาวนา ๓๘ ประการ ดังนี้

๑) กสิณ ๘ ได้แก่ ปฐวีกสิณ, อาโปกสิณ, เตโชกสิณ, วาโยกสิณ, นิลกสิณ, ปิตกสิณ, โลหิตกสิณ และโอทาตกสิณ

ในกสิณทั้ง ๘ กองนั้น สามารถพิจารณาโดยลักษณะเป็นรูปปรมาณู สงเคราะห์ด้วยความเป็นรูปขันธ์ จึงสามารถพิจารณาโดยความเป็นขันธ์ในชั้นอุปพะ หมวดธัมมานุปัสสนาได้

๒) อนุสสติ ๑๐ ในอนุสสติ ๑๐ ประการนั้น กายคตาสติ อานาปานสติ เป็นอารมณ์ทั้งสมถภาวนา และวิปัสสนา โดยกายคตาสติกล่าวครอบคลุมถึงกายานุปัสสนาสติปัฏฐานทั้ง ๑๔ อุปพะ^{๗๕} และอานาปานสติ ก็เป็นทั้งอารมณ์ของสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนาเช่นกัน^{๗๖}

๓) อสุภะ ๑๐ ประการ กรรมฐานกองนี้ สามารถสงเคราะห์โดยลักษณะกับนวสวีกัปพะ (หมวดป่าช้า ๙) ในกายานุปัสสนาสติปัฏฐานซึ่งใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

^{๗๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๖/๑๘๐-๑๘๓.

^{๗๕} ม.อ.อ. (ไทย) ๑๕๓-๑๕๔/๑๔๒.

^{๗๖} ม.อ.อ. (ไทย) ๑๔๕/๑๓๕.

๔) อปัมณญา ๔ การเจริญอัปัมณญา ๔ ควรควบคู่ไปกับการเจริญโพชฌงค์จะช่วยให้อปัมณญา ๔ เป็นไปเพื่อประโยชน์อันยิ่งใหญ่ เพื่อบุกเราใจให้กระตือรือร้นให้กระตือรือร้นในการทำกุศลธรรมอย่างมาก^{๗๗}

๕) จตุธาตวัตถฐาน ๑ กรรมฐานกองนี้สามารถพิจารณาความเป็นธาตุเช่นเดียวกับธาตุมนสิการในกายานุปัสสนาสติปัฏฐานได้

๖) อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ กรรมฐานกองนี้สามารถพิจารณาโดยความเป็นปฏิกูลในปฏิกูลปัพพะในกายานุปัสสนาสติปัฏฐานได้

๗) อรูปกรรมฐาน ๔ ภิกษุผู้บรรลุจตุตถฌานอย่างนี้ ประสงค์จะเจริญกัมมัฏฐานด้วยการกำหนด และการเปลี่ยนแปลง บรรณานาบรรลุความบริสุทธิ์ ทำมานั้นให้ถึงความชำนาญ คือ คล่องแคล่วด้วยอาการ ๕ อย่าง คือ การนึก การเข้า การอธิษฐาน การออก และการพิจารณา จึงกำหนดรูป และอรุปว่า “รูปมีรูปเป็นประธาน หรืออรุปมีรูปเป็นประธาน” แล้วเริ่มตั้งวิปัสสนา โดยออกจากฌาน กำหนดองค์ฌาน เห็นหทัยวัตถุอันเป็นที่อาศัยแห่งองค์ฌานเหล่านั้น กำหนดรูป และอรุปว่า “องค์ฌานเป็นอรุป วัตถุเป็นต้นเป็นรูป”^{๗๘}

กองกรรมฐานที่เหลือที่ไม่ได้สังเคราะห์เข้ากับสติปัฏฐานโดยตรง ผู้ปฏิบัติพึงพิจารณาปิติที่ปรากฏจากการเจริญสมาธิ แล้วอาศัยปีตินั้นพิจารณาต่อในหมวดโพชฌงค์ปัพพะในอัมมานุปัสสนา เว้นอรุปกรรมฐาน และอัปัมณญาข้ออุเบกขาซึ่งองค์ฌานมีเพียงอุเบกขา และเอกกัคคตาเท่านั้น จึงอาศัยการพิจารณาฌานจิตที่เกิดขึ้น และพิจารณาฌานจิตในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๓.๕.๔ สมานินิมิตอันเป็นคู่ปรับของนิวรรณ์

จุดมุ่งหมายของการปฏิบัติในสมานินิมิต มีจุดประสงค์เพื่อระงับนิวรรณ์ทั้ง ๕ ข้อ ดังนั้นจึงสังเคราะห์กองแห่งสมานินิมิตเพื่อระงับนิวรรณ์ โดยแยกเป็นข้อ ดังต่อไปนี้

๑) กามฉันทะ ให้ภาวนากายคตาสติ อสุภะ ๑๐ อาหาเรปฏิกูลสัญญา เพื่อทำลายความอยากในกามเสีย

๒) พยาบาท ให้ภาวนาอัปัมณญา หรือพรหมวิหาร ๔ วรรณกลิน ^{๗๙} เพื่อเพิ่มความเมตตา

^{๗๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม: ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙ (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๘๓๗.

^{๗๘} วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๑๖๕/๕๙๕-๕๙๖.

^{๗๙} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๑๘๐.

๓) ถิ่นมิทระ ให้ภาวนาอนุสสติ ๗ คือพุทธานุสสติ อัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ เทวตานุสสติ อุปमानุสสติ^{๘๐} และอาโลกสัญญา (แสงสว่างเป็นอารมณ์)^{๘๑} เพื่อเสริมสร้าง ศรัทธา และความเพียร

๔) อุทธีจะกุกกจะ ให้ภาวนาอกสิน ๖ คือ ปฐวีกสิน อาโปกสิน วาโยกสิน เตโชกสิน อากาสกสิน อาโลกกสิน^{๘๒}

๕) วิจิกิจา ให้ภาวนาจตุตธาตวัตถาน (พิจารณาธาตุ ๔) อานาปานสติ มรณานุสสติ เพื่อละความสงสัย^{๘๓}

การบรรลุธรรมด้วยอำนาจของสมาธินั้น จะเห็นได้ว่า คำว่า อปปมตตสส อาตปิโน ปหิตตตสส วิหโรโต “ผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่” หมายความว่า การเจริญสติปัฏฐาน

จากข้อความที่ปรากฏ พระพุทธองค์ตรัสถึงการเจริญสติปัฏฐานด้วยพระดำรัสข้างต้น โดยพิจารณาในหมวดของโพชฌงค์ ๗ โดยสามารถอธิบายได้ดังนี้

๑) สติสัมโพชฌงค์ ย่อมปรากฏแก่บุคคลผู้มีความไม่ประมาท

๒) อัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เกิดขึ้นจากการตรัสตรอง เมื่อสติระลึก รู้ ก็ใช้ปัญญาเลือกเฟ้น พิจารณาธรรมต่างๆ ในภายใน หรือในภายนอก ยังปัญญาให้ใคร่ครวญไปในธรรมนั้นว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา^{๘๔}

๓) วิริยสัมโพชฌงค์ ย่อมปรากฏแก่บุคคลผู้มีความเพียร อันจะพัฒนาเป็นสมาธิวิริยสมาธิ ในอริยมรรคมีองค์ ๘^{๘๕} ซึ่งมีความสัมพันธ์กับสัมมปปธาน ๔^{๘๖} อีกด้วย

๔) ปิตติสัมโพชฌงค์ ย่อมปรากฏจากการเจริญสมาธินิมิตที่ตนศึกษามาดี กระทำไว้ในใจ เป็นอย่างดี จริงอยู่ ภิกษุนี้เมื่อฟังธรรมนั้นย่อมรู้จักฉันทวิปัสสนา มรรค และผลในที่มานเป็นต้น มาแล้วๆ เมื่อภิกษุนั้นรู้อย่างนี้ ปิตติก็เกิด ในระหว่างปิตินั้น ภิกษุนั้นก็ไม่ทอดทิ้ง บำเพ็ญอุปการ

^{๘๐} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๓/๖๖.

^{๘๑} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๘๒/๒๑๒

^{๘๒} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๓/๖๖-๖๗.

^{๘๓} พระพุทธโสมสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อภ จ. อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๑๙๑.

^{๘๔} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๔๖๗/๕๐๔.

^{๘๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๙๑/๗๕.

^{๘๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๒.

กรรมฐาน เจริญวิปัสสนาแล้วย่อมบรรลुพระอรหัต. ทรงหมายถึง พระอรหัตนั้น จึงตรัสว่า จิตต์สมาธิยติ ดังนี้^{๘๗}

๕) สมาธิสัมโพชฌงค์ ย่อมปรากฏด้วยสมาธินิมิตคือสมาธิในอารมณ์ ๓๘ อย่างใดอย่างหนึ่ง

๖) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ย่อมปรากฏด้วยคำว่า กายย่อมสงบ ซึ่งหมายถึง กายปัสสัทธิ คือนามกายสงบนี้

๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ย่อมปรากฏเพราะเพ่งจิตที่ตั้งมั่นอย่างนั้นด้วยดี^{๘๘}

สรุปความว่า การปฏิบัติสมาธินิมิตเพื่อการบรรลุธรรม คือ การอาศัยอารมณ์ของสมถภาวนาทั้ง ๓๘ กอง ในการกำหนดเพื่อระงับนิวรณ์ ทำให้จิตสงบ และยกขึ้นสู่วิปัสสนาโดยอาศัยหลักโพชฌงค์ ๗ ในธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน อันเป็นทางสายเอกสู่การบรรลุธรรม

๓.๕.๕ ตัวอย่างของผู้บรรลุธรรมด้วยการเจริญสมาธินิมิต

จากการศึกษาประวัติพระเถระในสมัยพุทธกาล พบว่า มีผู้บรรลุธรรมจากการพิจารณาธรรมเป็นจำนวนมาก ซึ่งผู้วิจัยจะได้ยกประวัติของท่านเหล่านั้นขึ้นมาแสดงโดยย่อ เป็นบางส่วน ดังนี้

๑) ภิกษุ ๕๐๐ รูป

ความว่า ภิกษุ ๕๐๐ รูป ในกรุงสาวัตถี เรียนกัมมัฏฐานในสำนักของพระศาสดาแล้ว มีความปรารถนาที่จะประพาศสมณธรรม ได้เดินทางไปประมาณ ๑๐๐ โยชน์ จนถึงบ้านตำบลใหญ่ตำบลหนึ่ง

เมื่อชาวบ้านเห็นพระภิกษุเหล่านั้น จึงได้นิมนต์ให้นั่งบนอาสนะ ถวายภัตตาหารทั้งหลาย มีข้าวยาคุดอย่างดี เป็นต้น แล้วจึงเรียนถามเหตุที่มาที่ไปของภิกษุเหล่านั้น จึงได้ทราบว่ ภิกษุเหล่านั้น กำลังแสวงหาสถานที่ที่เหมาะสมต่อการปฏิบัติสมณธรรม พวกชาวบ้านจึงนิมนต์ภิกษุทั้งหลาย ให้อยู่จำพรรษาตลอด ๓ เดือนในหมู่บ้านนั้น และจัดตั้งอยู่ในสภะ รักษาศีล ๕ ไปพร้อมกับพวกภิกษุเหล่านั้นด้วย จากนั้น จึงนิมนต์ภิกษุเหล่าให้พักจำพรรษาในป่าใกล้ๆ หมู่บ้านนั้น

พวกรุกขเทวดาทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในป่านั้น พากันคิดว่า เมื่อเหล่าภิกษุผู้มีศีลมาพักอยู่ในป่าแห่งนี้ การที่พวกเราพร้อมด้วยบุตร และภาดา อาศัยอยู่บนต้นไม้สูงกว่าพระคุณเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่สมควร จึงพากันลงจากต้นไม้แล้วนั่งบนพื้นดิน ด้วยความคิดว่า พระคุณเจ้าทั้งหลายคงพักอยู่ชั่วคราวเพียงคืนเดียว พรุ่งนี้ก็จะไปแล้ว

วันต่อมาเหล่าภิกษุก็เข้าไปรับบิณฑบาตในหมู่บ้านเหมือนเช่นเคย เหล่าเทวดาก็พากันคิดเหมือนเช่นเคยว่ เดียวพรุ่งนี้เหล่าภิกษุก็ไปแล้ว วนเวียนอยู่เช่นนี้จนเวลาผ่านไปถึงครึ่งเดือน ก็ยังเป็น

^{๘๗} อง.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๒๖/๑๒.

^{๘๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๕

เช่นเดิม จนเหล่าเทวดาทราบว่า เหล่าภิกษุจะพักอยู่ในป่านี้ตลอด ๓ เดือน ซึ่งสร้างความลำบากให้เหล่าเทวดาที่ต้องนั่งบนพื้นดิน เหล่าเทวดาจึงออกอุบายไล่เหล่าภิกษุหนีไปพักที่อื่น โดยปรากฏกายเป็นผีหัวขาดบ้าง ทำเสียงอมมนุษย์บ้าง ทั้งในตอนกลางวัน และกลางคืน จนถึงขั้นเกิดโรคไทรคจามระบาดในหมู่ภิกษุเหล่านั้น

เมื่อเจอเหตุการณ์ดังนั้น พวกเหล่าภิกษุจึงพากันไปหาพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ให้วิธีแก้คือ ให้เหล่าภิกษุสวดเมตตสูตร มีเนื้อความว่า

“ผู้รู้บทแห่งพระนิพพาน พึงทำสิกขา ๓ หมวดใด
ผู้ฉลาดในประโยชน์ ควรกระทำสิกขา ๓ หมวดนั้น
ผู้ฉลาดในประโยชน์ พึงเป็นผู้องอาจ เป็นผู้ตรง
เป็นผู้ซื่อตรง เป็นผู้ว่าง่าย เป็นผู้อ่อนโยน เป็นผู้ไม่ทะนงตัว”

เหล่าภิกษุสวดสาธยายตั้งแต่ภายนอกวิหารไปจนถึงในวิหาร และต่อไปยังป่านั้น เหล่าเทวดาเมื่อได้เมตตาจิตก็กลับใจ ทำการต้อนรับภิกษุเหล่านั้น ช่วยรับบาตร และจีวร ช่วยนวดมือนวดเท้า ช่วยอารักขาให้อย่างเรียบร้อยแก่เหล่าภิกษุ ป่านั้นจึงมีความสงบ จิตของเหล่าภิกษุผู้ประพฤติธรรมทั้งตอนกลางวัน และกลางคืน ยังจิตให้หยั่งลงในวิปัสสนา

พระพุทธองค์ประทับนั่งในพระคันธกุฎี ทรงทราบว่าเหล่าภิกษุเริ่มเจริญวิปัสสนาแล้ว จึงทรงฉายพระโอภาสออกไปเสมือนประหนึ่งทรงประทับนั่งอยู่ต่อหน้าของภิกษุเหล่านั้น ทรงฉายพระฉัพพัณณรังสี มีพระรูปปรากฏอยู่ แล้วทรงตรัสพระคาถาว่า

“ภิกษุรู้ว่กายนี้เปรียบเหมือนหม้อดิน
ควรป้องกันจิตนี้เหมือนป้องกันพระนคร
แล้วใช้อาวุธคือปัญญา รบกับมาร
และควรรักษาชัยชนะไว้ แต่ไม่ควรยินดียึดติด”

เมื่อพระธรรมเทศนาจบลง ภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูป บรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย^{๘๙}

๓.๕.๖ กระบวนการเพื่อการหลุดพ้นด้วยการเจริญสมาธินิมิต

กระบวนการเจริญสมาธินิมิตของภิกษุ ๕๐๐ รูป ที่เจริญเมตตาสมถภาวนาเป็นฐาน แล้วอาศัยเมตตาเป็นพื้นฐานในการเจริญวิปัสสนา พระพุทธองค์ท่านได้ตรัสแสดงวิธีการแผ่เมตตาเอาไว้ในคัมภีร์ขุททกนิกาย สุตตนิบาต มีข้อความว่า

^{๘๙} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๔๐/๒๙๘-๓๐๐.

“ขอสัตว์ทั้งปวงจงมีความสุข มีความเกษม มีตนเป็นสุขเถิด คือเหล่าสัตว์ที่ยังเป็นผู้หวาดสะดุ้งหรือเป็นผู้มั่นคง ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด

เหล่าสัตว์ที่มีขนาดกายยาว ขนาดกายใหญ่ ขนาดกายปานกลาง ขนาดกายเตี้ย ขนาดกายผอม หรือขนาดกายอ้วน ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด

เหล่าสัตว์ที่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่ไม่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่อยู่ใกล้และอยู่ไกลก็ดี ภูตหรือสัททเวสีกี้ดี ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด ไม่ควรข่มเหง ไม่ควรดูหมิ่นกันและกันในทุกโอกาส ไม่ควรปรารภนาทุกข์แก่กันและกัน เพราะความโกรธและเพราะความแค้น

ควรแผ่เมตตาจิตอย่างไม่มีประมาณไปยังสรรพสัตว์ ดุจมารดาเฝ้าถนอมบุตรคนเดียวด้วยชีวิตะนั้น

อนึ่ง ควรแผ่เมตตาจิตชนิดไม่มีประมาณ กว้างขวาง ไม่มีเวร ไม่มีศัตรูไปยังสัตว์โลกทั่วทั้งหมด ทั้งชั้นบน ชั้นล่าง และชั้นกลาง

ผู้แผ่เมตตาจะยืน เดิน นั่ง หรือนอน ควรตั้งสติไว้ตลอดเวลาที่ยังไม่่วง นักปราชญ์เรียกการอยู่ด้วยเมตตานี้ว่า พรหมวิหาร

อนึ่ง ผู้แผ่เมตตาที่ไม่ยึดถือทิฐิ มีศีล ถึงพร้อมด้วยทศสนะ กำจัดความยินดีในกามคุณได้แล้ว ก็จะไม่เกิดในภพอีกต่อไป”^{๙๐}

การที่ภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูป เจริญเมตตาสมณภวานาตลอดทั้งกลางวันกลางคืน ย่อมทำให้จิตของภิกษุเหล่านั้น มีความบริสุทธิ์ปราศจากนิวรณ์ธรรมเครื่องเศร้าหมอง ด้วยกระบวนการขององค์ฌานสมาบัติ คือ วิตก วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตา เมื่อออกจากฌานแล้ว จึงยกขึ้นสู่วิปัสสนา ด้วยการพิจารณาสังขารด้วยจิตบริสุทธิ์ว่า “ร่างกายนี้เป็นที่ประชุมแห่งอาการทั้งหลาย มีเส้นผมเป็นต้น เปรียบเสมือนหม้อ หรือภาชนะดิน” เพราะมีความหมายว่าไม่มีกำลังด้วยตนเอง ด้วยความเป็นกายไม่ยั่งยืน บัณฑิตทั้งหลายพึงห้าม หรือห้ามารคือกิเลสเหล่านั้นด้วยอาวุธ คือปัญญาอันสำเร็จด้วยวิปัสสนา และสำเร็จแล้วด้วยอริยมรรค

การเสพอาวาสเป็นที่สบาย ฤดูเป็นที่สบาย โภชนะเป็นที่สบาย บุคคลเป็นที่สบาย การพึงธรรมเป็นที่สบาย และการเข้าสมาบัติ ระหว่างออกจากสมาบัติแล้วพิจารณาสังขารด้วยจิตที่หมดจดชื่อว่า พึงรักษาธรรมที่ชนะแล้ว คือ วิปัสสนาอย่างอ่อนให้เกิดขึ้นในตนแล้ว แต่หากภิกษุพอใจสมาบัติ

^{๙๐} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๔๕-๑๕๒/๕๓๔.

(สมถภาวนา) เพียงอย่างเดียว ไม่หมั่นพิจารณาสังขารทั้งหลายด้วยจิตอันหมั่นจดจ่อ ย่อมไม่สามารถทำ ความแห่งตลอดในมรรค และผลได้^{๙๑}

อนึ่ง กระบวนการบรรลุธรรมของพระสารีบุตรเถระ ตามประวัติของท่านที่ได้บรรลุเป็น พระโสดาบันด้วยการฟังธรรม ดังที่ผู้วิจัยได้แสดงประวัติโดยย่อของท่านเอาไว้แล้ว^{๙๒} นอกจากนี้ ในกระบวนการบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ของพระสารีบุตรเถระ ท่านก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่ง ของผู้ที่ ได้บรรลุธรรมโดยอาศัยสมาธิชนิด คือได้บรรลุภูมิก่อน แล้วใช้ฌานเป็นพื้นฐานในการเจริญวิปัสสนา ดังที่ปรากฏใน อนุตฺตสูต^{๙๓} มีข้อความว่า พระสารีบุตรสั่งตจากกาม และอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร์ ปิติ และสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ ธรรมในปฐมฌาน คือ วิตก (ความตรึก) วิจาร์ (ความตรอง) ปิติ (ความอิ่มใจ) สุข (ความสุข) จิตเตกัคคตา (ความที่จิตมีอารมณ์เดียว) ผัสสะ (ความถูกต้อง) เวทนา (ความเสวยอารมณ์) สัญญา (ความหมายรู้) เจตนา (ความตั้งใจ) วิญญูณ (ความรู้แจ้ง) ฉันทะ (ความพอใจ) อธิโมกข์ (ความน้อมใจเชื่อ) วิริยะ (ความเพียร) สติ (ความระลึกได้) อุเบกขา (ความวางเฉย) มนสิการ (ความใส่ใจ) พระสารีบุตรท่านกำหนดตามลำดับแห่งบท รู้แจ้ง รู้ชัด อย่างนี้ว่า ธรรมเหล่านี้ที่ยังไม่มีก็มีขึ้น ที่มีแล้วย่อมดับไป จึงไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสอาศัย และพัวพันไม่ได้ หลุดพ้นแล้ว พราศได้แล้วในธรรมเหล่านั้น มีจิตที่ฝึกให้ปราศจากเขตแดนคือกิเลสได้ แล้วอยู่ พระสารีบุตรรู้ชัดว่า ‘การสลัดทุกข์ที่สูงๆ ขึ้นไป ยังมีอยู่’ ได้มีความเห็นว่า การสลัดทุกข์นี้ได้ เพราะการกระทำธรรมนั้นให้มากขึ้น จึงเจริญทุกขัตถิยา โดยลักษณะเดียวกันแห่งนัยของปฐมฌาน กระทำให้มากขึ้นด้วยการเจริญทุกขัตถิยา จตุตถฌาน ล่วงรูปสัญญา ดับปฏิสนธิสัญญา ไม่กำหนดนานัตต สัญญา บรรลุอากาศานัญญาตนะ ล่วงอากาศานัญญาตนะ บรรลุวิญญูณัญญาตนะ โดยกำหนดว่า ‘วิญญูณหาที่สุดมิได้ ล่วงวิญญูณัญญาตนะ บรรลุอาภิกขัญญาตนะ โดยกำหนดว่า ‘ไม่มีอะไร’ อยู่ ล่วงอาภิกขัญญาตนะ บรรลุเนวสัญญานาสัญญาตนะ ล่วงเนวสัญญานาสัญญาตนะ บรรลุ สัญญาเวทิตินิโรธอยู่ เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายจึงสิ้นไป สารีบุตรนั้น มีสติออกจาก สมาบัติแล้ว พิจารณาเห็นธรรมที่ล่วงลับ ดับ แปรผันไปแล้วว่า ‘ธรรมเหล่านี้ที่ยังไม่มีก็มีขึ้น ที่มีแล้ว ย่อมดับไป’ จึงไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสอาศัย และพัวพันไม่ได้ หลุดพ้นแล้ว พราศได้แล้วในธรรม เหล่านั้น มีจิตที่ฝึกให้ปราศจากเขตแดนคือ กิเลสได้แล้วอยู่ รู้ชัดว่า ‘การสลัดทุกข์ที่สูงๆ ขึ้นไป ยังมีอยู่’ ความเห็นว่า การสลัดทุกข์นี้ได้เพราะการกระทำธรรมนั้นให้มากขึ้น^{๙๔} สอดคล้องกับพุทธ พจน์ที่ทรงตรัสเอาไว้ว่าในวิมุตตายนสูตรข้อที่ ๕ ว่า

^{๙๑} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๔๐/๒๔๘-๓๐๐.

^{๙๒} สุวัฒน์ สุวทณโน (พิทักษ์วงษ์), มนุษย์...เกิดมาทำไม? ตอน ประวัติอัสติมหาสาวก ๘๐ รูป, หน้า ๑๐๗- ๑๑๐.

^{๙๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๙๓-๙๓/๑๑๐-๑๑๕.

^{๙๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๙๔/๑๑๑-๑๑๔.

ศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูปางรูปไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร และไม่ได้ตรึงตามตรงตาม เพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา แต่เธอเรียนสมาธิमितอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดีแห่งตลอดดีด้วยปัญญา เธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่เธอได้เรียนสมาธิमितอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดีแห่งตลอดดีด้วยปัญญา เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจเกิดปีติ กายย่อมสงบเธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๕^{๙๕}

๓.๖ สรุปท้ายบท

วิมุตตายนสูตร กล่าวถึงกระบวนการของการบรรลุธรรม ๕ ประเภท โดยมีจุดสำคัญอยู่ที่การเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศตนต่อการประพฤติเพื่อถึงความหลุดพ้นจากกิเลส ซึ่งเป็นคุณธรรมพื้นฐานของผู้ปฏิบัติและสอดคล้องกับองค์ธรรมในสติปัฏฐานคือ อาตาปี สัมปชาโน สติมา การฟังธรรมมีความสำคัญต่อการบรรลุธรรมอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการฟังธรรมจากสัตตบุรุษผู้รู้ธรรมที่ถูกต้องเป็นไปเพื่อมรรคผลนิพพาน ผู้ฟังธรรมต้องทำจิตให้ปราศจากอกุศลธรรม มีความตั้งมั่นต่อการฟัง การฟังธรรมย่อมนำจิตของผู้ฟังให้เกิดความปีติปราโมทย์ ผู้ปฏิบัติควรอาศัยความปีตินั้นเป็นเครื่องเจริญวิปัสสนาต่อจนกระทั่งได้บรรลุธรรม เช่นเดียวกับการแสดงธรรม การสาธยายธรรม และการพิจารณาธรรม ในส่วนของการทำสมาธิมนิตนั้น ผู้ปฏิบัติที่เคยศึกษาหรือเคยปฏิบัติสมาธิมนิตในกองสมถภาวนามาก่อนนั้น ในอารมณ์กรรมฐานที่เป็นอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิที่องค์ฌานยังมีปีติปรากฏ ก็สามารถพิจารณาปีติตามหลักโพชฌงค์ ๗ ในสติปัฏฐานได้ โดยผู้ที่มีสมาธิถึงฌานฟังออกจากฌาน และพิจารณาฌานจิตเป็นอุปกับหทัยวัตถุเป็นรูปก็จะสามารถเจริญวิปัสสนาภาวนาจนกระทั่งบรรลุธรรมได้

^{๙๕} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๔-๓๕.

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

เรื่อง “ศึกษามูลเหตุแห่งการบรรลุนิพพานที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร” ในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในวิมุตตายนสูตร และเพื่อศึกษามูลเหตุแห่งการบรรลุนิพพานที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร

ในการศึกษานี้มีวิธีดำเนินงานวิจัย โดยการศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ พระไตรปิฎกอรรถกถาภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง เช่น วิสุทธิมรรค คัมภีร์ปกรณ์วิเสส และตำราอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีขอบเขตด้านเนื้อหา คือ ศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในวิมุตตายนสูตร และเพื่อศึกษามูลเหตุแห่งการบรรลุนิพพานที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร นำข้อมูลที่เรียบเรียงตรวจสอบแล้วมาแก้ไข และเขียนบรรยายเชิงพรรณนา

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

๔.๑.๑ หลักธรรมในวิมุตตายนสูตร

วิมุตตายนสูตรเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงเหตุให้ถึงความหลุดพ้นจากกิเลส ๕ ประเภท ได้แก่

- ๑) บรรลุนิพพานขณะพระพุทธเจ้าหรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูแสดงธรรมให้ฟัง
- ๒) บรรลุนิพพานขณะแสดงธรรมตามที่ได้เรียนมาอย่างละเอียดแก่ผู้อื่น
- ๓) บรรลุนิพพานขณะสาธยายธรรมตามที่ได้เรียนมาอย่างละเอียด
- ๔) บรรลุนิพพานขณะใคร่ครวญธรรมตามที่ได้เล่าเรียนมา
- ๕) บรรลุนิพพานเพราะตนเล่าเรียนสมาธิสมาธิอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี ใส่ใจดี ทรงไว้ดี รู้แจ้งดี

ด้วยปัญญา

การหลุดพ้นแต่ละประเภทรู้ ผู้ปฏิบัติต้องมีคุณสมบัติคือ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตตั้งมั่น อุทิศกายใจต่อการปฏิบัติ โดยเมื่อฟังธรรม แสดงธรรม สาธยายธรรม ตรัสตรองธรรม หรือ มนสิการนิมิตจากสมาธิที่ตนศึกษามาดีแล้ว ทำให้เกิดปีติและปราโมทย์ขึ้นกับใจ ทำให้กายสงบเกิดความสุข จิตตั้งมั่น เป็นเหตุให้บรรลุนิพพานถึงความหลุดพ้นจากกิเลสได้

๔.๑.๒ มूलเหตุแห่งการบรรลุธรรมที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร

วิมุตตายนสูตร คุณสมบัติของผู้ที่จะบรรลุธรรมต้องมีองค์ธรรมในสติปัฏฐานคือ อาตาปี สัมปชาโน สติมา การฟังธรรมนั้น ผู้ฟังธรรมต้องทำจิตให้ปราศจากอกุศลธรรม มีความตั้งมั่นต่อการฟัง การฟังธรรมทำให้ผู้ฟังให้เกิดปีติ จึงควรอาศัยความปีตินั้นเป็นเครื่องเจริญวิปัสสนาต่อจนกระทั่งได้บรรลุธรรม เช่นเดียวกับการแสดงธรรม การสาธยายธรรม และการพิจารณาธรรม ส่วนงาน การทำสมาธิมีมิตินั้นที่เคยศึกษาหรือเคยปฏิบัติสมาธิมีมิตมาก่อนนั้น ในอารมณ์กรรมฐานที่เป็นอุจจาสมาธิ และอัปปนาสมาธิที่องค์ฌานยังมีปีติปรากฏ ก็สามารถพิจารณาปีติตามหลักโพชฌงค์ ๗ ในสติปัฏฐานได้ โดยผู้ที่มีสมาธิถึงฌานพึงออกจากฌาน และพิจารณาฌานจิตเป็นอรูปกับหทัยวัตถุ เป็นรูปก็จะสามารถเจริญวิปัสสนาภาวนาจนกระทั่งบรรลุธรรมได้

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาเรื่อง “ศึกษามูลเหตุแห่งการบรรลุธรรมที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร” ผู้ศึกษาศึกษามูลเหตุแห่งการบรรลุธรรมที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร ซึ่งมีรายละเอียดที่แสดงถึงเหตุให้บุคคลบรรลุธรรมด้วยเหตุที่แตกต่างกันแต่ให้ผลเหมือนกันคือบรรลุมรรคผล และนิพพาน อันจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ต้องการศึกษาถึงเหตุที่ทำให้บุคคลบรรลุธรรมตามประเภทนั้นๆ ต่อไป ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมดังนี้

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการศึกษาไปใช้

๑) ควรทำความเข้าใจในการบรรลุธรรมแต่ละประเภทว่า เหตุที่จะบรรลุธรรมจากการฟังนั้นต้องมีพื้นฐานจากการฝึกสมถภาวนามาก่อนบ้าง เพราะหากจิตไม่ตั้งมั่นแน่วแน่ การบรรลุธรรมจากการฟังย่อมไม่เกิดผล จึงควรทำความเข้าใจว่า เหตุที่ปัจจุบันการฟังธรรมแล้วบรรลุธรรมมีโอกาสน้อยเพราะสาเหตุใดบ้าง

๒) การบรรลุธรรมสิ่งที่สำคัญคือบุคคลผู้เป็นนักปฏิบัติจะต้องไม่ประมาท มีความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส มีจิตตั้งมั่น มีความปีติ ปราโมทย์ ทั้งในเวลาฟังธรรม แสดงธรรมด้วยตนเอง สาธยายธรรมธรรมเอง พิจารณาตรีกตรอง หรือเรียนสมาธิมีมิตอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี จึงจะสามารถบรรลุธรรมตามเหตุแห่งการบรรลุธรรมตามสมควรได้

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษามูลเหตุแห่งการบรรลุธรรมที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร ยังมีแนวคิดและประเด็นที่น่าสนใจควรนำไปศึกษาวิจัย เพิ่มเติม คือ

- ๑) ศึกษาการพัฒนาปีติสัมโพชฌงค์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
- ๒) ศึกษาการแสดงธรรมที่มีผลต่อการบรรลุธรรมของผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

บรรณานุกรม

๑ ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) คัมภีร์:

พระพุทธโฆสเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลและเรียบเรียงโดยสมเด็จพระพุทธปาตูล (อาจ อาสภมหาเถร). กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๖.

พระมหากัจจายนเถระ. เนติปกรณ. พระคันธसारภังค์ แปลอธิบาย. พระธรรมมานันตมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ตรวจชำระ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๐.

พระมหาโมคคัลลานะ. คัมภีร์อิทธิฐานวรรณนา. พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พระอนรุทธาจารย์. อภิธัมมตถัสสกะ และปรมัตถทีปนี. พระธัมมานันตมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ตรวจชำระ. แปลโดย พระคันธसारภังค์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วน จำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๒.

พระอัครวงศ์เถระ. สัททนีธราดุมลาคัมภีร์ บาลิมหาไวยากรณ์. พระมหานิมิต ธรรมสาร ป.ธ. ๙, จำรูญ ธรรมดา แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. คัมภีร์วิสุทธิมรรคภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

_____. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒ - ๒๕๖๐.

(๒) หนังสือ:

กรมศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. บทเจริญพระพุทธมนต์ สวดมนต์ข้ามปี ส่งท้ายปีเก่าวิถีไทย ต้อนรับปีใหม่วิถีพุทธ พุทธศักราช ๒๕๖๐. กรุงเทพมหานคร: กรมศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๙.

แก้ว ชิตตะขบ. **ประวัติความสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๓.

_____. **พุทธมามกชนต้นแบบ ประวัติของพระอสีติมหาสาวก ๘๐ องค์**. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๓.

บุญสืบ อินสาร ป.ธ.๙. **พจนานุกรมบาลี-ไทย ธรรมบทภาค ๑-๔ ฉบับร่วมฉลองจุลตรมงคล**.
พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๑.

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี). **วิปัสสนาภูมิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร:
บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๕๒.

พระเทพสิทธิมนี (โชคก ภาณสิทธิ ป.ธ.๙). **พระธรรมเทศนา อริยธรรมา หนังสืออนุสรณ์งาน
พระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงเจือ นครราชเสนี**. กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์,
๒๕๒๕.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”**.
พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๓.

พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต). **ศัพท์วิเคราะห**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๘.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **วิปัสสนานัย เล่ม ๑. พระคันธสาราภิวงศ์ แปลและเรียบเรียง**.
กรุงเทพมหานคร: ซีไอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๔๘.

_____. **หลักการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน**. จำรูญ ธรรมดา แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:
ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

_____. **หมวดสูตร. พระคันธสาราภิวงศ์ แปลและเรียบเรียง**. กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย
การพิมพ์, ๒๕๖๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๔.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ, ๒๕๕๙.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๗. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์ มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ, ๒๕๕๙.

_____. **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๙. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ภัททันตอาสภเถระ ปธานกัมมัฏฐานาจารย์. **แนวทางปฏิบัติวิปัสสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
ไทยเชชม, ๒๕๑๕.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถระ ป.ธ.๙). **แนวปฏิบัติทางจิต.**

กรุงเทพมหานคร: หจก.การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๐.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ ป.ธ.๙). **อริยวັงสปฏิบัติ.** กรุงเทพมหานคร: หจก.

ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๗.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช. **มงคลในพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร:

ชุมนุมช่าง จำกัด, ๒๕๐๙.

สยาตอ อุ บัณฑิตะ (พระกัมมัฏฐานาจารย์ พระปณิตตาภิวงศ์). **รู้แจ้งในชาตินี้.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓.

สุจินต์ บริหารวนเขตต์. **ปรมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขปและภาคผนวก.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖.

(๓) วิทยานิพนธ์:

พระคณิน โสทโร (เมืองเกิด). “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา

เถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาเกียรติขจร อภิวันโณ (อะสงค์). “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระอัญญาโกณฑัญญเถระ”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาประดิษฐ์ ธมฺมธีโร (ธรรมไชย). “ศึกษาวิเคราะห์ปิตอันเป็นธรรมารมณ์ของวิปัสสนาตามแนว

สติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร**

มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระปลัดปรีชา คนธโก (จุลโพธิ์). “ศึกษาการเจริญโพชฌงค์ที่มีผลต่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์

พุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาบรรณวัฒน์ ชุตินฺธโร (ร่มไผ่งาม). “การศึกษาโยนิโสมนสิการเพื่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธ

ศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหา

จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

ไพรัช เหมศาสตร์, “การศึกษาวิเคราะห์วิมุตตายตนะ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท, **วิทยานิพนธ์ศาสน**

ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ภาคผนวก

๑๘

อังกุตรนิกาย ปณจกนปาท

[๑.ปจม.]

สมุมาสมาธิสมปนฺนสฺส อฺปนฺนสฺสมปนฺนํ โหติ ยถาภูตญาณทสฺสนํ, ยถาภูตญาณทสฺสเน
สฺสติ ยถาภูตญาณทสฺสนสมปนฺนสฺส อฺปนฺนสฺสมปนฺนํ โหติ นิพฺพิทาวีราโค, นิพฺพิทาวีราเค
สฺสติ นิพฺพิทาวีราคสมปนฺนสฺส อฺปนฺนสฺสมปนฺนํ โหติ- วิมุตฺติญาณทสฺสนนฺติ. จตฺตถิ.

๕. อนุคฺคหิตสฺสุต

[๒๕] ปณฺจหิ ภิกฺขเว อํฺเกหิ อนุคฺคหิตา สมฺมาทิกฺขจฺจิ เจโตวิมุตฺติผลา จ โหติ
เจโตวิมุตฺติผลานิสงฺสา จ, ปณฺญาวิมุตฺติผลา จ โหติ ปณฺญาวิมุตฺติผลานิสงฺสา จ.

กตเมหิ ปณฺจหิ? อิทฺ ภิกฺขเว สมฺมาทิกฺขจฺจิ สึลลानุคฺคหิตา จ โหติ, สุตฺตานุคฺคหิตา
จ โหติ, สากจฺจานุคฺคหิตา จ โหติ, สมณานุคฺคหิตา จ โหติ, วิปสฺสนานุคฺคหิตา จ
โหติ. อิเมหิ โข ภิกฺขเว ปณฺจหิ อํฺเกหิ อนุคฺคหิตา สมฺมาทิกฺขจฺจิ เจโตวิมุตฺติผลา
จ โหติ เจโตวิมุตฺติผลานิสงฺสา จ, ปณฺญาวิมุตฺติผลา จ โหติ ปณฺญาวิมุตฺติผลานิสงฺสา
จาทิ. ปณฺจม.

๖. วิมุตฺตายตนสฺสุต

[๒๖] ปณฺจิมานิ ภิกฺขเว วิมุตฺตายตนานิ, ยตถ ภิกฺขุโน อปฺปมตฺตสฺส อาตปิโน
ปหิตตฺตสฺส วิหโรโต อวิมุตฺตํ वा จิตฺตํ วิมฺจฺจติ, อปริกฺขีณา อาสวา ปริกฺขยํ คจฺจนฺติ,
อนนฺนปฺปตฺตํ वा อนนฺตตรํ โยคกฺขเมมฺ อนฺนปฺปณฺณติ.

กตมานิ ปณฺจ? อิทฺ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน สตฺถา ฐมํ เทเสติ อณฺณตโร वा
ครุญฺจานิโย สพฺรหฺมจารี, ยถา ยถา ภิกฺขเว ตสฺส ภิกฺขุโน สตฺถา ฐมํ เทเสติ
อณฺณตโร वा ครุญฺจานิโย สพฺรหฺมจารี, ตถา ตถา โส ตสฺมี ฐมเม อตฺถปฏฺฐิสงฺเวทึ จ
โหติ ฐมมฺปฏฺฐิสงฺเวทึ จ, ตสฺส อตฺถปฏฺฐิสงฺเวทึโน ฐมมฺปฏฺฐิสงฺเวทึโน ปาโมชฺช^๑ ขายติ,
ปมฺภิตสฺส ปิติ ขายติ, ปิติมนฺสฺส กาโย ปสฺสสมฺภติ, ปสฺสทฺทกาโย สฺขํ เวเทติ^๒
สฺขิโน จิตฺตํ สมาริยติ. อิทํ ภิกฺขเว ปจฺมํ วิมุตฺตายนํ, ยตถ ภิกฺขุโน อปฺปมตฺตสฺส

ปณฺณาสก]

๓. ปณฺจจติกวคฺค ๖. วิมุตตายนตฺนสฺสุต

๑๙

อาตานิโน ปหิตตตฺตสฺส วิหโรโต อวิมุตฺตํ วา จิตฺตํ วิมฺจุจฺติ, อปฺริกฺขีณา วา อาสวา
ปฺริกฺขยฺมิ คจฺจนฺติ, อนนฺนปฺปตฺตํ วา อนนฺตฺตํ โยคกฺเขมํ อนฺนปฺปาปฺณาติ.

ปฺน จปฺริ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน นเหว โข สตุถา ฐมฺมํ เทเสติ อณฺณตโร วา
ครุญฺจานิโย สพฺพหฺมจารี, อปิ จ โข ยถาสฺสํ ยถาปฺริยตฺตํ ฐมฺมํ วิตุถาเรน ปฺเรสํ
เทเสติ. ยถา ยถา ภิกฺขเว ภิกฺขุ ยถาสฺสํ ยถาปฺริยตฺตํ ฐมฺมํ วิตุถาเรน ปฺเรสํ
เทเสติ, ตถา ตถา โส ตสฺมिํ ฐมฺเม อตฺถปฺปฏิสฺสเวทึ จ โหติ ฐมฺมปฺปฏิสฺสเวทึ จ. ตสฺส
อตฺถปฺปฏิสฺสเวทึโน ฐมฺมปฺปฏิสฺสเวทึโน ปามุชฺชํ ชายติ, ปมฺมุทิสฺส ปีติ ชายติ, ปีติมนฺสฺส
กาโย ปสฺสสมฺภติ, ปสฺสทฺทกาโย สฺขํ เวเทติ, สฺขิโน จิตฺตํ สมายิยติ. อิทํ ภิกฺขเว
ทฺติยํ วิมุตตายนตฺนํ, ยตฺถ ภิกฺขุโน อปฺปมตฺตสฺส ํ เป ํ โยคกฺเขมํ อนฺนปฺปาปฺณาติ.

ปฺน จปฺริ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน นเหว โข สตุถา ฐมฺมํ เทเสติ อณฺณตโร วา
ครุญฺจานิโย สพฺพหฺมจารี, นปิ ยถาสฺสํ ยถาปฺริยตฺตํ ฐมฺมํ วิตุถาเรน ปฺเรสํ
เทเสติ, อปิ จ โข ยถาสฺสํ ยถาปฺริยตฺตํ ฐมฺมํ วิตุถาเรน สชฺชฌายํ กโรติ. ยถา ยถา
ภิกฺขเว ภิกฺขุ ยถาสฺสํ ยถาปฺริยตฺตํ ฐมฺมํ วิตุถาเรน สชฺชฌายํ กโรติ, ตถา ตถา โส
ตสฺมिํ ฐมฺเม อตฺถปฺปฏิสฺสเวทึ จ โหติ ฐมฺมปฺปฏิสฺสเวทึ จ. ตสฺส อตฺถปฺปฏิสฺสเวทึโน
ฐมฺมปฺปฏิสฺสเวทึโน ปามุชฺชํ ชายติ, ปมฺมุทิสฺส ปีติ ชายติ, ปีติมนฺสฺส กาโย ปสฺสสมฺภติ,
ปสฺสทฺทกาโย สฺขํ เวเทติ, สฺขิโน จิตฺตํ สมายิยติ. อิทํ ภิกฺขเว ตฺติยํ วิมุตตายนตฺนํ,
ยตฺถ ภิกฺขุโน อปฺปมตฺตสฺส อาตานิโน ํ เป ํ โยคกฺเขมํ อนฺนปฺปาปฺณาติ.

ปฺน จปฺริ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน นเหว โข สตุถา ฐมฺมํ เทเสติ อณฺณตโร วา
ครุญฺจานิโย สพฺพหฺมจารี, นปิ ยถาสฺสํ ยถาปฺริยตฺตํ ฐมฺมํ วิตุถาเรน ปฺเรสํ เทเสติ,
นปิ ยถาสฺสํ ยถาปฺริยตฺตํ ฐมฺมํ วิตุถาเรน สชฺชฌายํ กโรติ, อปิ จ โข ยถาสฺสํ ยถา-
ปฺริยตฺตํ ฐมฺมํ เจตฺสา อนฺนวิตกฺกเกติ อนฺนวิจฺจาเรติ มนฺसानุเปกฺขติ. ยถา ยถา ภิกฺขเว
ภิกฺขุ ยถาสฺสํ ยถาปฺริยตฺตํ ฐมฺมํ เจตฺสา อนฺนวิตกฺกเกติ อนฺนวิจฺจาเรติ มนฺसानุเปกฺขติ,
ตถา ตถา โส ตสฺมिํ ฐมฺเม อตฺถปฺปฏิสฺสเวทึ จ โหติ ฐมฺมปฺปฏิสฺสเวทึ จ. ตสฺส
อตฺถปฺปฏิสฺสเวทึโน ฐมฺมปฺปฏิสฺสเวทึโน ปามุชฺชํ ชายติ, ปมฺมุทิสฺส ปีติ ชายติ, ปีติมนฺสฺส
กาโย ปสฺสสมฺภติ, ปสฺสทฺทกาโย สฺขํ เวเทติ, สฺขิโน จิตฺตํ สมายิยติ. อิทํ ภิกฺขเว
จตฺตมํ วิมุตตายนตฺนํ, ยตฺถ ภิกฺขุโน อปฺปมตฺตสฺส ํ เป ํ โยคกฺเขมํ อนฺนปฺปาปฺณาติ.

ปุณ จปร ภิภเว ภิภุโน นเหว ไช สตุถา ฐมม เทเสติ อญจตโร วา
 คุรุจฺจานิโย สพุรหมจารี, นปิ ยถาสุตฺตํ ยถาปริยตฺตํ ฐมมํ วิตุถาเรน ปเรสํ เทเสติ,
 นปิ ยถาสุตฺตํ ยถาปริยตฺตํ ฐมมํ วิตุถาเรน สฐมมํ กโรติ, นปิ ยถาสุตฺตํ ยถาปริยตฺตํ
 ฐมมํ เจตสา อญฺจิตกฺเกติ อญฺจิจาเรติ มนฺสาณุปฺเพกฺขติ, อปิ จ ขวุสฺส อญฺจตฺรํ สมารินิมิตฺตํ
 สกฺคหิตํ โหติ สุมณฺสิกตํ สุปฺปชาริตํ สุปฺปฏฺวิวิหฺรํ ปณฺณาย. ยถา ยถา ภิภเว ภิภุโน
 อญฺจตฺรํ สมารินิมิตฺตํ สกฺคหิตํ โหติ สุมณฺสิกตํ สุปฺปชาริตํ สุปฺปฏฺวิวิหฺรํ ปณฺณาย,
 ตถา ตถา โส ตสฺมि ฐมฺเม อตฺถปฏฺฐิสฺสเวทึ จ โหติ ฐมฺมปฏฺฐิสฺสเวทึ จ. ตสฺส
 อตฺถปฏฺฐิสฺสเวทึโน ฐมฺมปฏฺฐิสฺสเวทึโน ปามุขฺชํ ชายติ, ปมุทิตสฺส ปิตี ชายติ, ปิติมนฺสฺส
 กาโย ปสฺสสมฺภวติ, ปสฺสทฺฐกาโย สฺสํ เวเทติ, สฺสึโน จิตฺตํ สมารียติ. อิทํ ภิภเว
 ปณฺจมํ วิมุตฺตายตฺตํ, ยตฺถ ภิภุโน อปฺปมตฺตสฺส ๖ เป ๖ โยคกฺเขมํ อนฺุปาปฺณาติ.

อิมานิ ไช ภิภเว ปณฺจ วิมุตฺตายตฺตานิ ยตฺถ ภิภุโน อปฺปมตฺตสฺส อาตานิโน
 ปหิตตฺตสฺส วิหโรโต อวิมุตฺตํ วา จิตฺตํ วิมฺจุจติ, อปริกฺขีณา วา อาสวา ปริกฺขยํ
 กจฺจนฺติ, อนนฺุปปตฺตํ วา อนนฺุตฺตรํ โยคกฺเขมํ อนฺุปาปฺณาตึติ. ฉนฺุจ.

๑. สมาริสฺสุตฺต

[๒๗] สมาริ ภิภเว ภาเวถ อปฺปมาถํ นิปกา ปตฺติสฺสตา, สมาริ ภิภเว
 ภาวตํ อปฺปมาถํ นิปกาณํ ปตฺติสฺสตาณํ ปณฺจ ฅาณานิ ปจฺจตฺตณฺุณฺเวยว อปฺปชฺชนฺุติ.
 กตฺตมานิ ปณฺจ? “อຍ် สมาริ ปจฺจุปฺปนฺุณฺสฺสไช เจว อายติ จ สฺสฺวิปาโก”ติ
 ปจฺจตฺตณฺุณฺเวยว ฅาณํ อปฺปชฺชติ, “อຍ် สมาริ อริโย นิรามิสฺ”ติ ปจฺจตฺตณฺุณฺเวยว
 ฅาณํ อปฺปชฺชติ, “อຍ် สมาริ อกาปฺุริสฺเสวิตฺ”ติ ปจฺจตฺตณฺุณฺเวยว ฅาณํ อปฺปชฺชติ,
 “อຍ် สมาริ สนฺุโต ปณฺุโต ปฏฺิปปสฺสทฺุธิสฺสทฺุโร เอโกทิกาวาธิตฺโต น จ สสฺงฺขาร-
 นิคฺคยหฺวาริตปฺปติโต”^๒ติ ปจฺจตฺตณฺุณฺเวยว ฅาณํ อปฺปชฺชติ, “โส ไช ปนาหํ อิมํ
 สมาริ สโตว สมาสฺสชามิ สโต วุฏฺุจฺหามิ”ติ ปจฺจตฺตณฺุณฺเวยว ฅาณํ อปฺปชฺชติ.

๑ ม. มหาปฺุริสฺเสวิตฺติ

๒ ฉ. น สสฺงฺขารนิคฺคยหฺวาริตฺโต, ส. น จ สสฺงฺขารนิคฺคยหฺวาริตปฺปติโต

องค์ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. คีล ^๑	๒. สุตะ ^๒
๓. สากัจฉา ^๓	๔. สมณะ ^๔
๕. วิปัสสนา ^๕	

ภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฏฐิอันองค์ ๕ นี้แล สนับสนุนแล้ว ย่อมมีเจโตวิมุตติเป็นผล มีเจโตวิมุตติเป็นผลานิสงส์ และมีปัญญาวิมุตติเป็นผล มีปัญญาวิมุตติเป็นผลานิสงส์

อนุคคหิตสูตรที่ ๕ จบ

๖. วิมุตตาทนสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งวิมุตติ

[๒๖] ภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการนี้ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ

^๑ คีล ในที่นี้หมายถึงปาริสุทธิศีล ๔ ซึ่งเป็นพื้นฐานแห่งการบรรลุนิพพาน (ม.ม.อ.๒/๔๕๒/๒๕๔, อ.ป.ญจก.ฎีกา ๓/๒๕/๑๐)

^๒ สุตะ ในที่นี้หมายถึงการฟังธรรมที่เป็นสัปปายะ (อ.ป.ญจก.ฎีกา ๓/๒๕/๑๐)

^๓ สากัจฉา ในที่นี้หมายถึงการสนทนาบอกความเป็นไปแห่งจิตของตน (ม.ม.อ.๒/๔๕๒/๒๕๔, อ.ป.ญจก.ฎีกา ๓/๒๕/๑๐)

^๔ สมณะ ในที่นี้หมายถึงสมมติ ๘ ที่เป็นพื้นฐานแห่งวิปัสสนา (อ.ป.ญจก.ฎีกา ๓/๒๕/๑๐)

^๕ วิปัสสนา ในที่นี้หมายถึงอนุปัสสนา ๗ ประการ คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา นิพพิทานุปัสสนา วิราคานุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา และปฏินิสัคคานุปัสสนา

องค์ ๕ ประการนี้เปรียบเหมือนกระบวนการปลูกมะม่วง คือ

คีล เปรียบเหมือนการทำร่องน้ำรอบต้นไม้ เพราะเป็นมูลเหตุให้สัมมาทิฏฐิเจริญ

สุตตะ เปรียบเหมือนการรดน้ำให้เหมาะแก่เวลา เพราะเพิ่มพูนภavana

สากัจฉา เปรียบเหมือนการตัดแต่งกิ่ง เพราะนำความยุ่งยากแห่งภavanaออกไปได้

สมณะ เปรียบเหมือนการทำท่อน้ำให้แข็งแรง เพราะทำภavanaให้มั่นคงยิ่งขึ้น

วิปัสสนา เปรียบเหมือนการใช้อุปะขาร เพราะอุปะขารตัดมหา มานะ และทิฏฐิได้

(ม.ม.อ.๒/๔๕๒/๒๕๕, อ.เอกก.ฎีกา ๑/๑๑/๔๓, อ.ป.ญจก.ฎีกา ๓/๒๕/๔-๑๒)

เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ศาสตราหรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูปแสดงธรรม^๑ แก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอรู้แจ้งอรรธ^๒ รู้แจ้งธรรมในธรรม^๓ นั้น ตามที่ศาสตราหรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูปแสดง แก่เธอ เมื่อเธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมี ปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการ ที่ ๑ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศ กายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจาก โยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ
๒. ศาสตราหรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูปไม่ได้แสดงธรรม แก่ภิกษุ แต่ภิกษุแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียน มาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร เธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรมในธรรม^๓ นั้นตามที่ภิกษุแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดย พิศดาร เมื่อเธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมี ปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการ ที่ ๒ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท ฯลฯ หรือเธอย่อม บรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ
๓. ศาสตราหรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูปไม่ได้แสดงธรรม แก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตน ได้เรียนมา แก่ผู้อื่นโดยพิสดาร แต่ภิกษุสาธยายธรรมตามที่ตนได้

^๑ ธรรม ในที่นี้หมายถึงอริยสัจ ๔ (อง.ปญจก.อ. ๓/๒๖/๘)

^๒ รู้แจ้งอรรธ ในที่นี้หมายถึงรู้ความหมายแห่งบาลีนั้นว่า ‘ศีลมาในที่นี้ สมาธิมาในที่นี้ ปัญญามาในที่นี้’ (อง.ติก.อ. ๒/๔๓/๑๕๒-๑๕๓, อง.ปญจก.อ. ๓/๒๖/๘)

^๓ รู้แจ้งธรรม ในที่นี้หมายถึงรู้บาลีคือพระพุทธานุญาต เช่น ทรงจำบาลีที่ให้ความหมายได้อย่างถูกต้อง (อง. ติก.อ. ๓/๔๓/๑๕๒-๑๕๓, อง.ปญจก.อ. ๓/๒๖/๘, อง.ปญจก.ฎีกา ๓/๒๖/๑๓)

สดับมาตามทีตนได้เรียนมาโดยพิสดาร เธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ตามที่ภิกษุสาธยายธรรมตามทีตนได้สดับมาตามทีตนได้เรียนมาโดยพิสดาร เมื่อเธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปิติ เมื่อใจมีปิติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๓ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร ฯลฯ หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ

๔. ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามทีตนได้สดับมาตามทีตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามทีตนได้สดับมาตามทีตนได้เรียนมาโดยพิสดาร แต่ภิกษุตรึกตามตรองตามเพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามทีตนได้สดับมาตามทีตนได้เรียนมา เธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามทีภิกษุตรึกตามตรองตามเพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามทีตนได้สดับมาตามทีตนได้เรียนมา เมื่อเธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปิติ เมื่อใจมีปิติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๔ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท ฯลฯ หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ
๕. ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามทีตนได้สดับมาตามทีตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามทีตนได้สดับมาตามทีตนได้เรียนมาโดยพิสดาร และไม่ได้ตรึกตามตรองตามเพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามทีตนได้สดับมาตามทีตนได้เรียนมา แต่เธอเรียนสมาธิชนิดอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แท่งตลอดดีด้วยปัญญา เธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามทีเธอได้เรียนสมาธิชนิดอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แท่งตลอดดีด้วยปัญญา เมื่อเธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิด

ปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจเกิดปีติ กายย่อมสงบ
 เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุ
 แห่งวิมุตติประการที่ ๕ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท ฯลฯ
 หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่
 ยังไม่ได้บรรลุ

ภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการนี้แล ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่
 ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะ
 ที่ยังไม่สิ้นไป ย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจาก
 โยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ

วิมุตตายนตฺตสูตรที่ ๖ จบ

๗. สมาธิสูตร

ว่าด้วยการเจริญสมาธิเพื่อให้ญาณเกิดขึ้น

[๒๗] ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีปัญญาเครื่องรักษาตน มีสติ เจริญ
 อัปปมาณสมาธิ^๑ เกิด เมื่อเธอมีปัญญาเครื่องรักษาตน มีสติ เจริญอัปปมาณสมาธิอยู่
 ญาณ^๒ ๕ ประการ ย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตน

ญาณ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า ‘สมาธิ^๓นี้มีสุขในปัจจุบัน และมีสุข
 เป็นวิบากต่อไป’
๒. ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า ‘สมาธิ^๓นี้เป็นอริยะ ปราศจากอาโมส^๔’
๓. ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า ‘สมาธิ^๓นี้อันคนเลวเสพไม่ได้’

^๑ อัปปมาณสมาธิ หมายถึงสมาธิระดับโลกุตระอันปราศจากกิเลส ที่แสดงลักษณะหรือจิตของบุคคล
 (อง.ปญจก.อ. ๓/๒๗/๙, อง.ติก.ฎีกา ๒/๑๐๑/๒๔๘)

^๒ ญาณ ๕ ในที่นี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปัจจเวกขณญาณ ๕ (อง.ปญจก.อ. ๓/๒๗/๙)

^๓ สมาธิ ในที่นี้หมายถึงอิสรหัตถผลสมาธิ หรือมัคคสมาธิ (อง.ปญจก.อ. ๓/๒๗/๙)

^๔ อาโมส ในที่นี้หมายถึงกาม วัฏฏะ และโลก (อง.ปญจก.อ. ๓/๒๗/๙)

อิมสฺส ปนตฺตสฺส อาวิภาวนตฺถํ มธฺรุมฺพทฺธิชฺชํ โรเปตฺวา สมฺนฺตา มรียาทํ
 พฺนฺธิตฺวา กาลาณุกาลํ อุกทํ อาสิณฺณจิตฺวา กาลาณุกาลํ มุลานิ โสเทตฺวา กาลาณ-
 กาลํ ปตฺติตปาณเก หาเรตฺวา กาลาณุกาลํ มกฺกฏกขาลํ ลฺลฺลจิตฺวา อมฺพํ ปฏฺธิ-
 ชกฺคณฺโต ปุริโส ทสฺสเสตฺพุทฺโธ. ตสฺส หิ ปุริมสฺส มธฺรุมฺพทฺธิชฺชโรปนํ วิวิ วิปสฺสนา-
 สมฺมาทิฏฺฐิ ทฏฺฐพฺพา, มรียาทพฺพนํ วิวิ สึเลณ อนุคฺคณฺหนํ, อุกกาเสจฺนํ วิวิ
 สฺสฺเตน อนุคฺคณฺหนํ, มุลปฺริโสธนํ สากจฺฉาย อนุคฺคณฺหนํ, ปาณกฺหรณํ วิวิ
 ฉานวิปสฺสนานํ ปาริปฺนฺติกโสธนวเสน สมฺถาณคฺคณฺหนํ, มกฺกฏกขาลลฺลฺลจฺฉนํ วิวิ
 พฺลววิปสฺสนาณคฺคณฺหนํ, เอวํ อนุคฺคหิตสฺส รุกฺขสฺส ชิปปฺเปว วฑฺฒิตฺวา ผลปฺป-
 ปทานํ วิวิ อิมํหิ สึลาทํหิ อนุคฺคหิตาย มุลาย สมฺมาทิฏฺฐิยา ชิปปฺเปว มคฺควเสน
 วฑฺฒิตฺวา เจโตวิมุตฺติผลปญฺญาวิมุตฺติผลปฺปทานํ เวทิตพฺพํ.

๖. วิมุตฺตตายตนสฺสฺสฺสฺสวณฺณนา

[๒๖] ฉฺฉฺเจ วิมุตฺตตายตนานีติ วิมฺจฺจนการณานิ. ยตฺถาติ เยสุ วิมุตฺตตายตนเส.
 สฺสฺสฺส ฐมฺมํ เทเสตีติ จตฺสจฺจฐมฺมํ เทเสติ. อตฺถปฏฺฐิธฺเวทโนติ ปาลิอตฺถํ ชานนฺตสฺส.
 ฐมฺมปฏฺฐิธฺเวทโนติ ปาลิ ชานนฺตสฺส. ปามุชฺชนฺติ ตฺรฺณปิตฺติ. ปิตฺติ ตฺถจฺจาการ-
 ฎฺฐา พฺลวปิตฺติ. กาโยติ นามกาโย. ปสฺสสมฺภตฺติติ ปฏิปฺปสฺสสมฺภตฺติ. สฺสํ เวเทตีติ
 สฺสํ ปฏฺฐิลภติ. จิตฺตํ สมฺมธิตฺติ อรหฺตฺตผลสมฺมธินา สมฺมธิตฺติ. อยํ หิ ตํ
 ฐมฺมํ สฺสฺสนฺโต อากตาคตฺฏจฺฉาเน ฉานวิปสฺสนามคฺคผลานิ ชานาติ, ตสฺส เอวํ
 ชานโต ปิตฺติ อฺปปชฺชติ. โส ตสฺสา ปิตฺติยา อนฺตรว โสภกฺกิตฺตํ น เทนฺโต อฺปปจาร-
 กมฺมฏฺฐานิกอ หุตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺฒิตฺวา อรหฺตฺตํ ปาปฺณาติ. ตํ สนฺธาย วุตฺตํ
 “จิตฺตํ สมฺมธิตฺติ”ติ. เสเสสฺสปี เอเสว นโย. อยํ ปน วิเสโส :- สมฺมธินิมิตฺตนฺติ
 อฏฺฐตฺติสาย อารมฺมณฺเส อภฺยตโร สมฺมธิว สมฺมธินิมิตฺตํ. สฺสฺสฺสคฺคหิตํ โหตีติอาทิสฺสปี
 อาจริยสนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ อคฺคณฺหนฺเตน สฺสฺสฺส คฺคหิตํ โหติ สฺสฺสฺส มนสิคํ สฺสฺสฺส

ปณณาสก]

๓. ปณจกิกาวค ๗. สมาริสุตตวณณนา

๙

อุปราริธ. สุปฺปวิวิธํ ปณณายาติ ปณณาย สุฏฺฐุ ปจฺจกฺขํ กถํ. ตสฺมี ฐมฺเมติ
ตสฺมี กมฺมฏฺฐานปาสิฐมฺเม. อิติ อิมสฺมี สุตฺเต ปณฺจปิ วิมุตฺตายนานานิ อรหตฺตํ
ปาเปตฺวา กถิตานีติ.

๗. สมาริสุตตวณณนา

[๒๗] สุตฺตเม อปฺปมาณนฺติ ปมาณกรธมฺมรหิตํ โลกุตฺตรํ. นิปกา
ปติสฺสตาติ เนปฺกเนน จ สติยา จ สมฺนฺนาคตา หุตฺวา. ปณฺจ ญาณานีติ ปณฺจ
ปจฺจเวกฺขณณานานิ. ปจฺจตฺตลฺลเยว อฺปฺปชฺชนฺตฺติ อตฺตนิเยว อฺปฺปชฺชนฺติ. อํ
สมาริ ปจฺจปฺปนฺนสฺสฺโข เจวาทิอาทิสฺส อรหตฺตผลสมาริ อธิปฺเปโต. มกฺกสมาริตฺปิ
วทฺชนฺติเยว. โส หิ อปฺปิตฺตปฺปิทกฺขณํ สุขตฺตา ปจฺจปฺปนฺนสฺสฺโข, ปุริโม ปุริโม
ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส สมาริสฺสสฺส ปจฺจยตฺตา อายตฺติ สุขวิปาโก, กิเลเสหิ อารกตฺตา
อริโย, กามามิสวฏฺฐามิสโลกามิสานํ อภาวา นิรามิสฺส. พุทฺธาทฺหิ มหาปุริเสหิ
เสวิตตฺตา อกาปุริสเสวิตฺ. อํกสนฺตตาย อารมฺมณสนฺตตาย สพฺพกิเลสทฺรณ-
สนฺตตาย จ สนฺโต, อตฺตปฺปนิยฺภูเจเน ปณฺธิโต, กิเลสปฏิปฺปสฺสทฺธิยา ลทฺฐตฺตา
กิเลสปฏิปฺปสฺสทฺธิภาวํ วา ลทฺฐตฺตา ปฏิปฺปสฺสทฺฐลทฺโธ. ปฏิปฺปสฺสทฺฐํ ปฏิปฺ-
ปสฺสทฺฐิตฺติ หิ อิทํ อตฺตโต เอกํ. ปฏิปฺปสฺสทฺฐกิเลเสน วา อรหตา ลทฺฐตฺตาปิ
ปฏิปฺปสฺสทฺฐลทฺโธ, เอโกทิกาวเนน อธิคตฺตา เอโกทิกาวเมว วา อธิคตฺตา
เอโกทิกาวาริธโต.^๑ อปฺปคฺคณสาสวสมาริ วีย สสงฺขารเนน สปปโยเคน จิตฺเตน
ปจฺจนีกธมฺเม นิกฺคยฺห กิเลเส วาเรตฺวา อนธิคตฺตา น สสงฺขารนิกฺคยฺหวาริ-
ปฺตฺโต. ตํ สมารี สમાปชฺชนฺโต ตโต จ วุฏฺฐนฺโต สติเวปฺปุลฺลปฺตตฺตา สโตว
สมาปชฺชติ, สโตว วุฏฺฐนฺติ. ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสน วา สโต สમાปชฺชติ, สโต
วุฏฺฐนฺติ. ตสฺมา ยเหตุถ “อํ สมาริ ปจฺจปฺปนฺนสฺสฺโข เจว อายตฺติญฺจ สุขวิปาโก”ติ^๒
เอวํ ปจฺจเวกฺขมานสฺส ปจฺจตฺตเยว อิทํ ปจฺจยปจฺจเวกฺขณณานํ^๓ อฺปฺปชฺชนฺติ, ตํ เอกํ
ณานํ. เอเสว นโย เสเสสฺส. เอวํ อิมานิ ปณฺจ ญาณานิ ปจฺจตฺตเยว อฺปฺปชฺชนฺตฺติ.

๑ อ.ม. ...วาริธโต

๒ อ.ม. สุขวิปาโก จาติ

๓ อ.ม. อปรปฺปจฺจยณานํ

๖. วิมุตตายนตฺตวันณนา

พรรณนาพระสูตรว่าด้วยเหตุแห่งวิมุตติ

[๒๖] ในพระสูตรที่ ๖ บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า **เหตุแห่งวิมุตติ (วิมุตตายนตฺตานิ)** ได้แก่ เหตุแห่งการหลุดพ้น คำว่า **ซึ่งเป็นเหตุ (ยตุถ)** ได้แก่ ในเหตุแห่งวิมุตติเหล่าใด คำว่า **สาสคา ... แสดงธรรม (สตุถา ธมฺม เทเสติ)** ได้แก่ ทรงแสดงสังขาร ๔ ประการ คำว่า **รู้แจ้งอรรถ (อตุถปฺปฏิสฺสเวทฺธิโน)** ได้แก่ รู้อรรถแห่งพระบาลี คำว่า **รู้แจ้งธรรม (ธมฺมปฺปฏิสฺสเวทฺธิโน)** ได้แก่ รู้พระบาลี คำว่า **ปราโมทย์ (ปามุขฺข)** ได้แก่ ปิติอย่างอ่อน คำว่า **ปิติ (ปีติ)** ได้แก่ ปิติมีกำลัง อันมีอาการยินดี คำว่า **กาย (กาโย)** ได้แก่ นามกาย คำว่า **ย่อมสงบ (ปสุสมฺภตฺติ)** ได้แก่ ย่อมระงับ คำว่า **ย่อมได้รับสุข (สุข เวเทติ)** ได้แก่ กลับได้ความสุข คำว่า **จิตย่อมตั้งมั่น (จิตฺตํ สมฺมาธิยติ)** ได้แก่ ย่อมตั้งมั่นด้วยอรหัตตผลสมาธิ อธิบายว่า แท้จริงภิกษุนี้เมื่อฟังธรรมนั้นย่อมรู้จักฉาน วิปัสสนา มรรค และผลในฐานะที่มาแล้วๆ เมื่อภิกษุนั้นรู้อย่างนี้ ปิตีย่อมเกิดขึ้น ในระหว่างปิตินั้น ภิกษุนั้นไม่ทอดถอยแล้ว บำเพ็ญอุปการกัมมัฏฐาน เจริญวิปัสสนาแล้วบรรลุอรหัตตผล พระผู้มีพระภาคทรงหมายถึงอรหัตตผลนั้น จึงตรัสว่า “จิตย่อมตั้งมั่น” แม้ในบทที่เหลือกัณยนี้เหมือนกัน ส่วนความแปลกกันมีดังต่อไปนี้ คำว่า **สมาธินิมิต (สมฺมาธินิมิตฺต)** ความว่า สมาธิอย่างใดอย่างหนึ่ง ในอารมณ ๓๘ ประการนั่นเอง ชื่อว่าสมาธินิมิต แม้ในคำเป็นต้นว่า **เรียนมาติ (สุคฺคหิตํ โหติ)** มีอธิบายดังนี้ สมาธินิมิตเป็นอันภิกษุเมื่อเรียนกัมมัฏฐานในสำนักของอาจารย์เรียนเอาแล้วด้วยดี มนสิการแล้วด้วยดี ทรงจำไว้แล้วด้วยดี คำว่า **แทงตลอดคิตฺตด้วยปัญญา (สุปฺปปฏิวิทุํ ปญฺญาย)** ได้แก่ ทำให้ประจักษ์ด้วยดีแล้วด้วยปัญญา คำว่า **ในธรรมนั้น (ตสฺมี ธมฺเม)** ได้แก่ ในธรรมตามพระบาลีเป็นที่ยึดแห่งกัมมัฏฐานนั้น ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเหตุแห่งวิมุตติแม้ทั้ง ๕ ประการให้ถึงอรหัตตผลไว้แล้ว ด้วยประการฉะนี้แล

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-ฉายา/นามสกุล : พระเทิดพงษ์ สุทธิญาณโณ (สถิตพัฒน์วงศ์)

ว/ด/ป เกิด : วันศุกร์ที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๔ (ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๓)

สถานที่เกิด : โรงพยาบาลพญาไท กรุงเทพมหานคร

การศึกษาทางโลก

พ.ศ. ๒๕๔๔ : สำเร็จชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย จากโรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษา

แขวงพระบรมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๕๗ : ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ รุ่นที่ ๕๙

(เกียรตินิยมอันดับ ๑) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

หน่วยวิทยบริการ วัดหลวงพ้อสดธรรมกายาราม จังหวัดราชบุรี

การศึกษาทางธรรม

พ.ศ. ๒๕๔๖ : เปรียญธรรม ๑-๒ สำนักเรียนวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๕๑ : นักรธรรมชั้นเอก วัดเกาะแก้ว สำนักเรียนคณะจังหวัดสมุทรสงคราม

ประสบการณ์การทำงาน

พ.ศ. ๒๕๕๔ : ครูสอนศีลธรรม ประจำโรงเรียนวามโกประชานุกุล จังหวัดสมุทรสงคราม

บรรพชา/อุปสมบท : วันเสาร์ที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๔ (ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๘)

ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร

สังกัดวัด : วัดโบสถ์ ตำบลบางกุ้ง อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม

ปีที่เข้าศึกษา : พุทธศักราช ๒๕๕๘

ปีที่สำเร็จการศึกษา : พุทธศักราช ๒๕๖๑

ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดโบสถ์ ตำบลบางกุ้ง อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม

โทรศัพท์ : ๐๘-๑๙๕๙-๕๕๕๕, ๐๘-๑๙๘๐-๕๕๕๕

E-mail : t.sutthiyano@gmail.com